

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

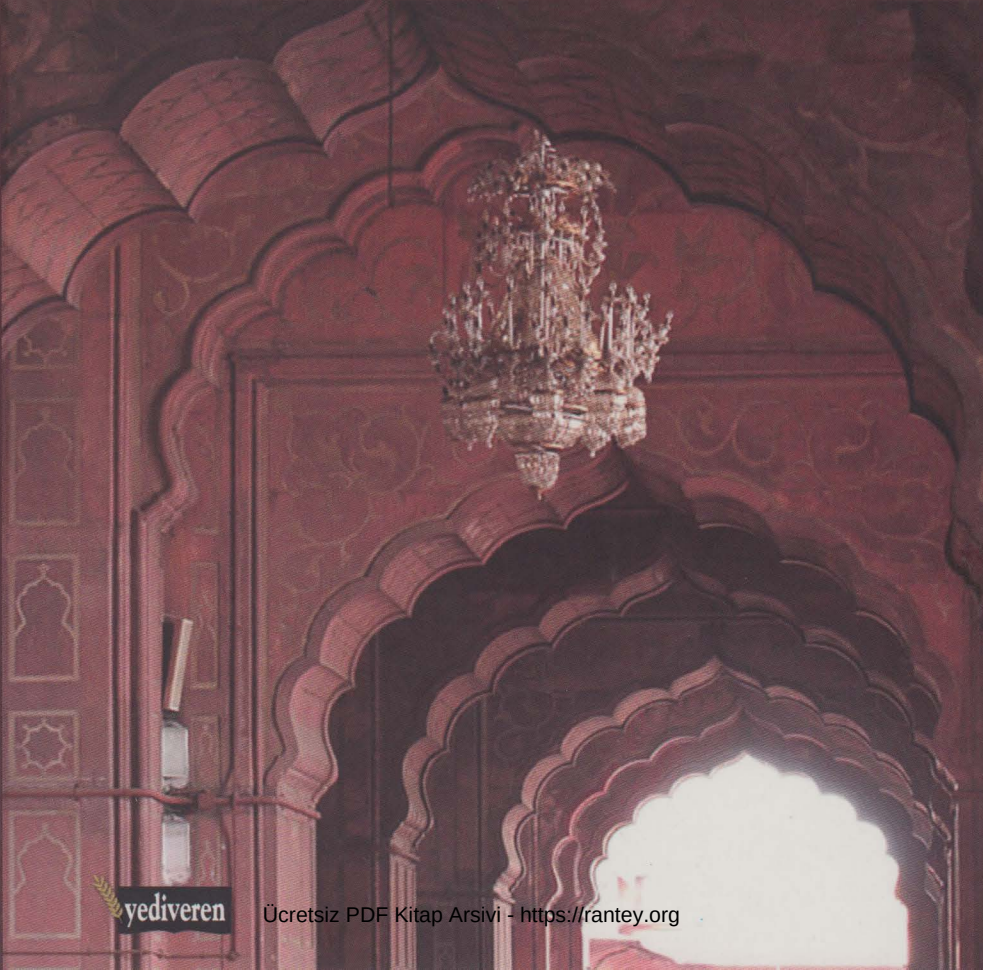
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ali Pekcan

Klasik Usûl Düşüncesinde
İcmâ Doktrini

Klasik Usûl Düşüncesinde İCMÂ DOKTRİNİ

Ali PEKCAN: 1965 Konya doğumlu olan yazar, ilk-orta ve lise tahsilini aynı ilde tamamladı. 1988 yılında Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesinde birirdi. 1990 yılında D. İ. Başkanlığında, Konya'ya bağlı Taşkent ve Çumra ilçelerinde vaizlik (1990-1993), Ağrı ili Tutak ilçesinde İlçe müftülüğü görevlerinde bulundu (1996). Daha sonra Diyanet işleri başkanlığına bağlı Konya/Selçuk Eğitim Merkezi 'Fıkıh Usûlü' öğretim görevliliğine atandı (1997).

Halen bu görevini sürdürmekte olan yazar, 1991 yılında adı geçen üniversitede 'İslam Hukuku' dalında 'Dört Mezhep İmamına Göre İcmâ'nın Delil Oluşu' isimli çalışmasıyla masterını, 1999 yılında ise 'İslam Hukuku Usûlünde Zarûriyyât Hâciyyât ve Tahsiniyyât Meselesi' adlı çalışması ile de doktora çalışmasını tamamlayarak doktor oldu. Bahsi geçen doktora çalışması bazı yeni ilavelerle 'İslam Hukukunda Gâye Problemi -Zarûriyyât / Hâciyyât / Tahsiniyyât' (İstanbul 2003) adıyla neşredilmiştir. Evli ve iki çocuk babası olan müellifin çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

yediveren: 23

araştırma dizisi / islâm hukuku: 7

Ali Pekcan • Klasik Usûl Düşüncesinde İcmâ Doktrini

1. Baskı Ocak 2009

ISBN 978 - 975 - 9337 - 34 - 9

• **Yediveren Kitap 2009**

• **Ali Pekcan 2009**

genel yönetim Muhiddin Okumuşlar

yayın yönetmeni Mehmet Hammacı

dizgi Kasım Küçükbaşoğlu

düzeltili Necmettin Güney

sayfa düzeni, kapak Yediveren

baskı, cilt Sebat Ofset Matbaacılık

0. 332. 342 01 53 -54 - KONYA

Yeni Aziziye cad. Bab-ı Aksaray Mah. Ayanbey Sk. No.14 • Konya

Tel.0.332.350 36 84 Fax. 0.332.350 45 93

www.yediverenkitap.com • posta@yediverenkitap.com

KLASİK USÛL DÜŞÜNCESİNDE İCMÂ DOKTRİNİ

Ali Pekcan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ, 7

GİRİŞ, 9

- I. GENEL OLARAK HUKUKUN KAYNAKLARI, 9
 - A. GELENEKLER (ÖRF VE ÂDET) HUKUKU, 10
 - B. KANUNLAR, 11
 - C. İCTİHAD HUKUKU, 13
- II. İSLÂM HUKUKU'NUN KAYNAKLARI, 16
 - Giriş, 16
 1. ASLÎ (TEMEL) KAYNAKLAR, 17
 - B. SÜNNET, 22
 - II. TEBEÎ (BAĞIL/İKİNCİL) KAYNAKLAR, 27

BİRİNCİ BÖLÜM

İCMÂ'IN TANIMI, İMKÂNI, ŞARTLARI, ÇEŞİTLERİ VE SENEDİ

- I. İCMÂ', 49
 - A. Dildeki anlamı:, 49
 - B. Terim anlamı, 49
 - C. Tanımlarla ilgili bir değerlendirme:, 51
- II. İCMÂ'IN İMKÂNI, 55
(İcmâ'ın Gerçekleşmesinin Mümkün Olup-Olmadığı), 55
 - A) "İcmâ'ın Gerçekleşmesi İmkânsız" Diyenler:, 55
 - B. İcmâ'ın Gerçekleşmesini İmkânsız Görenlerin Delilleri:, 56
 - C. "İcmâ'ın Gerçekleşmesi Mümkündür" Diyenler:, 57
 - D. Dört Mezheb İmâmının Görüşleri:, 58
 1. İmâm Ebû Hanîfe Ve İmâm Mâlik'in Görüşü:, 58
 2. İmâm Şafî'nin Görüşü:, 58
 3. Ahmed Bin Hanbel'in Görüşü:, 60
 - E. İcmâ'ın günümüzdeki durumu ve gerçekleşebilirliği:, 62
- III. İCMÂ'IN ŞARTLARI, 64
 - A) Dört mezheb imâmının dışındaki usûlcülerin ileri sürdükleri şartlar:, 64
 1. Bütün Müctehidlerin İttifakı:, 65
 2. Müctehidlerin Adaleti:, 70
 3. Asrın İnkırâz (İcmâ'a katılan müctehidlerin ölmüş olmaları), 70
 4. İcmâ'a katılanların tevâtür sayısına ulaşmaları, 71
 5. İcmâ'ın oluşması için önceden ihtilâfın olmaması, 72
 - B) Dört mezheb imâmının şartları:, 72
 1. İMÂM EBÛ HANÎFE, 72
 2. İMÂM MÂLİK, 72
 3. İMÂM ŞÂFÎ, 73

4. AHMED B. HANBEL, 73

C) İcmâ'nın Gerçekleşmesi İçin İleri Sürülen Şartların Değerlendirilmesi:, 74

IV. İCMÂ'IN ÇEŞİTLERİ, 75

1- Kavfî (Sözlü) İcmâ':, 75

2- Amelî (uygulamaya dayalı) icmâ':, 76

3- Sükûtî icmâ':, 77

4. Mürekkep İcmâ':, 85

V. İCMÂ'IN SENEDİ (DAYANAĞI), 86

A) İcmâ' için mutlaka bir dayanak bulunmalıdır, 86

B) Asıl delillere (Kitap ve Sünnet'e) bağlı icmâ', 88

C) İcmâ'nın Senedinin İctihad Türlerinden Biri Olması :, 89

D) İcmâ' Konusunda Müsteşriklerin Görüşleri, 94

İKİNCİ BÖLÜM

İCMÂ'IN KAYNAKLIK DEĞERİ, NAKLİ, DERECELERİ, TAHSİS VE NESH KAVRAMLARIYLA İLİŞKİSİ

I. İCMÂ'IN KAYNAKLIK DEĞERİ, 101

A) İcmâ'nın Şer'i Bir Huccet Olduğunu Kabul Etmeyenler, 101

B) İcmâ'nın Şer'i Bir Huccet Olduğunu Kabul Edenler:, 102

C) Mezhep İmâmlarının İcmâ'ı Delil Alışı, 110

1) İMAM EBÜ HANİFE'NİN İCMÂ'I DELİL ALIŞI, 110

2) İMÂM MÂLİK'İN İCMÂ'I DELİL ALIŞI, 112

3) İMÂM ŞÂFİ'İNİN İCMÂ'I DELİL OLARAK ALIŞI:, 114

4) AHMED B. HANBEL'İN İCMÂ'I DELİL ALIŞI:, 117

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME:, 119

II. İCMÂ'IN NAKLİ, 119

A) İcmâ'nın "tevâtüren" nakli:, 121

B) İcmâ'nın "Âhâd şekille" nakli:, 121

III. İCMÂ'IN DERECELERİ, 123

IV. İCMÂ' VE TAHSİS, 126

A) USÛLDE TAHSİS:, 126

B) İCMÂ' VE TAHSİS:, 127

V. İCMÂ' VE NESH, 128

A) USÛLDE NESH:, 129

B) İCMÂ' – NESH İLİŞKİSİ, 129

C) İCMÂ'IN MENSÛH OLMASI, 133

1) İCMÂ'IN KİTAP VE SÛNNET'LE NESHİ:, 133

2) İCMÂ'IN İCMÂ' İLE NESHİ:, 134

3) İCMÂ'IN KİYÂSLA NESHİ:, 134

D) İCMÂ'IN NÂSİH OLMASI, 134

SONUÇ, 137

BİBLİYOGRAFYA, 139

ÖNSÖZ

İslâm Hukuku'nun kaynaklarından biri olan icmâ', Peygamberimiz (s.a.v.)'in vefâtından sonra ortaya çıkmış bir delildir. Biz de bu çalışmamızda icmâ' delilini, özellikle de dört büyük mezheb imâmının bu konudaki görüş ve değerlendirmelerini merkeze alan bir biçimde inceledik.

Çalışmamız, genel hukukun kaynakları ile İslâm Hukuku'nun – icma dışındaki- diğer kaynaklarından bahseden bir giriş ile icmâ' konusuna ilişkin iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, *icmâ'n imkânı, şartları, çeşitleri, dayanağı* konularını, dört mezhep imâmı ile diğer İslâm bilginlerine göre ele alıp değerlendirmeye çalıştık. Ayrıca, bu bölümde müsteşriklerin icmâ' konusundaki görüşlerine temas ederek değerlendirdik. İkinci bölümde ise, *icmâ'n hüküm çıkarmada delil oluşu, icmâ'n mertebeleri, nakledilmesi* konuları ile, *icmâ'n tahsis ve nesh* ile ilişkilerine yer verdik.

Böyle bir konuyu ele alma düşüncesine iten etkenlerin başında, bu konuda yapılan çalışmaların sınırlı sayıda oluşu gelmektedir. Konuyu incelerken özellikle dört büyük mezhebin kurucu müctehidlerinin, konuyla ilgili görüşlerinin aydınlatılmasına çaba sarfettik. Mümkün olduğu kadar, İmâm Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinden itibaren günümüze kadar yazılmış klasik fıkıh usûlü kitaplarından ulaşabildiklerimizi gözden geçirmeye gayret gösterdik. Çalışmamızı, ele alıp, incelediğimiz bu konuyla ilgili bir takım vargılardan oluşan bir “sonuç” ile bitirdik.

Böyle bir çalışma yapmamızı sağlamada yardım ve teşviklerini esirgemeyen başta sayın hocam Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI olmak üzere diğer hocalarıma, bu eserin ortaya çıkmasında gerek fikir ve ufuk verme, gerekse, kaynak eserlerin sağlanmasında yardımcı olan diğer arkadaşlarıma, eserin en son şeklinin oluşumunda katkısı bulunan Sıddık Yıldırım ve Ahmet Dilek'e teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allâh (c.c)'tandır.

Konya-2007

GİRİŞ

I GENEL OLARAK HUKUKUN KAYNAKLARI

Bir şeyin ilk çıktığı yer anlamına gelen “kaynak” sözcüğü, hukukta çeşitli anlamlarda kullanılır, Bilgi kaynağı, organsal kaynak, biçimsel kaynak deyimleri bu arada sayılabilir. Ayrıca birinci (asli) kaynak, tamamlayıcı kaynak ve yardımcı kaynak deyimleri de vardır.¹

“Hukukun kaynakları “deyiminden ise, hukuk kurallarını oluşturan ve geliştiren yol ve yöntemler anlaşılır. Bir toplumda hukuk kuralları, çeşitli yollarla ortaya çıkar. Bazı kurallar, kendiliğinden oluşur. Bunlara, “gelenek hukuku” denir. Bazıları, yetkili kamu kuruluşları tarafından konur, bunlara “yazılı hukuk” denir. Kimi hukuk kuralları da yargıçların çalışmalarının ürünüdür. Bunlara, “ictihad hukuku” denir. Bir de bunlara, hukuk kurallarını eleştiren ve geliştiren “öğreti” eklenebilir².

Kaynakların bir kısmı “bağlayıcı”, bir kısmı da “yardımcı” niteliktedir. Yasa, tüzük, yönetmelik gibi kaynaklar bağlayıcı kaynaklardır. Bu kaynaklara uymak zorunludur. Buna karşılık, öğreti ve yargı kararları gibi kaynaklar, yardımcı kaynaklardır. Bunların bağlayıcılık niteliği yoktur.

Uyulması zorunlu olan kaynaklar da kendi içinde “yazılı olanlar” ve “yazılı olmayanlar” diye ikiye ayrılırlar. Yazılı kaynaklar arasında, anayasa, yasa, tüzük, yönetmelik, uluslar arası andlaşmalar gibi kaynaklar yer alır. Yazısız kaynaklar arasında en önemlisi “gelenek hukuku” ve “hukukun genel ilkeleri” sayılabilir³.

Hukukun biçimsel anlamdaki kaynakları, genel olarak üç bölümde incelenir. Bunlar; Gelenekler (örfler), yazılı metinler ve ictihadlardır⁴.

¹ Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara 1988. s.40

² Gözübüyük. A. Şeref. *Hukuka Giriş Ve Hukukun Temel Kavramları*. Ankara 1986. s.31

³ Gözübüyük. a.g.e.. s.31

⁴ Bilge. a.g.e.. s.41

A. GELENEKLER (ÖRF VE ÂDET) HUKUKU

Örf kelimesi ile âdet kelimesi aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu nedenle sadece “örf hukuku” veya “âdet hukuku” demek yeterli olabilir. Fakat, günlük konuşma dilinde olduğu gibi, kanun metinlerinde de her iki sözcük bir arada kullanılmakta ve “örf ve âdet hukuku” denilmektedir¹.

Gelenek hukuku, toplum içinde uyulması gerekli ve yargı organlarının hukûkî değer verdikleri geleneklerdir. Gelenek hukuku, yazılı hukukun üstünlük kazanması ile önemini yitirmiştir. Gelenek hukukuna “teâmül hukuku” da denir². Teâmül, birlikte görülen iki unsurla belirir. Bu unsurlardan biri maddî, diğeri ise psikolojiktir³. Bu iki unsuru biraz açmak gerekir.⁴ Şöyle ki;

1. Maddî unsur

Bu unsur kısaca, “tekerrür” yani devamlı aynı şekilde tekrar edilir olması şeklinde ifade edilebilir. Fakat bu “tekerrür” de bazı şartlar aranır. Bunları bir kaide olarak şu şekilde sıralayabiliriz; Teâmül; uzun süreden beri, belli bir bölgede, yaygın bir biçimde, sürekli ve düzenli olarak “uygulanır” olmalıdır⁵.

Bu şartları kısaca açıklamak gerekirse şöyle denilebilir.

a) (Örf ve âdet) kuralı, uzun zamandan beri tatbik edilen bir kaide olmalıdır.

b) Kaide, belirli bir bölgede, genel olarak tatbik edilir ve tekerrür eder olmalıdır. Yani toplumun büyük ekseriyeti bu kaideye uymalı, geri kalan kısmını da uymaya zorlamış olmalıdır.

c) Uygulama, devamlı ve düzenli olmalıdır. Zaman zaman muayyen bir hal çaresine baş vurulması ve bazı hallerde değişik esasların da tatbik edilebilir olması, örf ve âdet kaidesinin oluşmasına engeldir.

2. Psikolojik unsur

Kaidenin, kamu gücüne dayalı bir yaptırım gereken bir hukuk kaidesi olduğu hususundaki genel inançtır. Fertler, örf ve âdet kaidelerine sırf alışkanlık, geleneklere bağlılık veya terbiye ve nezaket icabı olarak değil; Fakat onları, “uyulması mecbûrî” telakki ettikleri için uy-

¹ Bilge, a.g.e., s.41

² Gözübüyük, a.g.e. s.43

³ Yürük, Abdülhak Kemal, *Hukukun Umûmî Prensipleri*, İstanbul 1949, s.39

⁴ Özyörük, Mukbil, *Hukuka Giriş*, Ankara 1959, s.187

⁵ Özyörük, a.g.e., s.187

malıdır. Örf ve âdet kaidesini, diğer teâmüllerden ayıran nokta budur¹.

Yukarıda anlatılanları bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, bir geleneğin yahut alışkanlığın, “*hukuk kuralı*” durumuna gelebilmesi için, şu üç şartın gerçekleşmesi gerekir²:

Süreklilik,

Genel inanç,

Devlet desteği

B. KANUNLAR

Umumî ve geniş manasıyla kanun kelimesi, maddî veya manevî, umûmî bir zorunluluğu ifade eder. Hukukî bakımdan ise, kanunun en geniş manası, “yetkili makam tarafından yürürlüğe konan ve (umûmiyetle) uyulması mecbûrî olan emir” denebilir³. Bir başka tanıma göre kanun; “Anayasanın yetkili kıldığı organ tarafından yazılı bir şekilde ve bu ad altında tesbit edilmiş bulunan genel, sürekli ve soyut hukuk kurallarından” ibarettir⁴.

Kanun, medeniyet seviyesi ilerlemiş cemiyetlerin malıdır. İnsanlar arasındaki ilişkiler, geliştikçe hukûkî hayat, daha karmaşık bir şekil alarak, sadelikten uzaklaştıkça teamül ihtiyaca kafi gelmemiş, yerini yazılı hukuk kaidesine bırakmak zorunda kalmıştır. Kanun da teâmül gibi, hukukun bir tezahür şeklidir⁵.

Gördüğümüz gibi, bu kanunun mevcut olduğu zaman dahi, teâmülî kaidelerin kanun yanında tatbik edilmesine engel değildir. (Örf ve âdet), kanun kadar kuvvetli olmamakla birlikte zamanımızda da hukuka bir kaynak olmaya devam etmektedir.

Bir devletin esas teşkilat hukukuna göre yetkili olan kanun vâzı, - (bu bir şahıs veya bir meclis olabilir) - tarafından vazedilen kural, kanûnî hukuğu teşkil eder. Bu kâideler, teâmülî hukukun mahzurlarından oldukça arınmıştır. Bunlar, herkesin anlayabileceği bir dille, geniş ve açık olarak yazılmış ilişki kaideleridir. Varlığı ve yokluğu üzerinde muhtevasının tealluk ettiği mevzuda, emir ve nehyettiği hususta tartışıla-

¹ Özyörük, a.g.e., s. 188

² Gözübüyük, a.g.e., s. 43; Bilge, a.g.e., s. 41

³ Özyörük, a.g.e., s. 129

⁴ Bilge, a.g.e., s. 50

⁵ Yörük, a.g.e., s. 43

mayacak kadar açıklık vardır. Dolayısıyla herkes tarafından bilinecek bi biçimde ilân edilmiştir¹.

Yasama organının yaptığı düzenlemelerin biçimsel anlamda kanun olabilmesi için onun yazılı bir metin içinde genel ve soyut nitelikte olması ve genellikle sürekli olarak geçerli olacak bir kural getirmesi gerekir. Kanunların bu özellikleri şöyle özetlenebilir²;

1. Kanunların yazılı olması niteliği;

Kanunun en büyük özelliği, onun yazılı olmasıdır. Bu nitelik, kanunu, örf ve âdetten ayırmaya yarayan en belirgin vasıftır. Kanunun yazılı olan metni, yasama organı tarafından tesbit edilir. Fakat esas metnin tesbitinden önce, yardımcı ve hazırlayıcı nitelikte bazı işlemlere gerek vardır³.

2. Kanunların genel olma niteliği;

Kanunda yazılı olan kural, geneldir; yani kanun, sadece belli bir kişiyi veya belli bir tek olayı değil; aynı durumda olan bütün kişileri ve aynı vasfı taşıyan bütün olayları içine alır. Bundan başka, bir kanunun hükmü, devletin egemenliği altında bulunan bütün ülkede geçerli olur. Bununla beraber, kanunun uygulandığı alan, işin icabına göre bazan dar bazan da daha geniş olabilir⁴. Bu, onun 'genellik' karakterini ihlal etmez. Kanunların umûmî ve husûsî olarak tarifi, sahalarının az veya çok geniş olması temeline dayanır⁵.

3. Kanunların sürekli olma niteliği;

Kanunlar, prensip itibarıyla sürekli olurlar. Bu vasıf, kanunların kapsamlarına giren bütün kişilere ve olaylara her zaman uygulanacağını ifade eder. Gerçi, "her zaman" tabiri, salt biçimde ve sonsuza dek anlamında alınmamalıdır. Çünkü, kanun hükmünün sürekliliği ancak, kanunun yürürlükte kaldığı süreye bağlıdır. Bu süre ise, kanunu doğuran ihtiyacın süresi ile sınırlıdır. İhtiyaçlar zamana göre değiştiği için kanunların da ihtiyaca bağlı olarak zamanla değişeceği tabiidir. O halde bir kanun, yürürlükten kalktığı andan itibaren, uygulanma niteliğini kaybeder. Fakat, bu ana kadar devamlı olarak uygulanması esastır. Bir kanunun ne zaman yürürlükten kalkacağı da genellikle belli değildir.⁶

¹ Yörük, a.g.e., s.44

² Bilge, a.g.e., s.51

³ Bilge, a.g.e., s.51

⁴ Bilge, a.g.e., s.52, 53

⁵ Bilge, a.g.e., s. 53

⁶ Bilge, a.g.e., s.53

C. İCTİHAD HUKUKU

Hukukun bir diğer kaynağının da “ictihad” olduğu kabul edilir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu kaynağın, diğerlerinden farkı vardır. Gerçekten, âdet ve kanun, hukukun kesin ve temel birer kaynağı oldukları halde, ictihadın ancak yardımcı bir kaynak sayılması gerektiği söylenebilir¹.

Hukuka aykırı davranıldığında, hukuk kuralları çiğnendiğinde, hukuk düzeninin yeniden kurulabilmesi yahut haksızlığın giderilebilmesi için mahkemelere ihtiyaç vardır. Mahkeme, neyin hukuk olduğunu, neyin olmadığını söyleyen bir kuruluştur. Mahkeme bunu, vereceği “hüküm” ile saptar. Mahkemelerin verdiği kararlardan hukuk kaynağı olarak yararlanma imkânı vardır. Mahkemelerin verdiği kararlardan çıkarılan hukuka, “ictihat hukuku” denir. Mahkemeler, ellerindeki davaları sonuçlandırabilmek için hukuk kurallarını, karşılaştıkları somut olaylara uygulamak zorundadırlar. Bunun için mahkemeler çoğu kez yasaları yorumlamak, anlamlarını araştırmak durumundadır. Böylece mahkemeler, görevlerini yerine getirirken hukukun oluşmasına da yardımcı olurlar².

Bazı ülkelerde yargı ictihadları “yardımcı”, bazı ülkelerde de “bağlayıcı” kaynak olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde ise, “karma” bir sistem uygulanmaktadır. “İctihadı birleştirme kararları” bağlayıcı, diğer yargı kararları ise “yardımcı” kaynak sayılmaktadır³.

Tatbikatçı, kanunla kastedilen şeyin ne olduğunu anlamak ve belirtmek sûretiyle vazifesini ifa etmiş olur⁴.

Kanunların hangi organlarca tefsir edileceğine gelince; Onun değişik makamlarca tefsir edilebildiğini görürüz. Kanun koyucu tarafından tefsir edilmişse, buna “teşrîî tefsir”, mahkemece tefsir edilmişse, “kazâî tefsir”, idârî makam tarafından tefsir edilmişse “idârî tefsir”, hukuk usûlcüleri tarafından tefsir edilmiş ise, buna da “ilmî tefsir” denir.

Gerek resmî organların her biri, gerek hukuk usûlcüleri tarafından yapılan tefsirler, aşağıda izah edilirken görüleceği gibi, aynı kuvveti hâizdirler⁵.

¹ Bilge, a.g.e. s. 101

² Gözübüyük, a.g.e., s.44

³ Gözübüyük, a.g.e., s.44

⁴ Yörük, a.g.e., s.50

⁵ Yörük, a.g.e., s.50

1. TEŞRÎİ TEFSİR

Bir kanun metninin mahkemeler tarafından farklı şekilde tefsir edilerek tatbik olunduğu görülür. Bundan doğan karışık ve istikrarsız vaziyeti önlemek maksadıyla, kanun vâzıı, kanunun manasının ne olduğunu göstermek için, yeni bir teşrî'i tasarruf yapar. Bu teşrî'i tasarruf, kanunu yapan organın, kanunu koyarken izhar etmiş olduğu irade ile ne maksad takip etmiş olduğunu gösterir. Yani metnin manasını ve şümûlünü açıklamış olur. Kanun vâzının yaptığı tefsir, teşrî'i bir tasarruf olmakla beraber, kanunu manalandırmak sûretiyle yaptığı iş, kanunu tamamlamaktan ibaret bulunduğu için, bu evvelki teşrî'i tasarrufa, yani kanuna ilhâk olunur¹

Bu mülâhazanın neticesi şudur; Bilindiği gibi kanun, esas itibariyle, geçmişteki hadiseleri ve vaziyetleri hükmü altına almaz. Halbuki, henüz muhkem vaziyet haline gelmemiş bulunan bütün hadiseler ve vaziyetler teşrî'i tefsirin şümûlüne girer. Çünkü, bu bir hüküm te'sis etmez. Ancak mevcut hükmün manasını tesbit eder².

2. KAZÂİ TEFSİR

İhtilâfları halletmek vazifesiyle mükellef olan mahkemeler, tarafların kendi lehlerine manalandırdıkları kanun kaidesinin hakîkî manasının ne olduğunu araştırıp tesbit ederek bir karar vermeye mecburdurlar.

Hakimler, metnin manasının müphem olduğunu ileri sürerek karar verememezlik edemeyecekleri gibi, kanunun sâkit bulunduğu hallerde de vaziyete veya ihtilâfa uygun gelecek bir kaide bulup, tatbik etmekle de mükelleftirler. Bu sebeple hakimler, tefsir usûlleri ile kanunların manalarını tayin, şümûllerini tesbit ederek veya boşlukları doldurarak hüküm ifade eden neticelere varmağa mecburdurlar.

Kazâî tefsir, en çok vaki olan ve ihtilâfları doğrudan doğruya halletmek itibariyle en mühim olan tefsirdir³. Kazâî ichtihadlar; Husûsî mahiyette kararlar ve Prensip kararları olarak ikiye ayrılırlar⁴.

a) Husûsî mahiyetli kararlar, belli bir hâdiseye, belli bir ihtilâfa, sadece o hadise ve ihtilâf mevzuu ve hududu içinde kalan bir hal çaresi bulan kararlardır⁵.

¹ Yörük, a.g.e., s. 51

² Yörük, a.g.e., s. 51

³ Yörük, a.g.e., s. 51

⁴ Özyörük, a.g.e., s. 197

⁵ Özyörük, a.g.e., s. 197

b) Prensip kararları ise, birbirine zıt iki karar dolayısıyla bir hukûkî meselenin etraflı bir şekilde tahlilini müteakip, umûmî bir prensip tesbit eden kararlardır. Bunların en tipik örneği “ictihad birleştirme” kararlarıdır¹.

3. İDÂRÎ TEFSİR

İdare sahasını ilgilendiren kanunları, memurları vasıtasıyla tatbik etmeden evvel veya tatbikatı sırasında, tefsir yollu izahnâmeler, ta’limatlar yapar. Memurlar, idarenin tefsirine göre kanunları tatbik edecekleri için, izahnâmeler ve ta’limatlar büyük bir ehemmiyet arzeder. Meselâ; hukuken ta’limatlar mecbûrîlik kuvvetini haiz değildir. Hakimler bunları tatbik etmeğe, hükümlerini bunlara uygun olarak vermeğe mecbur değildirler. Hakim karşısında bunlar daha ziyade, bir nevi mütâlaa, ferdî bir görüş ifade ederler².

4. İLMÎ TEFSİR

Bilimsel ictihada, doktrin (öğreti) adı da verilmektedir. Doktrin, hukuk bilginlerinin hukûkî meseleler hakkındaki bilimsel görüş ve kanaatlerini ifade eder. Hukukun gelişmesinde doktrinin büyük bir rolü vardır³. Hukuk bilginleri, esas itibarıyla müsbet hukuku, yani bir ülkenin yürürlükteki hukukunu inceler, açıklar ve yorumlarlar. Fakat bunu yaparken sadece “olanı” izah etmekle yetinmezler; “olması gerekenleri” de teklif edebilirler. İşte böylece, gerek mevcut olanın izahı ve gerek olması gerekenin teklifi münasebetiyle “bilimsel ictihadlar” meydana gelir⁴.

İlmî tefsir, hukuk ilimlerini okuyanların veya hukûkî meseleler üzerinde eser yazıp neşredenlerin yaptıkları tefsirdir. Hukûken mahkemeler, ilmî sahada ifade edilen kanaatlere bağlı değildir, bunlar karşısında tam bir takdir hürriyetine sahiptir. Bununla beraber ilmî tefsir, kanunların tatbiki bakımından mahkemeler üzerinde müessir olduğu gibi, kanun vâzı üzerinde de müessirdir. İlim adamları, maksadı iyi ifade edecek tarzda yazılmamış kanunların, tatbikat sahasında sebep olduğu karışıklıklara ve metinlerin boşluklarına işaret ederek kanunu ta’dil veya tefsir yolunda harekete geçmesi için teşrî organına rehberlik ederler⁵.

¹ Özyörük, a.g.e., s.198

² Yörük, a.g.e., s.52

³ Bilge, a.g.e., s.110

⁴ Bilge, a.g.e., s.110

⁵ Yörük, a.g.e., s.52

Öğreti (ilmî tefsir), hukuk alanındaki etkisini, yasama organının çalışmalarında da gösterir. Yasa koyucu da, öğretinin eleştirisi ve önerilmesinden yararlanır. Böylece öğretinin, hukuk düzeninin oluşmasında, korunmasında ve geliştirilmesinde büyük katkısı vardır. Bütün bu yönleri ile öğretisi, hukukun önemli bir yan kaynağıdır¹.

II. İSLÂM HUKUKU'NUN KAYNAKLARI

Giriş

Şer'i hükümler, sadece şâri'in tayin ettiği deliller ile bilinir. Şâri'(yasa koyucu), bu delilleri, mükelleflere şer'i hükümleri göstermeleri, şer'i hükümler hakkında mükellefleri irşâd etmeleri için tesbit buyurmuştur. Bu deliller, '*hükümlerin asılları*', '*hükümlerin şer'i kaynakları*' veya '*hükümlerin delilleri*' olarak isimlendirilir. Bunların hepsi de bir manaya gelen ayrı ayrı ifadelerdir.

Şer'i deliller, muhtelif itibarlara göre çeşitli kısımlara taksim edilmiştir. Yani bu taksimler, delillere bakış durumuna göre çeşitlidir. Bu taksimlerden ikisini şöylece özetleyebiliriz;

1. Bağlayıcılığı, kabul oranına bağlı olarak deliller üçe ayrılırlar;

a) Müslümanlar arasında ittifakla kabul olunmuştur ki, *kitap ve sünnet*'ten ibarettir.

b) Müslümanların çoğunluğu tarafından kabul edilen deliller olup, *icmâ'* ve *kıyâs*tan ibarettir.

c) Usûlcülerin üzerinde ihtilâf ettikleri ve bu konuda ne ittifak ne de çoğunluğun sağlanabildiği delillerdir. *İstihsân*, *istislâh* (*mesâlih-i mürsele*), *istishâb*, *sahâbe kavli*, *bizden önceki şer'iatler*, *zerâi'*, *örf ve âdet* gibi deliller bu kabildendir.

2. Kaynaklık açısından ikiye ayrılır;

a) *Naklî delillerdir* ki; Bunlar, *kitap ve sünnet*'ten ibarettir. *Sahâbî görüşü*, *icmâ'*, *bizden önceki ümmetlerin şer'iatlerini* delil olarak benimseyip, bunları teşri'i bir kaynak sayan usûlcülerin görüşüne göre bunlar da naklî delillere katılmaktadır. Bu nevî delillerin naklî oluşu, hiçbir kimsenin görüş ve düşünce payı bulunmadan, doğrudan şâri'den alınmış bir keyfiyete itaat etme esasına dayanmış olmalarındandır.

b) *Aklî delillerdir*. Yani, görüş (rey) ve düşünceye dayanan delillerdir. Bu deliller, *kıyâs*, *istihsân*, *istislâh* (*mesâlih-i mürsele*), *istishâb* dan

¹ Gözübüyük, a.g.e.. s. 45

ibarettir. Bu tür deliller, şâri'den nakledilmiş bir duruma değil de rey ve ictihada dayandıkları için 'aklî delil' sayılmışlardır.

Adı geçen bu *naklî* ve *aklî* deliller, sadece delillerin asıllarına nisbetle yapılmış taksimlerdir. Fakat her iki grup deliller müstakil olmayıp birbirlerine muhtaçtırlar. Zira, naklî delillerin anlaşılması için, aklın kullanılması ve üzerinde düşünülmesi gerekir. Yine, bu aklî çalışmalar, naklî delillere isnad etmezse, rey ve ictihad sıhhatli ve muteber olamaz. *Zira akıl tek başına kanun koyamaz.*¹

Biz de konumuzu bu taksim türlerinden birincisini esas alarak, kaynakları; 1) *Aslî deliller*, 2) *Fer'î deliller*, şeklinde inceleyeceğiz. Aslî delillerden maksadımız, müstakil, yani başlı başına olan kaynaklardır ki, Kitap ve Sünnet'ten ibarettir. Fer'î delillerden kastımız ise, başlı başına bir delil olmayıp, aslî delillere dayanan kaynaklardır. Bunlar da, *icmâ'*, *kıyâs*, *istihsân*, *mesâlih-i mürsele*, *ıstışâb*, *zerâî*, *şer'u men kablenâ*, *sahâbî kavli* (ictihadı), *örf ve âdetten* oluşmaktadır.

I. ASLÎ (TEMEL) KAYNAKLAR

A. KİTAB (KUR'ÂN-I KERİM)

İslâm Hukuku'nun olduğu kadar, diğer İslâmî ilimlerin de aslî kaynaklarından olan kur'ân-ı kerim'in, teşrî (yasama, kanun koyma)'de birinci kaynak olduğu hususunda müslümanlar arasında ittifak vardır. Bu hususu beyan ettikten sonra Kur'ân-ı Kerim'in tanımına geçebiliriz.

1) Kur'ân'ın Tanımı

Kur'ân kelimesinin ıstikakı hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlar içerisinde en kuvvetli ve tercih edilen görüşe göre kur'ân kelimesi, (قُرْآن) fiilinin mastarı olup, “okudu ve bir araya topladı” anlamına gelir.² İstilahta ise Kur'ân; “Peygamberimiz Hz. Muhammed'e Arap dilinde indirilmiş, tilavetiyle tezekkür ve tedebbür maksadıyla ibâdet edilen, bize sözlü olarak tevâtüren nakledilmiş, mushaflara yazılmış, Fatiha Sûresi'yle başlayıp, Nâs Sûresi'yle biten (kitaptır).”³

¹ Zeydân, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûlî'l-Fıkıh*, Bağdad, 1977, s. 143-145.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ts. c.I, s. 128, 129; Sâlih, Subhî, *Mebâlis fî Ulumi'l -Kur'ân*, Beyrut, 1965, s.19.

³ Muhammed, Mansûr, *Teysîru Usûlî'l -Fıkıh*, Kahire, ts. s. 29; Hudaî Bek, *Usûlu'l-Fıkıh*, Kahire, 1965, s. 230.

2) Kur'ân-ı Kerim'in Özellikleri

Kur'ân-ı Kerim'in bir takım özellikleri vardır. Bunlardan önemli olanları şu şekilde sıralayabiliriz;

1. O, Allâh'ın, Rasûlü Hz. Muhammed'e indirilmiş kelmâdır.
2. Lafız, ile mananın mecmûudur ve lafzı, Arap dili ile inmiştir.
3. Bize tevâtüren nakledilmiştir.
4. Allâh tarafından, ekleme ve çıkarmalara karşı korunmuştur.
5. Beyan, nazım vb. yönleriyle âciz bırakıcıdır. (mu'cizdir)⁴

3) Kur'ân'ın Hükümleri

Kur'ân, kendi ifadesiyle hiçbir şeyi ihmal etmemiştir⁵. Çeşitli konularla ilgili hususları, doğrudan veya dolaylı olarak onda bulmak mümkündür. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerim'in getirdiği hükümleri üç esas noktada toplamak mümkündür;

a) *İmanla ilgili hükümler*; Allâh'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere inanmak gibi. Bunlar i'tikâdî hükümlerdir. Tevhid ve kelâm ilminde incelenirler.

b) *Ahlâkî hükümler*; Rûh ve ma'neviyatın kuvvetlendirilip, terbiye edilmesine dâir hükümler. Bunlar, Ahlâk veya tasavvuf ilminde incelenirler.

c) *Amelî hükümler*; Mükelleflerin sözleri ve fiillerine dâir olan hükümlerdir. Bu üçüncü tür, Kur'ân'ın fıkı (hukuku) dır. Usûl'l-Fıkh ilmiyle ulaşılmak istenen de budur. Bunlar da iki türlüdür;

1) *İbadetlerle ilgili hükümler*; Namaz, oruç gibi. Bunlardan maksad, ferdin rabbi ile olan ilişkilerini düzenlemektir.

2) *Muâmelât hükümleri*; Bu çeşit hükümler, ibadetler dışında kalan diğer bütün hükümlerdir. Yani ibadetlerin dışında kalan, akidler, tasarruflar, cezâlar, cinâyet (suç) v.s. Bunlarla, ister fertler olsun, ister toplumlar ve isterse milletler olsun mükelleflerin birbirleri ile olan ilişkilerini düzenlemek kastedilir. İbadetlerin dışında kalan hükümlere, dinî terminolojide "muâmele hükümleri" denilir. Muâmelât hükümleri, ilgilendikleri konuya ve kendilerinden kastedilen gâyeye göre aşağıdaki kısımlara ayrılırlar;

a) Ahvâl-i Şahsiyye (Şahıs-Aile Hukuku):

⁴ Zeydân, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûli'l- Fıkhi*, Bağdad, 1977, s. 148-150'den özetle.

⁵ En'âm, 6/38

Bunlar, şahsın hukuku ile ilgili hükümlerdir. Ailenin kurulmasından itibaren karı-koca, akrabaların birbirleriyle ilgili ilişkilerini düzenlemeyi gaye edinirler. Evlenme, boşanma, nesebin sübûtu, evlatlık edinme, velâyet v.b. konuları ele alır. Ailenin kuvvetli temellere dayanması ile aile fertlerinin hak ve vazifelerinin neler olduğunu açıklar. Bu hükümlere dair Kur'ân'da yaklaşık (70) âyet bulunmaktadır.

b) Medenî Hükümler (Eşya hukuku):

Alım-satım, rehin v.b. akidler gibi, fertlerin mâlî muâmelelerine dair olan hükümler olup, bunlar içerik itibariyle medenî hukuk kapsamında değerlendirilirler. Bunlara dair, Kur'ân'da yaklaşık (70) âyet bulunmaktadır.

c) Duruşma/yargılama Hükümleri (Muhâkeme Usûlü):

Hâkimin hükmetmesi, şahitlik ve yemine dair, insanlar arasında adâletin tahakkuku için mahkeme işlerini düzenlemeye yönelik hükümler. Bunlar bugün, "*muhâkeme usûlleri hukuku*" olarak isimlendirilmektedir. Bu konularla ilgili takriben (13) âyet bulunmaktadır.

d) Cinâî Hükümler (Cezâ Hukuku):

Bunlar, "İslâm cezâ Hukuku" nu meydana getirirler. Bu konuda (30) kadar âyet mevcuttur. Bu hükümlerin gayesi, insanların ırz ve namuslarının korunması, toplumsal huzur ve düzenin teminidir.

e) Düstûrî Hükümler (*Anayasa Hukuku*):

Yönetim sistemi, idare edenle, edilenlerin ilgi dereceleri ile bunların hak ve vazifeleriyle ilgili hükümler. Bu konuda Kur'ân'da yaklaşık (10) âyet vardır.

f) Devletler Hukuku:

İslâm devletinin diğer devletlerle olan ilişkileri ve bu ilişkilerin dereceleri ile, harb ve barış durumlarındaki münasebet tarzlarının hukûkî neticelerine, müste'men (yabancı devlet vatandaşı)lerin İslâm devleti ile olan ilişkilerine dair hükümler. Bu hükümlerin bir kısmı "*Devletler Husûsî Hukuku*" na, bir kısmı da "*Devletler Umûmî Hukuku*"na girerler. Bunlara dair de yaklaşık (25) kadar âyet vardır.

g) İktisâdî ve mâlî hükümler:

Bunlar, devletin gelirleri ve harcamaları, fakirlerin, zenginlerin mallarındaki haklarına dairdir. Bu hususla ilgili (10) kadar âyet bulunmaktadır.⁶

⁶ Hallâf, Abdülvehhâb, *Usûlü'l-Fıkhi*, İstanbul 1984, s.33-35; Zeydân, *el-Vecîz*, s.151-153; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkhi*, İstanbul ts. s.93-105

4) Bütün Şer'i Delillerin Kur'ân'a Dayanması

Usûlcülere göre, İslâm Hukuku'nun kaynaklarının tamamı, sonuhta, kur'ân'a râcîdir. Yani ilk kaynak Kur'ân'dır. Diğer bütün kaynaklar (ister naklî, ister aklî olsun) kur'ân'dan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; İlk kaynak olan kur'ân-ı kerim, bizim kitap ve sünnet'e uymamızı emretmektedir⁷.

Diğer, sabit olan kaynaklar ve mevcut olan deliller, mücerret akıl ile sabit olmamışlar, bu delillere itimadın doğru olduğu hususunda kitap ve sünnet'te deliller bulunduğundan adı geçen (İcmâ', kıyâs, istihsân, mesâlih-i mürsele, örf ve âdet v.b.) bütün deliller, kitap ve sünnet ile sabit olmuşlardır. Böylece kitap ve sünnet, iki bakımdan hükümlerin kaynağı olmaktadır:

1- Cüz'i, fer'i meselelere dair hükümlere delâletleri bakımından (zı kat, alım-satımlar, cezâlar, v.b.),

2- Cüz'i, fer'i hükümlerin istinâd ettiği kaide ve asıllara delâletleri bakımından (meselâ, icmâ'ın bir delil, huccet olduğuna ve hükümler için bir asıl teşkil ettiğine, yine kıyâsın, bizden önceki şeriatlerin v.b. delillerin de böyle olduğuna delâletleri gibi).⁸

Sünnet te iki bakımdan Kitab'a dayanmaktadır:

Sünnet'e göre amel edilmesine, sünnet'e dayanılmasına ve sünnet'ten hükümlerin çıkarılmasına kur'ân-ı kerim delâlet etmiştir. Mese-lâ, Allâh Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Allâh'a, peygambere ve sizden olan emir sahipleri-ne itaat edin!"⁹. Kur'ân'ın birçok yerinde, "Allâh'a ve Rasûle itaat edin" sözünün tekrar edilmesi, Allâh Rasûlü (s.a.v.)'in getirdiği, emrettiği şey, kitap'ta bulunsa da bulunmasa da ona itaatın umûmîliğine delâlet etmektedir¹⁰.

2. Allâh Teâlâ'nın; "Biz sana Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın."¹¹ âyetinin delâletiyle sünnet', kitabın manalarını şerhetmek ve onu açıklamak üzere gelmiştir. Yine Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur; "Ey Peygamber! Rabbinden sana indiri-

⁷ Mes. Bkz. Nisâ, 4/13, 14, 59, 69, 80; Mâide, 5/92; Enfâl, 8/20, 24; Nûr, 24/52, 54; AHZ.âb. 33/36, 71; Muhammed, 47/33; Feth, 48/17; Hucurât, 49/14; Haşr, 59/4; Teğâbün, 64/12

⁸ Zeydân, el-Vecîz, s.145

⁹ Nisâ, 4/59

¹⁰ Zeydân, el-Vecîz, s.145

¹¹ Nahl, 16/44

leni tebliğ et!"¹². Tebliğ, kitabın tebliğinin yanısıra kitabın manalarını açıklamayı da içine alır.¹³

Bu açıklamalara göre, sünnet te dahil, bütün delillerin kaynağı, kitap'tır. Bu durumda Yüce Allâh (c.c.)'in kitabı kur'ân, asılların aslı, kaynakların kaynağı ve bütün delillerin temel dayanağıdır.¹⁴

5) Kur'ân'ın Hükümlere Delâleti

Kur'ân-ı Kerim bize, kesin bilgi ifade eden tevâtür yoluyla nakledildiği için sübûtu kat'îdir. Yani kur'ân'ın bize kadar gelişi, kesin olarak sabit olmuştur. Ancak, kur'ân-ı kerim'in sübûtunun kat'î olmasına rağmen, onun sözlerinin hangi manaya delâlet ettiği, her zaman kesin olmayabilir. Bu yüzden, kur'ân-ı kerim'in ifâdeleri, manaya delâleti yönünden ikiye ayrılır;

1-Hükme delâleti kat'î olan sözler,

2-Hükme delâleti zannî olan sözler.

1) Delâleti kesin olan söz, sadece tek bir manaya delâlet edip, yorum ihtimali olmaz ve ondan başka bir mananın anlaşılmasına da imkân yoktur. Allâh Teâlâ'nın şu âyeti buna bir misaldir. "*Zevcelerinizin çocuğu yoksa, onun terikesinin yarısı sizindir.*"¹⁵ Bu âyet, bu durumda kocanın "yarım"dan başka almadığına kesin olarak delâlet eder. Zinâ eden kadın ve erkek hakkındaki Allâh Teâlâ'nın şu âyeti de misaldir; "*Zinâ eden kadınla, zinâ eden erkekten herbirine yüzer değnek vurun.*"¹⁶ Bu âyet, "daha çok" ve "daha az" olmamak üzere zinâ cezasının "yüz değnek" olduğuna kesin olarak delâlet eder.

2) Delâleti zannî olan söz ise, birden fazla manaya delâlet edip, yorumlamaya müsait olur. Meselâ; Allah Teâlâ şöyle buyuruyor; "*Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç "kurû" beklerler.*"¹⁷ Âyette geçen "kurû" sözünden, kadınların "hayız (aybaşı)"ları kastedilebileceği gibi, hayızlarının dışında "temizlik süreleri" de kastedilebilir. İşte kelimedeki bu iki ihtimal sebebiyle, âyetin hükme delâleti kat'î değil; zannîdir.

6) Kur'ân'da Nesh

Fakîhlerin cumhûruna göre, kur'ân'da, hükmü neshedilen âyetler vardır. Kur'ân-ı Kerimin tevâtüren nakledildiği, ittifakla kabul edi-

¹² Mâide, 5/67

¹³ Zeydân, el-Veciz, s.146

¹⁴ Şâtibî, Ebû İshâk İbrahim, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şer'ia*, Kahire ts. c.I, s.42, 43

¹⁵ Nisâ, 4/12

¹⁶ Nûr, 24/2

¹⁷ Bakara, 2/228

len bir husustur. Buna göre, kur'ân'ın hükmü, ancak mütevâtir bir nassla neshedilebilir. Dolayısıyla, âhâd haberlerle, kur'ân hükümleri neshedilemez.¹⁸

Fakat, kur'ân, mütevâtir sünnet'le neshedilebilir mi? İmâm Şâfiî'ye göre kur'ân âyeti, ancak kendisi gibi kur'ân'ın başka bir âyetiyle neshedilir. Şâfiî, bu görüşünü ispat için kur'ân'dan deliller getirir. Meselâ; "Herhangi bir âyeti nesheder veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz."¹⁹ ve "Bir âyetin yerine başka bir âyeti değiştirdiğimiz zaman..."²⁰ âyetlerinin zâhirine göre, kur'ân'ın neshi ancak kur'ân ile olmaktadır. İmâm Şâfiî, şu âyeti de delil olarak zikreder; "Allâh dilediğini mahveder, dilediğini de sabit kılar, ana Kitap onun katındadır."²¹ Yani bu nass da Şâfiî'ye göre, kur'ân'ın ancak kur'ân'la neshedileceğine işaret etmektedir.²²

Fakîhlerin cumhûruna göre ise, kur'ân âyeti, kur'ân'ın başka bir âyetiyle neshedilebileceği gibi, mütevâtir sünnet'le de neshedilebilir. Çünkü kur'ân, sened bakımından kat'îdir. Bu yüzden onu neshedecek olan sünnet'in de aynı şekilde sened yönünden kat'î olması gerekir. Dolayısıyla Kur'ân âyeti, haber-i âhâd ile neshedilemez.²³ İbn Hazm el-Endelûsî (v.456/1063) ye göre ise, Kur'ân âyeti, haber-i âhâd ile neshedilebilir. Çünkü İbn Hazm, Sünnet'in tümünü (sened yönünden) kat'î olarak kabul eder. Bu yüzden haber-i âhâd da (sened yönünden) ona göre kat'îdir.²⁴

B. SÜNNET

Sünnet, dilde, iyi olsun kötü olsun (yani, ister övülmeye ister kötülenmeye layık olsun), tarîk (yol) ve sîret (yaşayış) demektir.²⁵

Terim olarak ise; 'Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söz, fiil ve takrîr (tasvîb)lerine' denir.²⁶

¹⁸ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 195

¹⁹ Bakara, 2/106

²⁰ Nahl, 16/101

²¹ Ra'd, 13/39

²² Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, Kahire 1966 (thk. M.Seyyid Kîlânî) s.55, 56. [md. No: 314-324]

²³ Ebû Zehrâ, a.g.e., s.196

²⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut 1985, c.I., s.518

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.XIII, s.225

²⁶ Âmidî Seyfüddîn, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut, 1985, c.I. s. 145; İbn Hâcib Ebû Bekr, *Münteha'l-Vüsûl ve'l-Emel fî İlme'l-Usûl ve'l-Cedel*, Beyrut, 1985, s. 47; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-Fühûl*, Kahire 1937, s.33

1. Sünnet, Mahiyeti İtibariyle Üçe Ayrılır:

a. Kavli (sözlü) sünnet: Peygamberimizin muhtelif münasebetlerde ve çeşitli maksatla söylediği sözlerdir. Hz. Peygamberden, bize ulaşan sünnetlerinin çoğu, kavli sünnetlerdir. Kavli sünnet'e misal: Peygamberimiz şöyle buyurmuşlardır; “Şevval hilâlini görünce orucu yeyin (bayram yapın).”²⁷ Yine Peygamberimiz (s.a.v.); “Bir kimse uyuyarak veya unutarak namazını geçirirse, onu, hatırlayınca kulsın!”²⁸ buyurmuşlardır.

b. Fiilî (uygulamalı) Sünnet; Hz.Peygamberin yaptığı işlerdir. Bu tür sünnet'e misal olarak Hz.Peygamber(s.a.v.)'in namaz kılışını, haccedişini verebiliriz. Nitekim efendimiz, bir hadislerinde “Beni, nasıl namaz kılıyor görüyorsanız siz de öyle kılın!”²⁹ buyururken, Hacla ilgili ise; “Hacla ilgili ibadetlerinizi benden öğrenin!”³⁰ buyurmaktadır.

c. Takrîrî (onay nitelikli) sünnet; Hz.Peygamberin, huzurunda söylenen sözü veya fiili veya öğrendiği gıyabında söylenen söz veya fiilleri öğrendiğinde, reddetmeksizin sükût etmesidir. Bu sükût, fiil ve sözlerin mübah ve câiz olduğunu gösterir.

2. Nakledilişine Göre Sünnet/hadis

a) Muttasıl (senedi kesintisiz) olan,

b) Muttasıl olmayan.

a) Muttasıl olan sünnet/hadis:

Senedinde hiçbir kopukluk bulunmayan hadistir. Bu tür haberler, kendi arasında üçe ayrılır;

aa) Mütevâtir Sünnet/hadis:

Bu tür hadisleri, çok sayıda ve yalan üzerine ittifakları imkânsız olan bir topluluk rivâyet etmiştir. Bu hadisler, sened yönünden Hz.Peygamber (s.a.v.)'e dayanır. Beş vakit namaz, zekatın miktarları ve kısas hükümleri ile ilgili hadisler bu kısma misal olarak verilebilir.³¹

Müslüman bilginler, mütevâtir sünnet'in şer'î bir dayanak ve kaynak olduğunda görüş birliği içerisinde.³²

ab) Meşhûr Sünnet/hadis:

²⁷ Buhârî, K. Salât, B.11; Müslim, K. Sıyâm, B.4, 18

²⁸ Ebû Dâvûd, K. Salat, B.11; Dârimî, K. Salat, B.26

²⁹ Buhârî, K. Ezan, B.18; K. Edeb, B.27

³⁰ Müsned, c.III, s.318, 366

³¹ Ebû Zehrâ, Usûl, s.107

³² İbn Hazm, el-İhkâm, c.I, s.102

Hız Peygamberden bir veya iki kişi ya da tevâtür derecesine varmayan bir topluluk tarafından rivâyet edilen hadis/sünnet'tir.³³

Bu tür hadisler, Hanefîlere göre kesin bilgi ifade eder. Fakat bu, derece bakımından tevâtürle hasıl olan bilgiden aşağıdır. Bazı fakîhlere göre ise bu tür hadisler, âhâd hadisler gibi delil olma bakımından zannîdirler.³⁴

ac) *Âhâd Sünnet/hadis*:

Bunlar, bir, iki veya daha fazla ravî tarafından rivâyet edilen ve meşhûr hadisin şartlarını haiz olmayan hadislerdir.³⁵

Haber-i âhâd, kesin bilgi değil, zannî bilgi ifade eder.³⁶

Dört mezheb İmâmı, sahih hadislerin rivâyet şartlarını taşıyan haber-i vâhidi delil olarak kabul ederler.³⁷ Ancak, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (v.150/767) ve İmâm Mâlik (v.179/795), haber-i vâhid olan hadislerin kabulü için bir takım ek şartlar ileri sürmüşlerdir. İmâm A'zam'ın ileri sürdüğü şartlar³⁸ içinde en önemlisi şudur; Haberi nakleden râvinin, sika olmasının yanı sıra, rivâyet ettiği hadise aykırı amelde bulunmaması gerekir.³⁹ İmâm Mâlik ise, haber-i vâhidin delil olabilmesi için Medîne halkının ameline muhalif olmamasını şart koşmuştur.⁴⁰

b) Muttasıl olmayan Sünnet (Hadis):

Bu tür hadislerin senedinde kopukluk bulunur. Bu yüzden sıhhat yönünden zayıf sayılırlar.

3. Sünnet'in kaynaklık değeri

Bütün İslâm bilginleri, sünnet'in, teşrî'de ikinci asıl kaynak olduğunda müttefiktirler. Çünkü kur'ân'da, sünnet'e uymanın zorunluluğunu ifade eden pekçok âyet bulunmaktadır. Meselâ;

a) "Allâh'a itaat edin, Rasûle de itaat edin ve (kötülüklerden) sakının!"⁴¹

³³ Hallâf, *Usûl*, s.44

³⁴ Serahsî, Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûl*, İstanbul 1984, c.I, s.292; Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz, *Mir'âtü'l-Usûl şerhi Mirkâtü'l-Vüsûl*, İstanbul 1321, s.210; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.108

³⁵ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.108

³⁶ Şîrâzî, Ebû İshâq, *et-Tefsîrâ fî Usûli'l-Fıkıh*, Dimeşk 1983, s.298; Hallâf, *Usûl*, s.45; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.108

³⁷ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.109, 110

³⁸ İmâm-ı A'zam'ın *Haber-i Vâhidin* kabulü için ileri sürdüğü şartlar için bkz. Serahsî, *Usûl*, c.I, s.364; *Muhammed Zâhid el-Keseri*, Hanefî Fıkının Esasları, (thk. Abdülfevâh Ebû Çudde), ç. Abdülkadir Şener-Cemal Sofuoğlu, Ankara 1982, s.104-107; Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat Ve Teşrî Değeri*, Ankara 1988, s.179, 180

³⁹ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.10

⁴⁰ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.105; Zeydân, *el-Vecîz*, s.170

⁴¹ Mâide, 5/92

b) "Peygamber size ne veriyse onu alın. Ve size neyi yasakladıysa ondan sakının. Allâh'tan korkun. Zira Allâh'ın azabı çetindir."⁴²

c) "Kim Rasûl'e itaat ederse, Allâh'a itaat etmiş olur."⁴³

d) "(Resûlüm) De ki, Eğer Allâh'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allâh da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allâh çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."⁴⁴

e) "Kim Allâh'a ve Resûle itaat ederse, işte onlar, Allâh'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu Peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!"⁴⁵

f) "Ey iman edenler! Allâh'a itaat edin, Rasûle itaat edin, ve sizden olan emir sahiblerine de itaat edin."⁴⁶

g) "Allâh'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık tebliğ (duyurma) dir."⁴⁷

İşte bu ve benzeri âyetler, sünnet'in, hüküm teşriinde kendisine başvurulması zorunlu ve bağlayıcı bir kaynak olduğunu bize göstermektedir.

4. Kitab'a Göre Sünnet'in Yeri:

Sünnet'in kitab'dan sonra teşri'de ikinci sırada yer aldığını söylemiştik. Sünnet, şer'i hükümleri beyan bakımından kitabın yardımcısıdır. Kitab'a göre sünnet'in fonksiyonu dört biçimdedir:

1. Sünnet, bazan Kur'ân'daki hükümlere uygun olarak gelir. Onu destekler, onu tasdik eder. Meselâ; Peygamberimiz bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

"Hiçbir müslüman kimsenin malı, diğerine helâl değildir. Yalnız, kendi rızasıyla verdiği müstesnadır."⁴⁸ Bu hadis şu âyetle mânâ yönünden muvafıktır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ey İman edenler! Aranızda karşılıklı rızaya dayanan ticaret hali müstesna, mallarınızı bâtil (haksız ve yasak yollar) ile aranızda (alıp-vererek) yemeyiniz."⁴⁹

2. Sünnet; Bazan kitâb'ın, mutlakını takyîd; mücmelini beyan; umûmî hükümlerini tahsis ve bazı hükümlerini nesh için gelir.

⁴² Haşr, 59/7

⁴³ Nisâ, 4/80.

⁴⁴ Al-i İmran, 3/31.

⁴⁵ Nisâ, 4/69.

⁴⁶ Nisâ, 4/59.

⁴⁷ Teğabün, 64/12

⁴⁸ Ebû Dâvûd, K. Menâsik. B. 56; İbn Mâce, K. Menâsik, B. 84; Dârimî, K. Menâsik, B. 34; Müsned, c.5, s.72.

⁴⁹ Nisâ, 4/29

Meselâ; Allâh (c.c), şöyle buyurur; “*Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin...*”⁵⁰ Bu âyetle, kesilecek ellerin sağ mı yoksa sol mu olduğu belirtilmemiştir. Ancak sünnet, âyetteki “el” hükmünü kayıtlı olarak “sağ el” olarak belirlemiştir.

Yine sünnet, kur’ân’daki mücmel ifâdeleri beyan edebilir.

Meselâ; Kur’ân-ı Kerim’in birçok yerinde, “*Namazı kılınız...*”⁵¹ şeklinde namazı emretmiş fakat bu namazın nasıl kılınacağını beyan etmemiştir. İşte sünnet’in fonksiyonlarından biri de namaz gibi mücmel (öz ve genel ifade)leri beyan etmektir. Namazın kılınışının nasıl olacağını Peygamberimiz, “*Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız siz de öyle kılın!*”⁵² buyurarak beyan etmiş ve âyeti bizzat kendisi uygulamalı olarak ashabına öğretmiştir.

Sünnet, bazan Kur’ân-ı Kerim’in âm hükmünü “*tahsis*” eder. Meselâ, Hz. .Peygamber (s.a.v.)’in “*Kâtil mirasçı olamaz*”⁵³ hadisi, Kur’ân’daki “*Allâh, size, çocuklarınız (ın miras payı) hakkında (şöyle davranmanızı) emrediyor...*”⁵⁴ âyetinin umûmîliğini tahsis etmektedir. Zira âyet, kafir olup olmadığına bakmaksızın her çocuğun mirasçı olacağı hükmünü getirmektedir. sünnet ise bu hükmün kapsamını daraltmakta, sadece kafir olmayan çocuğa miras hakkı tanımaktadır.

Sünnet, bazan da kur’ân’daki hükümleri (sünnet’in kur’ân’ı neshedebileceğini savunan fakîhlere göre) nesheder. Meselâ, kur’ân-ı kerim’de şöyle buyurulmuştur:

“*Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir ‘hayır’ bırakacaksa, ana-babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allâh’tan korkanlar üzerine bir borçtur.*”⁵⁵ mealindeki âyetin hükmü,

“*Vârise vasiyet yoktur.*”⁵⁶ hadisiyle neshedilmiştir. Fakat bu, kur’ân’ın sünnet’le neshedilebileceğine kâil olan usûlcülere göredir.

3. Sünnet’in kitab’a göre üçüncü fonksiyonu ise kur’ân’ın mes-kût olarak geçtiği veya hükmünü bildirmediği konularda müstakil olarak hüküm belirtmektir. Meselâ; Nineye de mirastan pay verileceği, sadaka-ı fitr ve vitir namazının vacib olması, evli iken zinâ eden kimse-nin recmedileceği, ehlî eşek etinin ve yırtıcı kuşların etlerinin yenilme-

⁵⁰ Mâide, 5/38

⁵¹ Meselâ. Bkz.Bakara, 2/43. 83. 110. 153; Nisâ, 4/77; En’âm, 6/72; Yunus, 10/87; İbrâhîm, 14/31

⁵² Müsned. c.III., s. 318, 366

⁵³ Ebû Davûd, K. Diyât, B.18; Dârimî, K.Ferâiz, B. 41; Müsned, c.I, s.49

⁵⁴ Nisâ, 4/11

⁵⁵ Bakara, 2/180

⁵⁶ Buhârî, K. Vesâyâ, B.6; Tirmizî, K. Vesâyâ, B.5; Nesâî, K. Vesâyâ, B.5; İbn Mâce, K. Vesâyâ, B.6; Dârimî, K. Vesâyâ, B.28; Müsned, 4/186

sinin haram kılınışı⁵⁷ gibi hükümler, Sünnet'in müstakil olarak hüküm koymasına dair örneklerdir.

II. TEBEÎ (BAĞIL/İKİNCİL) KAYNAKLAR

Tebeî Kaynak, müstakil birer delil olmayıp, aslî kaynaklardan türeyerek meşruiyet kazanmış kaynaklara denilir ki; İcmâ', kıyâs, istihsân, mesâlih-i mürsele, zerâyî, örf ve âdet vb. kaynaklardan oluşur.

A.İCMÂ'

İcmâ', İslâm Hukuku'nun kaynaklarından biri olup, kitap ve sünnet'ten sonra üçüncü sırada yer alır. Çalışmamız bu konuyla ilgili olduğundan dolayı bu konudaki detayları, asıl yerinde etraflı olarak ileride işleyeceğiz.

B. KIYÂS

İslâm Hukuku'nun kaynaklarından biri olan kıyâs, İslâm bilginlerinin çoğunluğu tarafından fıkıh metodlarından biri olarak kabul edilmektedir.

1. Kıyâs'ın Tanımı:

Kıyâs, dilde, birşeyi takdir etmek, ölçmek, karşılaştırmak ve iki şey arasındaki benzerlikleri tesbit etmek anlamlarına gelir.¹

a) Kıyâs, ortak bir illet nedeniyle, aslın hükmünü fer'e geçirmek-
tir.²

b) Kıyâs; fer'in, asl'ın illetinde bulunan hükümle eşitlenmesidir.³

c) Kıyâs, aralarında ortak hüküm konusunda fer'in asl'a hamle-
dirmesidir.⁴

Bâkılânî (v.403/1012), Gazzâlî (v.505/1111) ile Şâfiîlerin birçoğu kıyâsı şu şekilde tarif ederler; "Kıyâs, bir hüküm veya sıfatı isbat veya nefyetme bakımından aralarındaki ortak (câmî) bir sebep (illet)'ten dolayı belli bir şeyi (ma'lumu), belli bir şeye (ma'luma) hamletmektir.⁵

⁵⁷ Şevkânî, a.g.e., s.33; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.11; Mansûr, *Teyisîr*, s.58; Zeydân, *el-Vecîz*, s.174, 175

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c.VI, s.187; Râzî, Muhammed b. Ebîbekr, Muhtârü's-Sihâh, İstanbul 1980, s.480; Âmidî, *el-lhkâm*, c.I, s.164; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-Nâdir ve Cünnetü'l-Münâzir*, Kahire, 1391, s.145; Teftâzânî, *Sa'düddîn, Şerhü't-Telvîh ale't-Tavdîh*, Beyrut, ts. c.II, s.52

² Teftâzânî, a.g.e., c.II, s.52

³ Teftâzânî, a.g.e., c.II, s.52

⁴ İbn Kudâme, a.g.e., s.145

⁵ Buhârî, Abdülazîz, *Keşfü'l-Esrâr li Usûl'l-Pezdevî*, İstanbul 1307, c.III, s.268

Bu tarifleri özetlemek gerekirse, diyebiliriz ki, kıyâs; nassa dayanan meselenin hükmünü, ictihad yoluyla, aynı illeti taşıyan ve nass ile belirtilmemiş mesele için de vârid görmektir.⁶

2. Kıyâs'ın Rükünleri:

Kıyâsın tariflerinden de anlaşılacağı üzere, kıyâsın oluşabilmesi için birtakım unsurların bulunması gerekmektedir. Bunlara, usûlde kıyâsın rükünleri denilmektedir. Bu rükünler;

a) Asl, Hükmü nassla belirtilen meseledir.

b) Fer'; Hakkında nass bulunmayıp, şer'î hükmü belirtilmeyen meseledir.

c) İlet, Asl ile Fer' arasındaki ortak sebeptir.

d) Hüküm, Fer' de ızhârı gereken ve nassla sabit asl'daki şer'î hükmüdür.⁷

Kıyâsta bulunması gereken dört unsuru gördükten sonra, bu unsurların ızhârı babında birkaç misal verebiliriz:

1. Şarap içmek haramdır. Şarap içmenin haram olması hükmü, "Ey İman Edenler! Şarap, kumar, dikili taş(püt)lar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durunuz ki, kurtuluşa eresiniz."⁸ âyeti ile sabittir. Burada haram hükmünü taşıyan "asl", nassla hükmü bildirilen şarap (hamr)dır. Hurma, arpa vb. maddelerden yapılan içkiler ise, nassla hükmü belli olmayıp da hükmü bilinmesi gereken "fer"dir. Haram hükmüne sebep olan illet ise, şarabın "sarhoşluk (sekr)" vermesidir ki, bu illet, hem asl'da hem de fer'de mevcuttur. O halde asl ve fer', illette ortak oldukları için, asl'daki hükmün fer'e geçirilmesi veya onda ızhâr edilmesi sûretiyle şarabın dışındaki sarhoş edici bütün içkiler de haram hükmünü almış olur.⁹

2. Vârisin, mûrisi öldürmesi "asl"dır. Öldürme neticesinde de vârisin mirastan mahrum kalacağı, nassla sabit olan bir hükmüdür. Bu hükmü bildiren nass, Hz.Peygamber (s.a.v.)'in "*kâtıl vâris olamaz*."¹⁰ hadisidir. Hükmün dayandığı illet, vârisin, biran evvel mala sahip ola-

⁶ Şener, Abdulkadir, İslâm Hukuku'nun Kaynaklarından Kıyâs İstihşân ve İstislâh, Ankara 1981, s.68

⁷ Şîrâzî, Ebû İshâq, el-Lüma' fi Usûl'l-Fikh, Beyrut, 1985, s.102; Âmidî, el-lhkâm, c. I, s.173; İbn Kudâme, a.g.e., s.166-169; Molla Hüsrev, Mir'ât, s.240-241; Hâdimî, Ebû Saîd, Mecâmlü'l-Hakâik, İstanbul 1307, s.224, 225; Şevkânî, İrşâdü'l-Fuhûl, s.204; Es'ad, Mahmûd, Telhîs-i Usûl-i Fikh, İzmir, 1313, s.10; Ebû Zehrâ, Usûl, s.227; Hallâf, Usûl, s.66

⁸ Mâide, 5/90

⁹ İbn Hâcib, Ebûbekr, Muhtasarü'l-Müntehâ, Beyrut.1583, c.II, s.247; el-Hâdimî, Mecâmiu'l-Hakâik, s.221. Hallâf, İlmü Usûl'l-Fikh, s.66; Mansûr, Teyfîr, s.79-82; Zeydân, el-Vecîz, s.194

¹⁰ Ebû Dâvûd, K.Diyât, B.18; Dârimî, K.Ferâiz, B.41; Müsned, c.I, s.49

yım düşüncesiyle, düşmanca ve bile bile mûrisini öldürmesidir. Netice- de (hüküm) cezâ olarak, onun sahip olmak istediği maldan mahrum olup, hiçbir şey alamamasıdır. Hükümü nassla belli olan bu olaya, hük- mü belli olmayan “vâsi (musâ leh)’nin mûsîsini öldürmesi “olayını kı- yâslayarak hükme varılabilir. Vâsî’nin (mirastan) mahrumiyetini gerek- tirecek olan “mûsîsini bile bile (kasten) öldürmesi” illeti, öldüren vâsî- de de mevcuttur. O halde vâsî ile vâris, mahrumiyeti gerektirecek olan “öldürme” illetinde müşterektirler. İlet benzerliğinden dolayı hüküm de aynı olacaktır. O da, vâsînin vasiyet edilen (mûsâ bih) maldan mah- rum kalmasıdır.¹¹

3. Hükümü hakkında nass mevcut olduğundan, cuma namazı ezanının okunduğu vakitte alım-satım yasaktır. Bu konudaki nass, Allah Teâlâ’nın, “Ey İman Edenler! Cuma günü, namaz için çağrıldığınız zaman hemen Allâh’ı zikre koşun. Alış-verişi bırakın!...”¹² âyetidir. Hük- mün illeti, alış-verişteki, namaza gitmeyi engelleyen ve namazın kaçırılması ihtimalini taşıyan keyfiyettir. Bu illet, Cuma namazı ezanı vak- tinde kiralama, rehin, nikah vb. muamelelerde de bulunduğundan, alış- verişe kıyâsla bu tasarrufların da hükümü, onların da yasak olmalarıdır.¹³

3. Kıyâsın Huccet Oluşu

Kıyâs, kitap, sünnet ve icmâ’dan sonra üçüncü derecede şer’î bir kaynaktır. Kıyâs, kitap ve sünnet’e dayandığından ve onlara tâbî oldu- ğundan, tebeî (bağlı) ve ferî (ikincil) kaynaklardan biridir. Müstakil bir delil değildir.

Sahâbe, tâbiûn ve fakîhlerin çoğunluğu, kıyâsı, şer’î bir huccet kabul etmişlerdir.¹⁴ Buna mukabil, Mutezileden İbrahim Nazzâm (v.213/845), Dâvûd ez-Zâhirî ve onun tâbileri, Şîa ve Hâricîlerin ekse- riyeti, kıyâsı, şer’î bir huccet olarak kabul etmezler¹⁵.

İmâm Serahsî (v.483/1090), Kıyâsla amel etmenin veya nassların hükümlerini ta’lîl ederek kıyâs yapmanın batıl olduğunu ilk defa ileri süren İbrahim en-Nazzâm’ı sert bir dille tenkid eder.¹⁶ Ve kıyâsın, Sahâbilerce kabul edilmesine rağmen, sonradan onu kabul etmeme yolunu ihdas edenler hakkında şunları söyler; “...Sahâbîler

¹¹ Zeydân, el-Vecîz, s.194

¹² Cum’a, 62/9

¹³ Zeydân, el-Vecîz, s.195

¹⁴ Serahsî, Usûl, c.II, s.118; Şîrâzî, el-Lüma’, s.97; et-Tebsîra, s.424; İbn Hâcib, Müntefia’-l-Vüsûl, s.186; Gazzâlî, Ebû Hâmid, el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl, Beyrut. 1324; c.II, s.234; Âmidî, el-İhkâm, c.II, s.272

¹⁵ Serahsî, Usûl, c.II, s.118-119;

¹⁶ Serahsî, Usûl, c.II, s.118, 119

zamanında kıyâsın huccet olduğu ve delil olarak kullanıldığı hakkında ittifak vardı. 'Kıyâsın delil olmadığı' ihtilâfını, fıkhıta bir görüş sahibi olmayan kelimciler ile, hükümlerin hakikatini bilmeyen, müteahhirinden bazı bilginler çıkarmışlardır..."¹⁷

Kıyâsın huccet oluşunu gösteren delillerden bazılarını görelim¹⁸;

a) Kur'ân-ı Kerim'deki, "...Ey akıl ve basiret sahipleri! Siz (bundan) ibret alınız"¹⁹ âyeti kıyâsın huccet oluşuna bir delildir. Âyetteki, "fa'tebirû" emrinin mastarı olan "i'tibar" kelimesi, "Bir şeyin hükmünü benzeri olan bir şeye tatbik etmek." anlamına geldiği gibi, eşit kılmak, takdir etmek²⁰, geçmek ve intikal etmek²¹ anlamlarına da gelir. Kıyâs da "asıl"daki hükmün "fer"e intikal etmesinden başka bir şey olmadığına göre²² "fa'tebirû..." kelimesiyle kıyâs kastedilmektedir. Buradaki emir ister vucûb ister nedb ifade etsin, her iki takdirde de kıyâsla amel meşrûdur.²³

b) Yine Kur'ân-ı Kerim'deki, "...Eğer bir meselede ihtilâfa düşerseniz onu Allâh'a (kitabına) ve Peygambere (Sünnet'e) götürün..."²⁴ âyetinde, bir meselede ihtilâfa düşüldüğünde, o meselenin teemmül (düşünce) yoluyla kitap ve sünnet'e götürülmesine dair emir vardır. Bunlardan "sahih kıyâs" kastedilmektedir.²⁵

c) Sünnet'ten de "Muaz hadisi" diye meşhur olan bir olay, buna delâlet eder. Hz.Peygamber (s.a.v.), Muaz b. Cebel (r.a.)'i Yemen'e (vali olarak) gönderirken onunla yapılan konuşma, kıyâsın şer'î bir huccet olduğunu gösterir. Şöyle ki;

Hz. Peygamber (s.a.v.) Muâz (r.a.)'a:

"Sana bir dava arzedildiğinde ne ile hükmedeceksin?" diye sorunca, Muaz (r.a.); "-Allâh'ın kitabıyla" diye cevap verdi. Hz.Peygamber (s.a.v.), "Peki ya Allâh'ın kitabında bulamazsan?" diye sordu. Muâz (r.a) da cevaben; "-Allâh'ın Rasûlünün Sünnet'iyle hükmederim." dedi. Bu kez Hz.Peygamber (s.a.v.) "Ya Sünnet'te de bulamazsan?" diye tekrar sorunca Hz. Muâz (r.a):

¹⁷ Serahsî, Usûl, c.I, s.302

¹⁸ Kıyâsı, şer'î bir huccet kabul etmeyenlerin delilleri ve karşı cevaplar için bkz. Serahsî, Usûl, c.II, s.119 v.d.; Âmidî, el-İhkâm, c.II, s.272 v.d.; Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, c.III, s.190 v.d.

¹⁹ Haşr, 59/2

²⁰ Serahsî, Usûl, c.II, s.125

²¹ Âmidî, el-İhkâm, c.II, s.291

²² Âmidî, a.g.e., c.II, s.291; Buhârî, a.g.e., c.III, s.276; Zeydân, el-Veciz, s.220

²³ Cessâs. Ebûbekr Râzî, el-Ahkâmü'l-Kur'ân, Dimeşk, Ts. c.III, s.429; Âmidî, a.g.e., c.II, s.291

²⁴ Nisâ, 4/59

²⁵ Serahsî, Usûl, c.II, s.129

"Reyimle ictihad eder, bu hususta hiç çekinmem!" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.), elini Muaz (r.a.)'ın göğsüne vurarak;

"Allâh Rasûlü'nün razı olduğu şeye, Rasûlünün elçisi (Muâz'ı) muvaffak kılan Allâh (c.c)'a hamdolsun."²⁶ diyerek ictihada izin verdiğini açık bir dille ifade etmiştir. Kıyâs ta ictihad türlerinden biri olduğuna göre, o da şer'i bir huccettir.²⁷

C.İSTİHSÂN

1.) İstihsân'ın Tarifi:

Dilde istihsân; "Bir şeyi güzel bulmak, bir şeyi güzel saymak, bir şeyin güzel olduğuna inanmak" gibi anlamlara gelir.¹

Terim olarak istihsânın, birçok tarifi yapılmıştır. Meselâ:

a) *Serahsî*, istihsânı dört türlü tarif etmiştir;

1) İstihsân, kıyâsı terkedip insanlar için en uygun olan ciheti almaktır.

2) İstihsân, ferdin ve toplumun mübtela olduğu şeylerle ilgili hükümlerde kolaylık istemektir.

3) İstihsân, genişliğe göre hareket etmek ve kolaylık talep etmektir.

4) İstihsân, müsamaha ve ruhsat esasına göre hareket etmektir.²

b) Hanefîlerden Ebu'l-Hasen el-Kerhî (v.340/951) ise istihsânı, "Daha kuvvetli görülen bir husustan dolayı, bir meselede benzerlerinin hükmünden başka bir hükme dönmektir".³

c) Yine Hanefîlerden Ebû'l-Berekât en-Neseî (v.710/1310) istihsânı şöyle tanımlamaktadır; "İstihsân, bir kıyâstan, ondan daha kuvvetli olan veya celî (açık) kıyâsa aykırı düşen başka bir kıyâsa gitmektir".⁴

d) Mâlikîlerden İbn Rüşd (v.595/1198)'e göre istihsân; "Hükümde aşırılığa sürükleyen kıyâsı atıp böyle bir kıyâstan istisnayı gerektiren konularda başka bir hükme ulaşmaktır".⁵

²⁶ Ebû Dâvud, K.Akdiyye B.M.; Tirmizî, K.Ahkâm, B.3; Dârimî, K.Mukaddime, B.20; Müsned, c.II, s.230-242

²⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, s.205, 206; md.No: 1321-1329; *Cimâu'l-İlm*, Beyrut 1984, s.29

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, c.XIII, s. 117, Ma'lûf, *Luis. el-Müncid*, Beyrut, 1956, s.134;

Serahsî, *Usûl*, c.II, s.200; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.III, s.2

² *Serahsî*, Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Kahire 1324, c.X, s.145

³ Buhârî, a.g.e., c.III, s.3

⁴ Hallâf, *Abdulvehhâb, Mesâdiru't-Teşrî'i'l-İslâmî fi mâ lâ Nassa fihî*, Kuveyt 1970, s.69

⁵ Şâtibî, Ebû İshâq İbrahim, *el-İ'tisân*, Beyrut, ts., c.II, s.139; Hallâf, a.g.e., s.70

e) Yine Mâlikîlerden İbn'l-Arabî (v.543/1148) ise istihsânı şöyle tanımlar; “*Ruhsat ve istisna tarikiyle delilin gerektirdiği şeyi terketmektir*”.⁶

f) Hanbelîlerden Necmüddin Tûfî (v.716/1316), el-Muhtasar adlı eserinde şöyle der; “İstihsân, şer’î özel bir delil karşılığında bir meselenin hükmünde benzerlerinden udûl etmektir. Ahmed b. Hanbel (v.241/855)’in mezhebi de budur.”⁷

Bütün bu tarifleri birleştirerek diyebiliriz ki; “İstihsân, bir olayın şer’î bir delil gereği olan hükmünden, yine şer’î bir delil gereği olan başka bir hükme dönmektir.” Kısacası istihsân, “Şer’an gecikmeyi gerektiren bir sebebe dayanarak, bir delili, buna aykırı düşen başka bir delilden üstün tutmaktır.”⁸

2.) İstihsân’ın Kısımları:

İstihsânı kabul eden mezhebler, onu kendi anlayışlarına göre, kısımlara ayırmışlardır. Biz bu sınıflandırmalardan onu daha çok kullanan Hanefîlerin yaptığı sınıflamayı örnek olarak vereceğiz.⁹ Hanefîler istihsânı, sened yönünden üç kısma ayırırlar¹⁰;

1- *Senedi nass olan istihsân*; (özellikle Sünnetsebebiyle istihsân);

Meselâ, selem akdi¹¹ kıyâsa aykırı olduğu halde böyle bir istihsân, sünnet ile muteber sayılmıştır. Kıyâsa göre, akid zamanı mevcut olmayan bir malın satışı batıldır. Fakat Hz.Peygamber (s.a.v.), istisnâî olarak, selem akdine izin vermiştir.¹²

2- *Senedi icmâ’ veya örf olan istihsân*;

Bu tür istihsâna ıstisna’ akdi¹³ örnek olarak verilebilir. İstisnâ’ (sipariş) akdi, böyle bir istihsânla meşrû görülmüştür.¹⁴ Zira sanatkarın yapacağı iş henüz ortada olmadığı halde, alacağı ücreti tayin etmek sûretiyle yapılan akid, kıyâsa uymamaktadır. Ancak Hz.Peygamber (s.a.v.) devrinden beri bu gibi akidlerin, teâmül halinde yapılageldiği göz önüne alınarak kıyâstan vazgeçilmiştir. Çünkü, kıyâsın yanılma ihtimali vardır. Nass veya icmâ’ ile hata ciheti tesbit edilerek kıyâs bırakılmıştır.¹⁵

⁶ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, c.IV, s.207; *el-İtisâm*, c.II, s.139; Hallâf, a.g.e., s.70

⁷ Hallâf, a.g.e., s.70

⁸ Hallâf, a.g.e., s.71, 72

⁹ Diğer mezheplerin sınıflandırmaları için bkz. Şâtibî, *el-Muvâfakât*, c.IV, s.208-210; Hallâf, *Mesâdir*, s.74, 75

¹⁰ Serahsî, *Usûl*, c.II, s.202, 203; A. el-Buhârî, a.g.e., c.III, s.5

¹¹ *Selem akdi*: Para peşin, mal veresiye olmak üzere yapılan bir alım-satım akdidir.

¹² Serahsî, *Usûl*, c.II, s.203; Buhârî, a.g.e., c.III, s.5; Selem akdinin cevâzını gösteren hadisler için bkz. Buhârî, K. Selem, B.5, 7, 8

¹³ *İstisnâ’ (sipariş) akdi*: Bir sanatkâra, ücret ve evsafını önceden tesbit ederek bir işi ısmarlamaktır.

¹⁴ Serahsî, *Usûl*, c.II, s.203; Buhârî, *Keşûl-Esrâr*, c.III, s.5; Hallâf, *Mesâdir*, s.74

¹⁵ Serahsî, *Usûl*, c.II, s.203;

3- Zarûret sebebiyle olan istihsân;

Bu tür istihsân, “zarûretler, memnû’ (yasak) olan şeyleri mübah kılar”¹⁶ kaidesine dayanır¹⁷. Burada kıyâsı terke zorlayan bir sebep vardır ki, o da zarûrettir. Meselâ, havuz ve kuyuların temizlenmesinde bu çeşit istihsânın hükmü geçerli olur¹⁸. Çünkü bunların suyunu tamamen boşaltıp, temizlemek mümkün değildir. Çünkü, dökülen su da, pis suya karışacağından o da kirlenecektir. Bu durumda kıyâs terkedilip, zarûreten istihsân prensibi benimsenmiştir¹⁹. Netice itibariyle bu gibi hallerde fukahâ, pislîğe göre uygun büyüklükteki bir kova ile belirli bir miktar su çekmekle yetinilmesini zarûrî olarak kabul etmiştir²⁰.

3.) İstihsân’ın Huccet Oluşu:

İstihsânın huccet olup-olmadığı hususunda usûlcüler, üç gruba ayrılmaktadır.²¹

1. Hanefîler, Mâlikîler ve Hanbelîlerin de içinde bulunduğu Cumhûra göre istihsân, şer’î delillerden biridir.

2. İmâm Şâfiî (v.204/819) ve onun mezhebine bağlı olanlara göre istihsân, şer’î bir delil değildir.

3. İstihsân, şer’î bir delil olmakla birlikte, müstakil bir delil olmayıp, diğer delillere râcîdir. Şevkânî (v.1252) bu görüştedir.²²

İstihsânı en çok kullananlar Hanefîlerdir. İmâm Ebû Hanîfe, istihsânı olaylara tatbik konusunda öğrencilerinin hayranlığını kazanmıştı. İmâm Muhammed (v.189/804)’den yapılan rivâyete göre, İmâm-ı A’zam, “İstihsân yapıyorum” dediği zaman ona kimse yetişemezdi²³.

Mâlikîler de istihsânı çokça kullanırlar²⁴. İmâm Mâlik’in bizzat kendisi istihsânı delil olarak kullanmaktadır. Hatta ondan İbnü’l-Kâsım (v.191/814) tarîkiyle yapılan bir rivâyete göre O, “İlmin onda dokuzu istihsândır.” demiştir. İbnü’l-Kâsım ise, “İstihsân, ilmin direğidir” demektedir.²⁵

¹⁶ Mecelle, md. 34

¹⁷ Şener, İslâm Hukuku’nun Kaynaklarından Kıyâs İstihsân İstislah, s. 123

¹⁸ Serahsî, Usûl, c.II, s.203; Buhârî, a.g.e., s.6; Hudarî, Usûl, s.369; Ebû Zehrâ, Usûl, s.267

¹⁹ Serahsî, Usûl, c.II, s.203; Buhârî, a.g.e., s.6

²⁰ Ebû Zehrâ, Usûl, s.208

²¹ Hallâf, Mesâdir, s.77; Bâcî, Ebû’l-Velîd, İfâkâmü’l-Füsûl fî Ahkâmî’l-Usûl, Beyrut, 1989, s.564; Şener, a.g.e., s.129 (İbn Teymiyye’nin Meseletü’l-İstihsân adlı eserinden naklen s.454).

²² Şevkânî, İrşâdü’l-Fühûl, s.241; Hallâf, Mesâdir, s.77

²³ Kerderî, Hâfizuddîn, Menâkıbu Ebî Hanîfe, Beyrut, 1981, s.164; Saymerî, Hüseyin b. Ali, Alfâru Ebî Hanîfe, Beyrut, 1976, s.12

²⁴ Mes. Bkz. Bâcî, a.g.e., s.564, 565

²⁵ Şâtibî, el- Muwâfakât, s.IV, 209, 210

Hanbelîler de genel olarak istihsânı delil olarak kabul ederler. Ahmed b. Hanbel de istihsânla hüküm vermiştir.²⁶

İmâm Şâfiî ise istihsânı şer'î bir huccet saymaz, bunu huccet sayanlara karşı sert tepkide bulunur.²⁷ Hatta onun istihsân hakkında “kim istihsân yaparsa, kanun koymuş olur.” dediği rivâyet edilmiştir. ²⁸ İmâm Şâfiî, “el-Ümm” adlı eserinde “ibtâlû'l-istihsân” başlığıyla bir bölüm ayırmış, burada istihsânın şer'î bir huccet olamayacağını tartışarak reddetmeye çalışmıştır.²⁹

Zâhirîlerden İbn Hazm da istihsânı şiddetle reddedenlerdendir. O, “el-ihkâm fî Usûlil' - Ahkâm” adlı ünlü eserinde konuya müstakil bir bölüm ayırıp istihsânı reddetmeye çalışır.³⁰

İstihsânı, şer'î bir delil olarak kabul edenler, bir takım deliller ileri sürerler ³¹:

Meselâ; Serahsî'ye göre istihsânın esası şu âyet-i kerimedir: “...O halde kullanımı müjdele ki onlar, söze (dikkatle) kulak verirler, ve onun en güzeline uyarlar.”³² Kur'ân'ın hepsi güzeldir. Bu âyette onun en güzeline uyanların müjdelenmesi emredilmiştir.³³

Sünnet'ten ise şu hadis, istihsâna delil olarak gösteriliyor; Bu hadise göre peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır; “Müminlerin kendi aralarında güzel gördükleri şey Allâh katında da güzeldir.”³⁴ İstihsân huccet olmasaydı, bu Allâh katında da güzel olmazdı.³⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki, istihsân, İslâm hukukunun fer'i kaynaklarından biri olup, İslâm hukukunun esnekliğine yardım edecek hukuki bir istidlal şeklindedir.

D. MESÂLİH-İ MÜRSELE (YA DA ISTİSLÂH)

“Mesâlih-i mürsele” terimi, Arapçada “fayda, menfaat ve iyiye sebep olan şey” anlamına gelen maslahat¹ kelimesinin çoğulu olan

²⁶ İbn Kudâme, *Rawdatü'n -Nâzir*, s. 85; İbn- Bedrân, Abdülkadir, *el- Medfial ilâ Mezhebi İmâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrut 1985, s. 292, Şener, a.g.e., s. 125 (İbn Teymiyye, *Meseletü'l-İstihsân*, s. 454-456'dan naklen)

²⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 219, v.d., el- Ümm, Beyrut, ts. c. VII, s. 298.

²⁸ Gazzâlî, *el- Mustasfâ*, s. 1, s. 274; Âmidî, *el- lîkâm*, c.II., s. 390; İbn Hâcib, *Münteha'l -Vüsûl*, s. 207.

²⁹ *el-Ümm*, c. VII, s.298, 299 v.d.

³⁰ İbn Hazm, *el- lîkâm*, s. II, s. 195-232

³¹ İstihsân'ı reddedenlerin görüş ve tenkidleri için bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, (K. İbtali'l- İstihsân), c. VII, s. 298 v.d.; Âmidî, *el- lîkâm*, c.II, s. 390 v.d. İbn Hazm, *el- lîkâm* c.II. s. 195-232.

³² Zümer, 39/18

³³ Serahsî, *el-Mebsut*, c. X, s. 145.

³⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, c.I, s.387.

³⁵ Âmidî, *el-lîkâm*, c.II, s. 393.

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s.II, s. 516, 517

(mesâlih) ile, “salıverilmiş, bırakılmış, kayıtsız bırakılmış”² anlamına gelen (mürsele) kelimelerinden oluşmuş bir sıfat terkididir. Bu terkihi yukarıdaki manalara göre ifade etmek gerekirse, mesâlih-i mürseleye “herhangi bir kayda bağlanmamış maslahatlardır” diyebiliriz.

İstılahta mesâlih-i mürsele; “Şâri”in, hakkında hüküm belirtmediği ve muteber olup olmadığına dair şer’î bir delil bulunmayan maslahatlardır.”³ İstislâh ise, “maslahat-ı mürseleyi dikkate alarak nass ve icmâ’ gibi delillerle hükmü belirtilmeyen bir olay hakkında hüküm vermektir.”⁴ Bir başka tarife göre ise istislâh: “mesâlih-i mürsele’nin gerektirdiği şeyler üzere fikhî hükümler bina etmektir.”⁵

Mesâlih-i mürselenin nasıl bir delil olduğunu incelemeye geçmeden önce maslahatların durumunu kısaca işaret etmek istiyoruz.

1. Maslahatların Taksimi:

İstikrâ (tümevarım metodu) ve nasslarla sabit olmuştur ki, İslâm Hukuku’nun bütün hükümleri, insanların maslahatlarını (yararlarını) ön plana almıştır. İslâm’da maslahatlar itibari (şâri’in kabul edip-etmemesi) yönünden üçe ayrılır⁶;

1) Şâri’in, nassla hükmünü belirterek kabul ettiği “muteber maslahatlar”dır ki, bunlar derece itibariyle üçe ayrılırlar⁷ :

a) Zarûrî Maslahatlar;

Bunlar, şâri’in korunmasını istediği maslahatlardır. Bunlar da kendi aralarında beşe ayrılır⁸

1) Dini korumak;

Din sebebiyle baskıyı önlemek, sapıklığa ve keyfi arzuların din adına hü-kümran olmasına engel olmak, insanlara tam bir din hürriyeti sağlamaktır. Bu itibarla Kur’ân’da; “Dinde zorlama yoktur, iman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır.”⁹ buyurulmuştur¹⁰.

2) Canı korumak;

İnsanın aziz hayatını korumaktır. Buna bizzat canın korunması dahil olduğu gibi, insanın bütün organlarının korunması, ona insanlık vasfı veren şeref ve haysiyetinin zedelenmemesi, iş, söz, düşünce ve

² İbn Manzûr, a.g.e., c.XI, s.285; Ma’lûf, el-Müncid, s.259

³ Hallâf, İlmü Usûlî'l-Fıkh, s.84; Ebû Zehrâ, Usûl, s.279; Zerkâ, Mustafa Ahmed, el-İstislâh ve'l-Mesâlihü'l-Mürsele fî Şer'ati'l-İslâmiyyeti ve Usûli Fıkhü'l-İa, Dimeşk, 1988, s.37, 39

⁴ Hallâf, Mesâdir, s.85, 86

⁵ Zerkâ, a.g.e., s.39

⁶ Gazzâlî, el-Mustasfâ, c.I, s.284; İbn Kudâme, Raddü'l-Mu'talâ, s.86; Âşûr M. Tâhîr, İslâm Hukuk Felsefesi, [Ç. Vecdi Akyüz - Mehmet Erdoğan], İstanbul 1988, s.151

⁷ Şâtîbî, a.g.e., c.II, s.8; İbn Kudâme, a.g.e., s.86, 87; Zerkâ, a.g.e., s.41

⁸ Gazzâlî, a.g.e., c.I, s.287; Şâtîbî, a.g.e., s.8; İbn Kudâme, a.g.e., s.87

⁹ Mes.Bkz. Bakara, 2/256

¹⁰ Ebû Zehrâ, Usûl, s.278

ikamet (yerleşme) hürriyetleriyle şahsî hak ve hürriyetlerin korunması da dahildir.¹¹ Meselâ, canın korunması için kısas emredilmiştir¹²

3) *Aklın korunması*;

Sahibini toplum için yük, sıkıntı ve kötülük vasıtası haline getiren afetlerden aklı korumaktır¹³. Meselâ, şer'î teklifin mesnedi olan aklın muhafazası için içki haram kılınmıştır¹⁴.

4) *Neslin korunması*;

İnsan türünün korunması, nesillerin dînî ve ahlâkî yönden eğitilmesidir¹⁵. Zinanın yasaklanması, nikahın meşru kılınması bu gayeye yöneliktir¹⁶.

5) *Malın korunması*;

İnsanların temel geçim kaynağı olan malın, zulüm ve haksızlığa yol açmadan, karşılıklı menfaatler sağlayacak şekilde helal bir yoldan üretilip artırılmasıdır¹⁷. Meselâ, hırsızlık etmek, malın korunmasını sağlamak amacıyla yasaklanmıştır¹⁸.

b) *Hâcî Maslahatlar* (Normal maslahatlar);

Din ve dünya hayatının kolaylığını temin eden maslahatlardır. İbadetler, muamelat ve cinâyetler (suçlar)le ilgili zorluk ve meşakkatlerin kaldırılarak, bazı ruhsatların tanınması¹⁹ bu tür maslahatlara girer.

c) *Tahsînî Maslahatlar* (Yaşamayı güzelleştiren maslahatlar);

Bunlar da, güzel ahlakla bezenme, yardımseverlik, savurgan ve cimri olmamak gibi iyi meziyetlerle ilgili maslahatlardır²⁰.

2) *Şâri'in itibar etmeyip, reddettiği ve batıl olduğunu belirttiği maslahatlar*²¹. Buna Meselâ içki, kumar gibi maslahatlardan örnek verebiliriz.

3) *Şâri'in itibar edip-etmediği, nasslar tarafından açıklanmayan maslahatlar*²². İşte bunlar mesâlih-i mürseledir.

2. Mesâlih-i mürsele'nin huccet oluşu;

İstislah'ın, bir başka deyişle *mesâlih-i mürsele* ile hüküm vermenin asıl savunucuları Mâlikîlerdir. Mâlikîlere göre mesâlih-i mürsele

¹¹ Ebû Zehrâ, a.g.e.; Zerkâ, a.g.e., s.41

¹² Mes.Bkz. Bakara, 2/178, 179

¹³ İbn Kudâme, a.g.e., s.87; Ebû Zehrâ, a.g.e., s.278

¹⁴ Mes.Bkz. Mâide, 5/90, 91

¹⁵ Ebû Zehrâ, a.g.e., s.278

¹⁶ Mes.Bkz. İsrâ, 17/18

¹⁷ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.278

¹⁸ Mes.Bkz. Mâide, 5/38; Yûsuf, 12/73-77

¹⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfâkât*, c.II, s.9, 10; Zerkâ, a.g.e., s.41, 42

²⁰ Şâtîbî, a.g.e., c.II, s.11; Aşûr, a.g.e., s.157

²¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.284

²² Gazzâlî, a.g.e., c.I, s.284

müstakil, şer'î bir delildir²³. Ünlü Mâlikî usûlcüsü İbn Hâcib (v.570/1174), bu hususta Mâlikîlerden ayrılarak mesâlih-i mürselenin huccet oluşunu kabul etmez ve şöyle der; “Bize göre bir delile dayanmayan mesâlih-i mürseleyi reddetmek gerekir”²⁴. Ancak, Mâlikîler mesâlih-i mürseleyi kayıtsız şartsız kabul etmezler, onun için bir takım şartlar ileri sürerler. Bu şartlar;

a-Mesâlih-i mürsele, şer'îatın amaçlarına uygun olmalıdır.

b-Mesâlih-i mürsele, akla yatkın (ma'kul) olmalıdır.

c-Mesâlih-i mürsele, bir zarûrete dayanmalı veya zarûrî bir güçlüğü kaldırma esasına dayanmalıdır²⁵.

Hanbelîler de mesâlih-i mürseleyi huccet olarak kabul ederler²⁶. Mâlikî fakihlerinden İbn Dakîk el-İd (v.702/1302), A. b. Hanbel'i, mesâlih-i mürsele konusunda, İmâm Mâlik'ten sonra ikinci müctehid olarak nitelendirir.²⁷ Hanefîlerin bu konudaki görüşlerine gelince, onlar, mesâlih-i mürseleyi müstakil bir delil olarak kabul etmemelerine rağmen, hüküm çıkarırken maslahatlardan yararlanmışlardır²⁸. Şâfiîler de Mesâlih-i mürseleyi huccet olarak kabul etmezler.²⁹ Şâfiîlerden Âmidî (v.631/1233) 'nın şu sözü buna delâlet eder;

“Maslahatlar, şâri' tarafından *muteber* ve *ğayr-ı muteber (mülğâ)* olmak üzere ikiye ayrılır. Mesâlih-i mürselenin ise, bu iki kısım arasında kesin bir yeri olmadığından, onun bunlardan birisine bağlanması tercih edilmektedir. Dolayısıyla, muteber olduğunu ve ilga edilmiş olmadığını bildiren şer'î bir delil bulunmadığı için, bu gibi maslahatları huccet saymak imkânsızdır”³⁰

E. ISTİSHÂB

1. Istishâbın Tanımı:

Dilde ıstışhâb, “beraber bulunmak ve beraberliğin devam etmesi” gibi anlamlara gelir¹.

Terim olarak iki şekilde tarif edilmiştir ki, ikisi de yerinde tariflerdir².

²³ Hallâf, *el-Mesâdir*, s.89; Zerkâ, a.g.e., s.60; Ebû Zehrâ, *Mâlik*, Kahire, ts. s.310, s.279

²⁴ İbn Hâcib, *Muhtasar*, c.II, s.289; *Münteha'l-Vüsûl*, s.208

²⁵ Şâtîbî, *el-İtisâm*, c.II, s.129-133; Zerkâ, a.g.e., s.62, 63; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.279, 280

²⁶ Zerkâ, a.g.e., s.74; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.280; *Mâlik*, s.310

²⁷ Şevkânî, *Irşâdü'l-Fuhûl*, s.242

²⁸ Hallâf, *Mesâdir*, s.90; Ebû Zehrâ, *Mâlik*, s.310; Zerkâ, a.g.e., s.60

²⁹ Zerkâ, a.g.e., s.65; Hallâf, *Mesâdir*, s.89

³⁰ Âmidî, *el-Likâm*, c.II, s.395

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c.I, s.520

² Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.296.

Bu tanımlardan birincisi, İbnü'l-Kayyım (v.751/1350)'ın tarifi-
dir. O, ıstışhâbı şöyle tanımlar; “*Sabit olan şeyin devam etmesi, menfî olan bir
şeyin de olduğu gibi kalmasıdır.*”³ İkinci tanım ise, Şevkânî'ye aittir. O ise
ıstışhâbı, “*bir hâlin değiştiğini gösteren bir şey bulunmadıkça, o hâlin aynen
kalmasıdır.*”⁴ şeklinde tarif eder.

Yani hükmün, durumun değiştiğini gösteren bir delil bulunun-
caya kadar müsbet olsun menfî olsun, aynen baki kalmasıdır. Hükmün
böyle baki oluşu, bir delile muhtaç değildir, değiştirici bir delil ortaya
çıkıncaya kadar hüküm aynen devam eder. Meselâ; satın alma, miras,
hibe veya vasiyyet gibi yollarla birisinin mülkiyetinde olduğu sabit olan
bir şey, herhangi bir delil bulunmadıkça başkasının mülkiyetine geç-
mez. Satmış olma ihtimali de, mülkiyetin nakli için yeterli değildir.
Yine, bir şahsın belli bir zamanda yaşadığı biliniyorsa, ölümüne dair bir
delil bulununcaya kadar o şahıs yaşıyor demektir.⁵

2. Istışhâbın Kısımları:

Istışhâb genellikle dörde ayrılır. Bunlar:

1) Berâet-i Asliyye Istışhâbı;

Bu, bir delil bulunmadıkça mükellefin şer'i tekliften berî olması
(berâet-i zimmet) demektir. Meselâ, kişi küçükse, ergenlik çağına ula-
şınca, bir konuda cahil olduğunda onu öğrenince, dâr-ı harb'de ise,
dâr-ı İslâm'a dönünce teklife muhatab olur. Karı-koca arasındaki hak-
lar da, ancak evlenme akdinden sonra doğmuş olur.⁶

2) Varlığına akıl veya hukukça bir delâlet bulunan ıstışhâb; Buna
göre, borçlu olan kimse, borcunu ödediğini ispatlamadıkça, zimmet
(borç)ten kurtulamaz.

3) Hüküm Istışhâbı;

Bu konuda yasaklayıcı veya mübah kılıcı bir hüküm varsa,
ibâhayı tahrîme, tahrîmi ibâhaya çeviren bir delil ortaya çıkıncaya ka-
dar o hüküm aynen devam eder. Haramlıklarına dair bir delilin bulun-
mayan, faydalı yiyecek, içecek maddeleriyle, faydalı hayvan, bitki veya
cansız maddelerden yararlanılması mübahdır. Çünkü mübahlık, kainat-

³ İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîin*, Beyrut, 1973, c.I, s.339

⁴ Şevkânî, *Irşâdü'l-Fühûl*, s.237

⁵ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.297

⁶ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.297, 298

⁷ Ebû Zehrâ, a.g.e., s.298

⁸ İbnü'l-Kayyım, a.g.e., c.I, s.339; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.298; Zeydân, *el-Vecîz*, s.268

⁹ Mes. Bkz. Bakara, 2/29; Lokman, 31/13

¹⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, s.269

¹¹ İbnü'l-Kayyım, a.g.e., c.I, s.339; Zeydân, *el-Vecîz*, s.269

¹² Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.298

taki mevcut herşey hakkında aslî hükmüdür. Bu şeylerden haram olanlar, zararlarından dolayı şâri' tarafından bir delille yasaklanmaktadır.

4) Vâsıf İstishâbı;

Aksi sabit oluncaya kadar şer'î hükmü gösteren vâsıf devam ettiği istishâbdır. Meselâ, temiz olan bir şeyin pislendiği isbat edilmedikçe onun temizliğine hükmedilir. Yine bir kimse abdest almışsa abdestli olma vâsıfı, aksi sabit oluncaya kadar devam eder. Bu ancak, abdesti bozan bir durum sabit olunca ortadan kalkar.

Fakîhler, ilk üç istishâb şeklini ittifakla kabul etmişlerdir. Ancak istishâbın dördüncü şeklinde ihtilâf etmişlerdir. Hanefîler ve Mâlikîler, bunun yeni bir hakkı isbat için elverişli olmadığını fakat, bir hakkı savunmada elverişli olduğunu kabul etmişlerdir. Şâfiîler ve Hanbelîler ise, onun her iki bakımdan da elverişli olduğunu ileri sürmüşlerdir.

3) İstishâb'ın Huccet Oluşu:

İstishâbın huccet olması hususunda şunlar söylenebilir;

1) İstishâb, başlıbaşına fikhî bir delil ve istinbât kaynağı değildir.

2) İstishâb, İbn Hazm'ın belirttiği gibi, şu üç kâideye dayanır;

a) *Yakîn (kesin bilgi) ile sabit olan şey, ancak aynı şekilde yakîn ile zail olur.* Meselâ, evlilik sabit olmuşsa, ancak yakînî(kesin) bir şeyle ortadan kalkar.

b) *Helal olduğu sabit olan bir şey, onu değiştirici bir delil veya o şeyin sıfatlarının değiştiğini gösteren bir husus bulunmadıkça haram kılınmaz.* Meselâ, üzümlün helal olduğu sabittir, ancak sıfatı değişir ve şaraplaşır-sa bu helallik hükmü ortadan kalkar.

c) *Hakkında şer'î bir delil bulunmayan şeyler asılları üzere kalırlar.*

3) İstishâb, delil bulunmayan yerlerde huccet teşkil eder. Bu itibarla, şer'î delillerin sayısını azaltanlar, istishâbın sahasını genişletmişlerdir. Meselâ, kıyâsı, şer'î delil olarak tanımayan Zâhirîler ile İmâmîyye mezhebi, istishâb ile istidlal işine çok başvurmuşlardır. İstihâsâni kabul etmeyen Şâfiîler de, istishâbı, Hanefî ve Mâlikîlerden daha çok kullanmışlardır. İstishâbı, en çoktan en aza doğru kullananları sıralamamız gerekirse, sırasıyla; Şâfiîler, Hanefîler, Mâlikîler şeklinde olur.

Fakîhler şu prensipleri istishâb deliline dayandırmışlardır;

“Bir şeyin, bulunduğu hâl üzere kalması asıldır”¹

“Şekk ile, yakîn zâil olmaz”².

“Berâet-i zimmet asıldır”³. (Asıl olan, berâet-i zimmettir)

¹ Mecelle, Md. No: 4

² Mecelle, Md. No: 3

³ Mecelle, Md. No: 7

"Eşyâda asıl olan, ibâha (mübahlık)dır."

F. ÖRF VE ÂDET

1. Tanımı

Dilde örf; iyilik, bilmek, cömertlik vb. anlamlara gelir¹. Terim olarak ise, örfün çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bunlardan bir kaçını görelim:

"Örf; herkesin bildiği ve çoğu zaman kendisine uyulan söz ve fiillerdir"²

"Örf; toplumun benimsediği, alışageldiği ve hayatında uymak mecburiyetinde olduğu, söz veya fiillerdir"³.

"Örf; insanların muamelat bakımından sürekli bir şekilde yapageldikleri ve işlerinin düzgün gitmesini sağlayan şeydir"⁴.

Tanımlardan da anlaşıldığı gibi örf, insanların iyi kabul ederek uygulayageldikleri söz ve davranışlardan oluşmaktadır.

Âdet ise, dilde; 'Bir şeyi sürekli olarak tekrarlamak', 'bir şeyden yüz çevirdikten sonra ona tekrar dönmek', 'bir halden diğer bir hale dönmek' gibi anlamlara gelir⁵. Terim olarak ise, "selim tabiatça benimsenen ve tekrar edile edile nefislerde yerleşen şeydir"⁶.

Örf ve âdet kelimeleri, İslâm Hukuku'nda aynı anlamda kullanılır. Yani bu iki kelime birbirinin mürâdifidir. "teâmül" ve "isti'mâl" kelimeleri de aynı manayı ifade etmektedir.⁷

Örf, fıkıh usûlüne dahil sayılır. Ve Hz.Peygamber (s.a.v.)'in; "Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir."⁸ Hadisi buna işaret eder⁹. Yani müslümanların kendi aralarında şeriate ve selim akla uygun olarak yaptıkları işler, Allâh katında da güzeldir.

2. Sıhhat (geçerlilik) Açısından Örfün Kısımları

Örf, sıhhati yönünden ikiye ayrılmaktadır;

1) Sahih (geçerli) Örf:

¹ Bilmen, Ö.N., *Hukuku İslâmiyye Ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1385, c.I, s.298

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c.IX, s.239; Mes'ûd, Cübran, *er-Râid*, Beyrut 1967, s.1017

³ Hallâf, *Mesâdir*, s.145; İlmü Usûlî'l-Fıkıh, s.99

⁴ Zeydân, *el-Veciz*, s.253

⁵ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.273

⁶ İbn Manzûr, a.g.e., c.III, s.315-322; Mes'ûd, a.g.e., s.991; İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Mecmûatü'r-Resâil*, İstanbul 1325, c.II, s.114

⁷ Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, İzmir, 1987, s.105, 106; İbn Âbidîn, a.g.e., c.II, s.114

⁸ İbn Âbidîn, a.g.e., c.II, s.114; Ali Haydar, *Dürrü'l-Hükkâm Şerfu Mecelletü'l-Afâkân*, İstanbul 1330, c.I, s.97, 98;

⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.I, s.379 (Hadisçiler bu sözün. Hz.Peygambere değil, râvî A.b.Mesud'a ait olduğunu kaydederler. Dolayısıyla rivayet, *mevkuftur*.)

¹⁰ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.273.

Nasslara ters düşmeyen, maslahatı ortadan kaldırmayan ve kötülüğe sebep olmayan âdete, sahîh örf denir¹⁰. Meselâ, evlenecek bir gencin, nişanlısına hediye olarak elbise, süs eşyası v.b. şeyleri vermesi birçok yerde âdettir. Bu hediyeler “*mehir*”e dahil değildir. Mehirden sayılmaması, örf olarak yerleşmiştir¹¹.

2) Fâsid (geçersiz) Örf:

Kesin nasslara aykırı kötü âdetlere de fâsid örf denir.¹² İslâma göre yasak olan faiz, kumar, şans oyunları v.b. kötü âdetler, bu tür örfe örnek verilebilir¹³.

3. Dayanağı Açısından Örfün Kısımları

Örf, dayanak yönünden kavî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır¹⁴. Ayrıca örf, umûm ve husûs yönünden de ikiye ayrılır ki, bu örfler sahîh örfün bölümleri¹⁵ olduğu için ayrı bir başlık vermeden bunları da kısaca tanıtmak gerekirse, bunlar;

1. *Genel örf*dür ki, bütün beldelerdeki insanların üzerinde birleştikleri genel örfdür. Meselâ, hamamda yıkanma ve ıstınâ' (sipariş) akdini buna misâl verebiliriz.¹⁶

2) *Özel örf*dür ki, bir şehir veya bölge halkı yahud, herhangi bir sanat ve meslek erbabı arasında yaygın olan örfdür. İlim ve sanat erbâbının ıstılâhları ve teknik terimleri, bu örfün misallerindendir¹⁷.

İslâm bilginleri, şer'atça muteber sayılan örfü, geçerli saymışlardır. İmâm Mâlik, verdiği hükümlerinin çoğunu, Medîne halkının örfüne dayandırmıştır. Ebû Hanîfe'nin iki büyük talebesi, -örflerin değişmesinden dolayı- onun vefatından sonra, imamlarının verdiği hükümlerden farklı fetva vermişlerdir. İmâm Şafî, Mısır'a gidince, Bağdat'ta iken verdiği hükümlerin bir kısmını, örf değiştiğinden dolayı değiştirmiştir. Bu yüzden onun “*eski*” ve “*yeni*” diye iki mezhebi vardır¹⁸.

Örfün, zamanla değişmesiyle, ona dayanan hükümler de değişikliğe uğramıştır.

Meselâ, Hanefî Mezhebinin kurucu imâmları, Kur'ân öğretmek ve cemaatle ilgili dini görevlerini yerine getirmek için ücret alınmasının câiz olmadığına ittifak etmelerine rağmen, daha sonraki dönemlerdeki

¹⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, s.254; Hallâf, *Mesâdir*, s.146; *İlmü Usûl'l-Fıkıh*, s.89

¹¹ Hallâf, *Mesâdir*, s.146

¹² -İbn Âbidîn, a.g.e., c.II, s.115; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.274; Hallâf, *Mesâdir*, s.146

¹³ -Zeydân, *el-Vecîz*, s.254

¹⁴ -Karâfî, Şihâbüddîn, *el-Furûk*, Beyrut, ts., c.I, s.175; İbn Âbidîn, a.g.e., s.114

¹⁵ -İbn Âbidîn, a.g.e., c.II, s.116; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.274

¹⁶ -Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.274

¹⁷ -Zeydân, *el-Vecîz*, s.254

¹⁸ Hallâf, *İlmü Usûl'l-Fıkıh*, s.101

mezhep bilginleri, Kur'ân'ın öğrenilmesini sağlamak, İmâmlık ve müezzinlik gibi görevlerin aksamamasını temin için, bunun cevâzına dair fetvâ vermişlerdir¹⁹.

Yine, Ebû Hanîfe'ye göre, şehadetin makbul olması için şâhitlerin adil olmaları gerekmez. Gerçekte bu hüküm Ebû Hanîfe'nin zamanına göre uygun olabilir. Fakat ondan sonra yalancılık yaygın hale gelince, İmâmeyn, şâhidlerin âdil olmalarının şart olduğu hükmüne varmıştır²⁰. Bu örneklerden; “*Ezmânun teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz.*”²¹ kâidesi meydana gelmiştir ki, bu kâidedeki 'değişen', bir başka deyişle, 'değişime açık olan' hükümler, örf ve âdet'e dayalı olanlardır.²²

Yine usûlcüler, örf ve âdetle ilgili bir takım kâideler oluşturmuşlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

a) *Âdet muhakkemdir*²³.

b) *Nâsın isti'mâli bir huccettir ki, onunla amel vacip olur*²⁴.

c) *Âdeten mümteni olan şey, hakikaten mümteni gibidir*²⁵.

d) *Âdetin delâleti ile manâ-yı hakîkî terk olunur*²⁶.

e) *Âdet ancak muttarid veyahut gâlib oldukta muteber olur*²⁷.

f) *Örfen maruf olan şey, şart kalmış gibidir*²⁸.

g) *Örf ile ta'yîn, nass ile ta'yîn gibidir*²⁹.

G. SAHÂBE FETVÂLARI:

İslâm bilginlerinin Cumhûruna göre sahâbî; “mü'min olarak Rasûlullâh (s.a.v.)'ı gören ve müslüman olarak ölen kimsedir.”¹

Sahâbîlerin görüş ve sözlerinin huccet olup olmadığı hususunda değişik görüşler vardır. Konuyu kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.²

¹⁹ İbn Âbidîn, *Mecmûatü'r-Resâil*, c.II, s.126; Hamza, Mahmûd, *el-Ferâidü'l-Behiyye fî Kavâidi ve'l-fevâidi'l-Fikhiyye*, Beyrut 1986, s.193

²⁰ İbn Âbidîn, a.g.e., c.II, s.126

²¹ Mecelle, m.38

²² Ali Haydar, *Dürrü'l-Hükkam*, c.I, s.101

²³ Mecelle, m.35

²⁴ Mecelle, m.36

²⁵ Mecelle, m.37

²⁶ Mecelle, m.39

²⁷ Mecelle, m.40

²⁸ Mecelle, m.42

²⁹ Mecelle, m.45

¹ Şevkânî, *İrşâdii'l-Füluûl*, s.237;

² Zeydân, *el-Vecûz*, s.

1) Usûlcülere göre, İctihad ve re'y ile idrak edilemeyecek hususlarda, Sahâbî sözü huccettir. Çünkü bu sözler, Nebî(a.s.)'den duyulmakla izah edilirler ve böylece onlar, bir nevî sünnet sayılırlar.³

2) Hakkında ittifak edilen Sahâbî sözleri, şer'î bir huccet sayılır. Çünkü bu, icmâ' demektir⁴

3) Sahâbîlerin görüşü, kendisi gibi başka bir Sahâbî hakkında bağlayıcı bir huccet sayılmaz.⁵

4) Sahâbîlerin rey ve ictihada dayanan söz ve görüşlerinin huccet olup olmadığına ise, ihtilâf vardır.⁶

Bu hususta iki önemli görüş ileri sürülmüştür.

a- Dört mezheb imâmının da içinde bulunduğu fakîhlerin çoğunluğuna göre, Sahâbîlerin görüş ve fetvâları huccettir.⁷ Hatta İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Ebû Yûsuf (v.183/799) ve İmâm Muhammed'e göre, Sahâbî sözü kıyâsa bile takdim edilir.⁸ İmâm Şâfiî de kendisinin; kitap, sünnet, icmâ' ve bunlara dayanan bir hüküm bulamadığında, Sahâbîlerin görüşlerinden birini alacağını belirtir.⁹ İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed b. Hanbel de Sahâbîlerin görüş ve fetvâlarını huccet saymışlardır.¹⁰

b- Bu konudaki ikinci görüş, Sahâbîlerin görüşlerinin huccet olmadığıdır ki, dört mezhebe bağlı sonraki dönem bilginlerden bazıları ile Mutezilenin çoğu bu görüştedirler.¹¹

Ğazzâlî, masum olmadıkları ve yanılma ihtimalleri bulunduğu gerekçesiyle, Sahâbîlerin şahsî görüşlerinin huccet olmayacağını söyler.¹² Şevkânî de, sahâbî sözlerinin huccet olamayacağını, zira, bu ümmetin bir peygamberi ve bir kitabı bulunduğunu, herkesin kitab ve sünnet'e uyması gerektiğini, ümmet arasında, Sahâbî olsun, başkası olsun, hiçbir fark olmadığını savunur.¹³

Şevkânî'nin bu ferdî çıkışını bir taşkınlık sayan Ebû Zehra, haklı olarak Şevkanî'yi eleştirir ve özetle şunları söyler:

³ Mansûr, *Teyşîr*, s. 114.

⁴ Ensârî, Nizâmüddîn, *Fevâtihü'r-Rahamût Şerhiü Müsellemetü's-Sübût*, Beyrut 1324, c.II, s.186

⁵ Ensârî, a.g.e., c.II., s.186; Mansûr, a.g.e., s. 115.

⁶ Ensârî, a.g.e., c.II., s.186; Mansûr, a.g.e., c.II 15.

⁷ Serahsî, *Usûl*, c.II., s. 105; İbnü'l Kayyim, *İ'lam*, c.IV, s. 120-121; İbn Kudâme, *Ravda*, s.84, Ensârî, a.g.e., c.II, s. 185, 186.

⁸ Serahsî, *Usûl*, c.II, s. 105 v.d.

⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, s.261, md. No: 1810; Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn, *el- Bürfân fî Usûli'l-Fiklî*, Kahire, 1980, c.II, s. 1362.

¹⁰ İbnü'l-Kayyim, a.g.e., c.IV, s. 120; Ebû Zehrâ, *Mâlik*, s. 284; İbn Hanbel, Kahire, ts. s. 286.

¹¹ İbnü'l- Kayyim, a.g.e., c.IV, s. 123.

¹² Gazzâlî, *el- Mustasfâ*, c.I, s. 261.

¹³ Şevkânî, *İrşâdü'l- Fihlî*, s. 243.

“Sahâbîlerin sözlerini kabul eden büyük İmâmlar, elbette Kitap, peygamber ve onun sünnetinin bir olduğunu biliyorlar ve bunlara sınıksız sarılıyorlardı. Fakat onlar, Sahâbîlerin, nübüvvet nûrunun parıltıları olan görüşlerine de, layık olduğu değeri vermişlerdir.¹⁴

H. ZERÂİ'

Dilde zerâî, 'zerîa' kelimesinin çoğulu olup, “vesile, araç” anlamlarına gelir¹. Terim olarak ise bir çok tarifi yapılmıştır². Bunlardan ikisi şöyledir: İbn Teymiyye (v.726/1327) zerîa'yı; “yasaklanmış bir fiile ulaştırılan şey”³ şeklinde tanımlarken, Şâtîbî (v.790/1388) ise, “maslahat olan şeyle mefsedeteye tevessül etmektir”⁴ biçiminde tanımlamaktadır. “Sedd-i Zeraî” teribini ise, “harama götüren yolları kapamak”⁵ diye ifade edebiliriz. Seddüz-zeraî'nin karşısı ise, “fethü-z zerâî” dir ki, “şer'an câizliği sabit olan tüm vesilelerin serbestliğiyle hükmetmektir”⁶. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, harama vasıta olan şey haram, mübaha vesile olan şey mübahdır, vacibe vesile olan vacip olur⁷. Meselâ, zina haramdır, zinaya vasıta olduğu için, kadının mahrem yerlerine bakmak da haramdır⁸. Cuma namazı farzdır. Cuma namazı için alış-verişi bırakıp Cuma namazına koşmak da farzdır⁹.

Hükümler, varid oldukları yerler açısından ikiye ayrılmaktadır:

a) Maksatlar;

Bunlar, maslahatlar ve mefsedetleri teşkil ederler.

b) Vesileler;

Bunlar da, maslahat veya mefsedetlere yol açan şeylerdir ki, hüküm bakımından vasıta oldukları şeylere benzerler¹⁰. En üstün maksatlara ulaştıran şey, vesilelerin en üstünüdür. En kötü maksatlara vâsıta olan şey, vesilelerin en kötüsüdür. Ortada bulunan bir şeye vasıta olan da, orta dereceli bir şeydir¹¹.

Sedd-i Zeraî'e şu örnekler verilebilir:

¹⁴ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 218.

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c.VIII, s.96; Râzî, *Muhtaru's-Sihah*, s.221

² Burhânî, Muhammed Hışâm, *Seddü'z-Zerâyi fi'ş-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Beyrut. 1985, s.74, 75

³ Burhânî, a.g.e., s.75

⁴ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, c.IV, s.199

⁵ Şener, *İslâm Hukuku'nda Örf*, s.73

⁶ Burhânî, a.g.e., s.99

⁷ Karâfî, *el-Fürûk*, c.II, s.33; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.288

⁸ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.288

⁹ Karâfî, *el-Fürûk*, c.II, s.33; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.288

¹⁰ -Karâfî, a.g.e., c.II, s.33; İbnü'l- Kayyim, *İ'lâm*, c.II, s.135, 136

¹¹ -Karâfî, a.g.e., c.II, s.33

a)"Allâh'tan başka (tanrı diye) tapuklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek aşın giderek Allâh'a sövmesinler."¹² âyetiyle Allâh müşriklerin ilahlarına sövmeyi yasaklamıştır. Çünkü onların ilahlarına sövmek, bilmukabele onların da Allâh'a sövmelerine sebep olacaktı¹³.

b) Hz. Peygamber (s.a.v.), faize yol açar veya faiz yerine geçer endişesiyle borçlunun alacaklıya hediye vermesini yasaklamıştır¹⁴.

Zeraî, bütün fakihlerce kullanılan bir delildir. İslâm hukukçuları bunun bir delil olup-olmadığı hususunda değil, miktarında ihtilâf etmişlerdir¹⁵.

Zeraî' delilini en çok kullananlar Mâlikîlerdir¹⁶. Mâlikîlerden sonra en çok kullananlar Hanbelîlerdir¹⁷. Öyleki, İbnü'l-Kayyim (v.751/1350) bunu ifade etmekle kalmamış, *sedd-i zerâî'e* doksan dokuz tane örnek vermiştir¹⁸. Hanefî ve Şâfiîler, zerâî'i müstakil bir delil olarak kabul etmeseler de, az da olsa verdikleri fetvalarda bu metodu kullanmışlardır¹⁹.

I. BİZDEN ÖNCEKİLERİN ŞERİATLERİ (ŞER'U MEN KABLENA)

'Öncekilerin şeriatleri' kavramından maksat, İslâmdan önce geçmiş olan milletlere Allâh'ın, peygamberler göndermek sûretiyle, tebliğini istediği hükümlerdir¹.

Bu şeriatler, bir çok noktalarda farklılık arzettiğinden, bizim için huccet olup-olmadığı hususunda ihtilâf edilmiştir. Ancak bunlardan bazılarının, bizim için delil olabileceği ve bir kısmının da neshedildiği hususunda ittifak vardır².

1) Daha önceki ümmetlere farz kılınıp da, İslâm dininde de farz olduğu bildirilen bazı hükümler vardır ki, bunlarla amel etmenin, müslümanlara vacib olduğunda ittifak edilmiştir³. Meselâ, orucun farz

¹² -En'âm, 6/108

¹³ İbnü'l- Kayyim, a.g.e., c.II, s.137

¹⁴ İbnü'l- Kayyim, a.g.e., c.II, s.142

¹⁵ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.293; el-Burhânî, a.g.e., s.607

¹⁶ Şâtîbî, *el-Muwâjakât*, c.IV, s.198; Karâfî, *el-Furûk*, c.II, s.32; Burhânî, a.g.e., s.615, Ebû Zehrâ, a.g.e., s.294

¹⁷ Burhânî, a.g.e., s.639; İbn Bedrân, *el-Medfial*, s.296

¹⁸ Bkz. İbn Kayyim, *l'Îâm*, c.II, s.137-159

¹⁹ Burhânî, a.g.e., s.651, 658; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.294

¹ Zeydân, *el-Vecûz*, s.264; Mansûr, *Teyisr*, s.117

² Zeydân, *el-Vecûz*, s.264

³ Hallâf, *İlmü Usûl'il-Fıkâh*, s.105; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.306; Zeydân, *el-Vecûz*, s.264; Mansûr, *Teyisr*, s.118

kılınışı buna misaldir. Şu âyetle ifade edildiği üzere; “Ey iman edenler! Sizden önceki (ümme)t'lere oruç farz kılındığı gibi size de farz kılınmıştır!”⁴.

2) Geçmiş ümmetlere ait olupta, kur'ân ve sünnet'le neshedilmiş, bazı hükümlerdir ki, bunların müslümanlar için geçerli olmadığı hususunda da ittifak vardır⁵. Meselâ, Hz. .Musa (a.s.)'ın şer'îatinde, “İsyân eden kimsenin günahı, ancak kişinin kendini öldürmesiyle affedilir” ve yine “Birinin elbisesinde pislik varsa, bunun temizliği, o kısmın kesilmesiyle mümkündür”⁶ gibi.

3) İslâmî kaynaklar olan nasslar aracılığıyla öğrenilmemiş önceki şeriatlere ait hükümlerin müslümanlar için bir delil teşkil etmediği hususunda da ittifak vardır⁷.

Öncekilerin şeriatlerinin huccet olup-olmadığı hususunda ihtilâf edilen durum, İslâmî kaynaklarda zikredilip de nesh edilip-edilmedikleri belli olmayan hükümlerdir⁸. Buna misal olarak şu âyet-i kerîme verilebilir: “Biz onda (tevratta) onlara (şöyle) yazdık; cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, diş diş ve yaralar için birbirine kısıstır...”⁹.

Bu son kısma ait yukarıdaki âyet v.b. hükümlerin, bizim için de geçerli olup-olmadığında fakîhler arasında ihtilâf vardır. Hanefîlerin çoğunluğu ile, Mâlikî ve Şâfiîlerin bir kısmına göre bu tür hükümler, bizim için de geçerli olup bunlara uymak gerekir.¹⁰ Bir kısım usûlcülere göre ise bu tür hükümler, bizim için huccet değildir.¹¹

⁴ Bakara, 2/183

⁵ Zeydân, a.g.e., s.264; Hallâf, a.g.e., s.105; Mansûr, a.g.e., s.118

⁶ Hallâf, a.g.e., s.105

⁷ Ebû Zehrâ, Usûl, s.306; Zeydân, a.g.e., s.265

⁸ İbn Kudâme, *Rawdatü'n-Nâdir*, s.82; İbn Hâcib, *Muhtasar*, c.II, s.286; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.307; Zeydân, a.g.e., s.264

⁹ Mâide, 5/45

¹⁰ Serahsî, *Usûl*, c.II, s.99, 100; Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s.378; İbn Kudâme, a.g.e., s.82; Şevkânî, *Irşâdül-Fühûl*, s.240; Hallâf, a.g.e., s.105; Ebû Zehrâ, a.g.e., s.307; Zeydân, a.g.e., s.265

¹¹ Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s.378; İbn Kudâme, a.g.e., s.82; Şevkânî, a.g.e., s.240; Ebû Zehrâ, a.g.e., s.307; Hallâf, a.g.e., s.106

BİRİNCİ BÖLÜM

İCMÂ'IN TANIMI, İMKÂNI, ŞARTLARI, ÇEŞİTLERİ VE SENEDİ

I. İCMÂ'

A. Dildeki anlamı:

Dilde İcmâ', "azmetme" ve "itîfak etme" anlamlarına gelir.

a- Azmetmek: Arapça'da; "أجمع فلان على أمر" "*falan kimse şu işi yapmaya azmetti*" denir. Yani; "*şuna azmetti ve karar verdi*" demektir. Rasûlullâh (s.a.v.)'ın

(لا صيام لمن لم يجمع الصيام من الليل)

"Geceden oruca icmâ' (azim ve niyet) etmeyenin orucu sahîh olmaz." sözü de bu kabildendir.

b- İttifak etmek: Yine Arapça'da, (أجمع القوم على كذا) "*topluluk şu hususta icmâ' etti*" denir. Yani; "*şu hususta ittifak ettiler.*" demektir.

Yüce Allâh'ın (c.c.) (فاجمعوا أمركم و شركائكم) "...Siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağımız hakkında ittifak edin..." âyetinde bu anlam kastedilmiştir.⁴

Bu durumda, "itîfak" manasında olan icmâ'in birden fazla kişiden hasıl olabilmesinin düşünülebileceği gibi, birinci mananın (azim ve karar) bir kişiden hasıl olacağı da düşünülebilir.⁵

B. Terim anlamı

İcmâ'in birçok tanımı yapılmıştır. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, bu tarifler oldukça çeşitli ve değişiktir. Biz bu tariflerden bazılarını örnek olarak verip, kısa değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

Her ne kadar biz, icmâ' delilini, Dört Mezhep İmâmının anlayışına göre, bir delil olarak ele alacaksak da, bu delili, başka bilginler de

¹ Ma'luf, Luis, *el-Müncid fi'l- Luğa*, Beyrut, 1952, s.101; İsfahânî, Rağib, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, Kahire, 1961, s. 97; Cürçânî, Seyyid Şer'îf, *et-Ta'rifât*, İstanbul 1300, s. 5.

² Tirmizî, Savm, 33; Nesâî, K. Siyam B. 68; Muvatta. K. Siyam. B.5; ed- Dârimî K. Savm, B.1.

³ Yunus. 10/ 71.

⁴ Âmidî, *el -lîkâm*, c.I. s. 167; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I. s.173; Râzî, Fahrüddîn, *el-Malisûl fi ilmi usûli'l-Fıkıh*, Riyad, 1980, cüz. II, kısım I, s.19; Şevkânî, *Irşâdu'l- Fuhûl*, s.71, İbnü'l- Hümâm, *Kemalüddîn, et -Tahîrî fi Usûli'l -Fıkıh*, Kahire, 1351, s. 399.

⁵ Âmidî, *el-lîkâm*, c.I. 167; Zeydân, *et-Vecîz*, s. 176.

istinbatlarında kullandıkları için, değişik tarifleri burada vermek istiyoruz. Böylece genel olarak usûlcüler arasındaki bu anlayış farklarını da ortaya koymuş olacağız.

Şimdi, "icmâ" ile ilgili yapılan tariflerden bazılarını verelim:

1. İbn Hazın (v.456/ 1063)'in tarifi;

“الاجماع : هو ما يتقن أن جميع أصحاب رسول الله عرفوه و قالوا به ولم يختلف منهم أحد”

"İcmâ'; Ashabın tamamının, hiç birinin muhalefet etmeden, bilip söyledikleri kesin olarak bilinen (uygulama ya da görüşdür.)"⁶

2. Ebû İshâq eş-Şîrâzî (. 476/1083);

“هو اجماع العلماء على حكم حادثة”

"İcmâ'; Âlimlerin, herhangi bir olayın hükmünde ittifak etmeleridir."⁷

3. Gazzâlî (v.505/ 1111);

“هو اتفاق أمة محمد خاصة على أمر من الأمور الدينية”

"(İcmâ'); Müslümanların, (özellikle) dînî konuların birisi üzerinde ittifak etmeleridir."⁸

4. Seyfüddîn el-Âmidî (V.631/1233);

“الاجماع عبارة عن الاتفاق جملة أهل الحل والعقد من أمة محمد في عصر من الأعصار على حكم واقعة”

"İcmâ'; Ümmet-i Muhammedden *ehl-i hal ve'l akd* (denilen bilginler)in tamamının, herhangi bir asırda, herhangi bir olayın hükmünde ittifak etmelerinden ibarettir."⁹

5. Abdülaziz el -Buhârî (v.730/ 1329);

“هو : اتفاق أمة محمد على أمر من الأمور الدينية”

"İcmâ'; Müslümanların, dinî konuların birisi üzerinde ittifakıdır."¹⁰

6. Tâcüddîn es- Sübkî (v.771/1369);

“هو اتفاق مجتهدى الأمة بعد وفاة النبي في عصر على أي أمر”

⁶ İbn Hazm, *el-Mu'iallâ*, Kahlre, 1967, c.I. s.70.

⁷ Şîrâzî, *et-Tebsira*, 349.

⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s. 173.

⁹ Âmidî, *el-İlâkâm*, c. II, s. 180.

¹⁰ A.Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.II, s. 946.

"İcmâ'; ümmetin müctehid(ler)inin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra herhangi bir asırda, herhangi bir mesele üzerinde ittifak etmeleridir"¹¹

7. Cemalüddîn el-İsnevî (776/ 1374) de;

"الأجماع : هو اتفاق المجتهدين من أمة النبي علي حكم"

"İcmâ'; Müslüman müctehidlerin, herhangi bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir."¹² diye tarif etmektedir.

8. İbn Melek (v.885/1480);

"هو اتفاق المجتهدين من أمة محمد في عصر علي أمر"

"(İcmâ'); Müslüman müctehidlerin, herhangi bir asırda, herhangi bir konu üzerine ittifak etmeleridir."¹³

9. Abdüşşekûr el-Hindî (v.1119/ 1707);

"(هو) : اتفاق المجتهدين من هذه الأمة في عصر علي أمر شرعي"

"(İcmâ'); Bu ümmetin müctehidlerinin, herhangi bir asırda, şer'î bir konu üzerinde ittifak etmeleridir."¹⁴

10. Hudari Bek (v.1927);

الأجماع : اتفاق المجتهدين من هذه الأمة في عصر علي حكم شرعي

"İcmâ', Bu ümmetin müctehidlerinin herhangi bir asırda, şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir."¹⁵

11. Ebû Zehrâ (v.1974);

"في عصر من العصور بعد النبي علي حكم شرعي في أمر من الأمور العملية الاجماع : هو اتفاق المجتهدين من الأمة الإسلامية"

"İcmâ'; İslâm müctehitlerinin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonraki herhangi bir asırda, bir amelî meselenin şer'i hükmü üzerinde ittifak etmeleridir."¹⁶

C. Tanımlarla ilgili bir değerlendirme:

Örnek olarak verdiğimiz icmâ' tariflerini incelediğimizde, bu tanımlarda yer yer farklılık ve kapalılıkların bulunduğunu görmekteyiz.

¹¹ Sübkî, Tâcüddîn, *Cem'ul-Cevâmî*, Diyarbakır ts. c. II, s. 176.

¹² İsnevî, Cemalüddîn Ebî Muhammed, *et-Temlîd fî Taṣṭiṣi'l-İf'rûd ale'l-Usûl*, Beyrut, 1984, s. 451.

¹³ İbn Melek, *Şerḥü'l- Menâr*, İstanbul 1314, s. 254.

¹⁴ Hindî, Abdüşşekûr, *Müsellemii's-Sübut fî Usûli'l-Fıkḥi*, Bulak 1324, c.II, s.211.

¹⁵ Hudarî Bek, Muhammed, *Usûli'l-Fıkḥi*, Kahire 1962, s. 229.

¹⁶ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 198.

İlk tarifte, icmâ'ın sadece Ashâb-ı Kirâm'a has bir olay olduğunu belirten bir sınırlama bulunmaktadır. Halbuki icmâ', sadece Sahâbe asırıyla sınırlı olmayıp, bütün asırlarda gerçekleşebilecek bir olaydır. Bu yüzden tanım, kapsamlı olmaktan uzaktır.

İkinci tanımda, "âlimlerin icmâ'ı" tabirindeki "âlimlerden" maksad kimlerdir? Mukallid âlimler icmâ'a katılabilir mi? Onların ittifakı icmâ' olur mu? Gerçek şu ki "mukallid âlimlerin" ittifakı, icmâ' olmaz. İcmâ'a sadece müctehid âlimler dahildir.

"Gazzâlî'nin tarifi de yerinde görülmemektedir. Çünkü, bütün ümmet-i Muhammed'in bir mesele üzerinde ittifakı imkânsızdır. Gazzâlî bu tarifte "asır" ve "müctehid" kayıtlarına yer vermediği için icmâ'ı çıkmaza götürmüştür."¹⁷

Âmidî'nin yaptığı tanım, ayrıntılı olmakla birlikte, "Hz. Peygamber in vefâtı" zikredilmemiştir. Tanımdaki bu eksiklik, "Hz. Peygamber'in hayatında da icmâ' gerçekleşebilir." şeklindeki bir anlayışa yol açabilir. Âmidî'nin tanımındaki bu eksiklik, Abdülaziz Buhârî, Cemâlüddin İsnevî, İbn Melek, Abdüşşekûr el-Hindî ve Hudarî Bek'in tanımlarında da görülmektedir.

Tâcüddin es-Sübki'nin verdiği tarifte ise, "Hz. Peygamberden sonra" kaydı bulunmamakta,

ayrıca, "علي أي أمر" (herhangi bir iş) tabiri kapalılık arz etmektedir.

Bütün bu kapalılıkların yanında, yapılan icmâ' tariflerinin ortak unsurlarını da şöylece sıralayabiliriz:

- 1-Müctehidlerin ittifakı,
- 2-İcmâ' edeceklerin, müslümanlar olmaları,
- 3-İcmâ'ın, Rasûlüllah'ın vefâtından sonra gerçekleşmesi,
- 4-İcmâ'ın, herhangi bir asırda olabilmesi,
- 5-İttifakın, şer'î bir hüküm üzerinde olması.

Bu unsurları birleştirerek bir tarif yapmak istersek, şöyle bir tanım ortaya çıkmaktadır.

“الاجماع : اتفاق المجتهدين من أمة محمد بعد وفاة النبي في عصر من العصور علي حكم شرعي”

¹⁷ İbn Hâcib, Ebûbekr, *Müntefia'l-Vüsûl*, s.52, *Mufitasari'l-Müntefia*, c.II, s. 29.

"İcmâ'; Ümmet-i Muhammed'den olan müctehidler, Rasûlüllâh'ın vefâtından sonra, herhangi bir asırda, şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir."

Yaptığımız tariften de anlaşılacağı üzere, icmâ'in tarifinde beş unsurun bulunması gereklidir. Bu unsurları ayrı ayrı incelememiz faydalı olacaktır.

1) (إتفاق المجتهدين) Müctehidlerin İttifakı :

İcmâ'un oluşması için, ittifak edenlerin, *müctehid olmaları* gerekir. Avâm ve ictihad derecesine ulaşmamış bilginlerin ittifakı, icmâ' sayılmaz. Çünkü, sıradan halk ile müctehid olmayan bilginler, şer'î hükümleri istinbat gücüne sahip değildirler.¹⁸

Bid'atleri, kendilerini küfre düşürecek durumda olan heva ehlinin icmâ'da bir rolleri bulunmaz. Bundan dolayı, Râfîzîler'in Hz. Ebûbekir (r.a.)'ın imâmetine, Hâricîlerin de Hz. Ali (r.a.)'ın hilâfetine muhalif olmalarına itibar edilmez. Yine, herhangi bir asırda hiçbir müctehid bulunmaz veya yalnızca bir müctehid bulunursa, icmâ' gerçekleşmez. Usûlcülerin çoğunluğuna göre, icmâ'ın tahakkuku için bütün müctehidlerin ittifakı şarttır.

Bir kişi dahi muhalif olsa, icmâ' tahakkuk etmez. Ancak, İbn Cerîr et- Taberî (v.310/922), Ebûbekr Râzî el-Cessâs (v.370/980), Mu'tezile'den Ebû'l-Hüseyin el-Hayyât'a (v.290/902) göre, bir müctehidin muhalefetine rağmen icmâ' meydana gelir. A. b. Hanbel (v.241/855)'den yapılan iki rivâyetten birine göre, o da müctehidlerin çoğunun ittifakını, icmâ' için yeterli görmektedir. Yalnızca Medîne Ehli'nin, yalnızca Ehl-i Beytin, yalnızca dört halifenin, yalnızca Kûfe ve Basra ehlinin, yalnızca Mekke- Medîne ehlinin ittifakları icmâ' sayılmaz¹⁹

2) (من أمة محمد), Müctehidlerin Müslüman Olması:

İslâm'ın dışındaki dinlere mensub müctehidler ittifakı geçersizdir. Bunların ittifakları müslümanlar için huccet değildir. Bu dinler, ister İslâm'dan önce olsun, ister İslâm'dan sonra olsun değişmez. Ayrıca, usûl örfünde icmâ', bu ümmete, Allâh (c.c.) tarafından verilmiş bir ikramdır. İslâmî nass'larda, bu hususun sadece müslümanlara has bir durum olduğunu bildirmektedir. Bid'atleri küfrü gerektiren, bid'at ve

¹⁸ Zeydân, *el-Vaûz*, s.176, 177; Mansûr, *Teyâsir*, s.66.

¹⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.186; Âmidî, *el-İhkâm*, c.I, s.336; Haseballâh, Ali, *Usûlü'l-Teşrî'l-İslâmî*, Kahire, 1971, s.109; Hammâde, Abbâs, *Usûlü'l-Fiklî*, Kahire 1968, s.115, 116

hevâ sahipleri de icmâ' ehlinden sayılmazlar. Çünkü onlar, müslüman değildirler.²⁰

3) (بعد وفاة النبي) İttifakın Hz.Peygamber (S.A.V.)'den sonra olması:

Müctehidlerin ittifakı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra olmalıdır. Çünkü onun hayatında icmâ' olmaz. Zira, Hz. Peygamber (s.a.v.), Sahâbenin ittifak ettiği bir hükme muvafakat etmesiyle, hüküm, icmâ' ile değil onun muvafakatıyla sabit olur. Eğer Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara muhalefet ederse, onların ittifakı geçersizdir. Çünkü, onun hayatında icmâ'a ihtiyaç yoktur. Onun hayatında teşriin kaynağı, sadece vahiydir²¹.

4) (في عصر من العصور) Herhangi Bir Asırda Olması:

Bu ittifak, herhangi bir asırda meydana gelmelidir. "Asır" dan maksat, "az veya çok bir zaman" demektir²². Bu ittifakın, bütün asırlarda meydana gelmesi şart değildir; Değilse, kıyamete kadar İcmâ' asla gerçekleşmez.²³ Zâhirîler ve kendisinden yapılan meşhur bir rivâyete göre A. b. Hanbel, bu asrı, "Sahâbe asrı" na münhasır kılmışlardır.²⁴

5) (على حكم شرعي) İttifâkın Şer'î (Hukûkî) Bir Hüküm Üzerinde Olması:

Bu ittifak, şer'î (hukukî) bir meselenin hükmü üzerinde gerçekleşmelidir. Yani, his ve akıl ile idrak olunmayıp, ancak şer'î bir hitapla idrak olunan hükümlerden olması lazımdır.²⁵ Binaenaleyh, dinin dışındaki konularda hasıl olan ittifak, icmâ'dan sayılmaz ve ona muhalefet de yasaklanmış değildir. Yine, dinî olup da, şer'î (hukukî) olmayan, yani şer'î hitap ile idrak olunmayıp his ile veya akıl ile idrak olunan hükümler hakkındaki ittifak, icmâ'dan sayılmaz²⁶. Aklî, lügavî, tıbbî v.b. konulardaki ittifak da icmâ' sayılmaz²⁷.

Allâh'ın varlığı, peygamberliğin sahih olması gibi itikada ait olan esaslar, mücerred icmâ' ile sabit olmaz. Ve şer'î delillerden istinbatı mümkün olmayıp, sadece şâri'-i mübîn'in açıklamasına bağlı bulunan

²⁰ Hassân. Hüseyin Hâmid, *Usûlü'l- Fıkâh*, Kahire 1970, s. 294; Haseballâh, a.g.e., s.109, 110.

²¹ Zeydân, el-Vecîz, s.178; Hammâde, *Usûl*, s.118

²² Mahmûd Es'ad, *Tellîs*, s.332

²³ Mahmûd Es'ad, a.g.e., s.332; Haseballâh, *Usûl*, s.110; Hammâde, *Usûl*, s.117

²⁴ Haseballâh, *Usûl*, s.110; Hammâde, *Usûl*, s.117

²⁵ Mahmûd Es'ad, a.g.e., s.332

²⁶ Mahmûd Es'ad, a.g.e., s.333

²⁷ Zeydân, el-Vecîz, s.178

âhiret halleri, kıyâmet alâmetleri gibi şeyler de icmâ' ile bilinmez. Bunlar ancak şâri'in bildirmesine bağlıdır²⁸.

II. İCMÂ'IN İMKÂNI

(İcmâ'ın Gerçekleşmesinin Mümkün Olup-Olmadığı)

Bu bölümde, uzun tartışmalara yol açmış bir konuyu, "icmâ'ın aklen ve fiilen gerçekleşmesinin mümkün olup-olmadığı" konusunu inceleyeceğiz. Önce, İcmâ'ın vukû'unun imkânsız olduğunu söyleyenlerin görüş ve delillerini, daha sonra, mümkün görenlerin delillerini ve imkânsız görenlere verdikleri cevapları; daha sonra da dört mezhep İmâmının bu konudaki görüşlerini ele alacağız.

A) "İcmâ'ın Gerçekleşmesi İmkânsız" Diyenler:

İcmâ'ın vukû'unun imkânsız olduğunu söyleyenler, bazı Şîa gruplarıyla, Mu'tezileden İbrahim Nazzâm (v.231/845) ve onun bağlılarıdır²⁹. Bunların görüş ve delillerine geçmeden önce, Mu'tezile ve Şîa mezheplerinin bu konudaki görüşlerine genel bir bakış yapmak gerekirse, şunları söyleyebiliriz:

1) Mu'tezile:

Aklın mutlak hürriyetinden hareketle, bütün olaylara ve durumlara ilk önce aklî yönden yaklaşan Mu'tezile mezhebi, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, bu konuda olumsuz bir tavır içerisinde. "icmâ'nın imkânsız olduğu" görüşü onlar arasında yaygın durumdadır. Birçok konuda farklı ve sıra dışı görüşleriyle dikkati celbetmiş olan İbrahim Nazzâm, bu konuda da bilinenin dışında, farklı bir tavır sergileyerek, icmâ'ın imkânsız olduğunu ileri sürer. Mu'tezileden, bu konuda görüş belirtenlerden birisi de Câhız (v.255/868)'dir. O bu konuda daha da ileri gider ve "insanların tamamının bir 'doğru'da birleşmeleri imkânsızdır."³⁰ diyerek Mu'tezilenin genel yaklaşımını sergiler.

2) Şîa :

Usûl-ü Fıkıh kaynaklarını incelediğimizde, "İcmâ', imkânsızdır" diyenler anılırken, bazı kaynaklar³¹ bu görüşün, isim zikretmeksizin,

²⁸ Bilmen, Ö. Nasûhî, *Hukuk-ı İslâmiyye Ve Istılâfiât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1985, c.I, s.163

²⁹ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s.72; Fahrur'r-Râzî, *el-Mahsûl*, c.II, k.I, s.46

³⁰ Câhız, Amr.b. Bahr, *el-Osmâniyye*, Kahire, 1955, s.195

³¹ Mes. Bkz. Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s.72

bazı Şîa gruplarına, bazıları³², Şîa'dan "İmâmiyye ve Zeydiyye" ye ait olduğunu ileri sürerler. Ancak biz, incelememiz sonunda İmâmiyye ve Zeydiyye'ye atfedilen görüşün, yanlış olduğu kanaatine ulaşmış bulunmaktayız. Şöyle ki; M. Ebû Zehra, "*el-İmâmü's-Sâdık*" adlı eserinde bu konuya temasla şöyle demektedir:

"İmâmiyye Şîa'sı, icmâ'ın huccet olduğunda, mümkün ve bilfiil gerçekleştiğinde ittifak etmişlerdir. Bu konuda "Kavânînü'l-Mahkeme" adlı eserin sahibi şöyle demiştir;

"... Sonra (mezheb) ashabımız, icmâ'ın huccet ve bilfiil vukû bulunduğu müttefiktirler..."³³

Yine Ebû Zehra, Zeydiyye'nin bu konudaki görüşüne de temas ederek şöyle demektedir;

"Zeydiyye'ye göre, *Sahâbenin ve onların dışındaki asırlardaki müctehidlerin ittifakı mümkündür ve fiilen de vukû bulmuştur*³⁴." Yaptığımız nakillerden de anlaşılacağı üzere Şîa'dan İmâmiyye ve Zeydiyye, icmâ'ı mümkün görmekte ve huccet olarak kabul etmektedirler.

B. İcmâ'ın Gerçekleşmesini İmkânsız Görenlerin Delilleri:

İcmâ'ın imkânsız olduğunu ileri sürenler, bu görüşlerini bazı hususlara dayandırmaktadırlar. Onlar şöyle derler:

1) Şahıs olarak müctehidlerin bilinmesi imkânsızdır.

Çünkü müctehidi, müctehid olmayandan ayıracak bir ölçü yoktur. Hatta bir şahıs memleketinde müctehid olarak tanınsa, memleket halkından veya diğer bölgelerden bazı şahıslar, o şahsın ictihada ehliyetinin bulunup-bulunmadığına dair itirazda bulunabilirler.

2) Müctehidler, farklı şehir ve ülkelere dağılmış olduklarından, hepsini toplayıp meseleyi kendilerine arz etmek ve bu konuda görüşlerini almak oldukça güçtür.

3) İcmâ'ın, bir senedi(dayanağı)nin bulunması gerekir. Eğer icmâ'ın senedi kat'î ise, âdeten onu müslümanlar bilmektedirler. Eğer icmâ'ın senedi zannî ise, âdeten üzerinde ittifak imkânsızdır. Zira, zannî delil, ictihad mahallidir ve bu delil üzerinde görüşler farklıdır³⁵.

³² Mes. Bkz. Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.349

³³ Ebû Zehrâ, *el-İmâmü's-Sâdık*, Dimeşk 1969, s.469

³⁴ Ebû Zehrâ, *el-İmâmü's-Sâdık*, s.480

³⁵ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fü'lûl*, s.72; Ebû Zehrâ, *el-Mevsûâtü'l-Fık'ü el-İslâmî*, Kahire 1969, cüz. II, s.122; Zeydân, *el-Vecîz*, s.188

C. "İcmâ'in Gerçekleşmesi Mümkündür" Diyenler:

İcmâ'in mümkün olmadığını ileri sürenlerin yanında, onun mümkün olduğunu söyleyenler de vardır. Usulcülerin cumhûru, icmâ'in vukû'unun mümkün olduğunu ve fiilen de meydana geldiğini kabul etmişlerdir³⁶.

Cumhûrun delilleri şunlardır:

1) İcmâ'in husûlünün imkânsız olduğunu söyleyenlerin delilleri, sadece vukû bulması mümkün bir şey hakkında şüphe uyandırmaktan başka bir şeye yaramıyor. Bu bakımdan onların ileri sürdükleri delillerin bir değeri yoktur.

2) İcmâ'in imkânını reddedenlerin, "İcmâ'in senedi kat'î ise, insanların bunlara vâkıf olacağından, icmâ' gereksiz olur. Eğer sened zannî ise, *-ittifakları âdeten mümkün olmadığından-* icmâ' hasıl olamaz." ifadeleri, her iki kısmıyla da kendi görüşlerine delil olamaz, çünkü, "*kat'î bir delilin icâbına göre hasıl olan icmâ*", meseleye kat'î bir kuvvet ilave etmekte ve icmâ'in delilinin araştırılmasına lüzum bırakmamaktadır. icmâ'in senedi zannî olursa, bu durumda "*zannî delil*", icmâ' ile katiyyet derecesine ulaşmaktadır.

3) "Müctehidlerin, farklı memleketlere dağılmalarından dolayı, icmâ'in gerçekleşmeyeceğini" ileri sürmeleri, Sahâbe devri için söz konusu olamaz. Zira, onlar, diğer memleketlere tamamen dağılmamışlardı. Bu yüzden icmâ' etmeleri mümkündür¹.

4) İcmâ'in gerçekleşmesinin en büyük delili, onun fiilen vukû bulmuş olmasıdır. Sahâbe zamanında icmâ' hasıl olmuştur. Bize, Sahâbeden birçok icmâ' örneği nakledilmiştir.

Meselâ:

- a) Mirasta ninenin hissesinin 1/6 olduğunda,
- b) Müslüman bir kadının, müslüman olmayan bir erkekle evlenmesinin bâtil (geçersiz) oluşunda,
- c) Mehir tayin edilmemiş olsa bile nikah akdinin sahih olduğu hususunda,
- d) Fethedilen toprakların gazilere dağıtılacağında,
- e) Miras konusunda, ana-baba bir erkek ve kız kardeşlerin bulunmayışı halinde baba bir erkek ve kız kardeşlerin onların yerini almalarında,

³⁶ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.295; İbn Kudâme, *Rawda*, s.67; Zeydân, *el-Vecîz*, s.188

¹ Zerkâ, *el-Fikhu'l-İslâmî*, c.X, s.66, 67

f) Oğulun (mirasta), oğlun oğlunu hacbettiğinde,

g) Bir kadının üzerine, onun halası ve teyzesinin nikahlanamayacağı ve daha bir çok hususta icmâ'ın meydana gelmesi, icmâ'ın vukûunun mümkün olduğuna kesin bir delildir¹. Meydana gelen bir çok icmâ'ları, İbnü'l-Münzir (v.318/930) "*Kitâbü'l-İcmâ'*" adlı eserinde tesbit etmeye çalışmıştır²

D. Dört Mezheb İmâmının Görüşleri:

İcmâ' hakkında genel olarak bu görüşleri belirttikten sonra, şimdi de bu konuda dört mezheb imâmının görüş ve değerlendirmelerine geçebiliriz:

1. İmâm Ebû Hanîfe Ve İmâm Mâlik'in Görüşü:

İcmâ'ın imkânı hususunda, dört büyük İmâmın görüşlerini incelediğimizde görüyoruz ki, İmâm-ı A'zam ve İmâm Mâlik'in konu ile ilgili görüşlerine rastlamıyoruz. Hele İmâm-ı A'zam'dan hiçbir nakil bulunmamaktadır. Bunun nedeni onun yazılı eser bırakmaması olabilir. Her iki imâmdan bu konuda kendilerinden nakil bulunmamasına rağmen, onların, icmâ', kur'ân ve sünnet'ten sonra üçüncü derece bir delil olarak kabul ettiklerini dolaylı kaynaklardan öğreniyoruz.³ Bundan hareketle "*onlar icmâ'ı madem delil olarak kullanıyorlar, o halde her iki imâm da icmâ'ı mümkün görmektedir*" sonucuna ulaşmak yanlış bir yargı olmasa gerekir.

2. İmâm Şafî'nin Görüşü:

İcmâ'ın imkânı konusunda en çok söz eden İmâm Şafî'dir, diyebiliriz. O, hem "*er-Risâle*"sinde hem de "*el-Ümm*" ünde bu konuyu ele almakta, konuyu kendisine has bir şekilde tartışmaktadır.

"*er-Risâle*" adlı eserinde bu konuya değişik konuların içinde temas eder⁴. Ancak her icmâ' iddiasını kolayca kabul etmez.

İmâm Şafî, "*Cimâu'l-İlm*" adlı eserinde de bu konuya geniş yer verir. Muhataplarıyla yaptığı tartışmalarında, onların icmâ' iddialarını kendi görüşlerini ileri sürerek reddeder. Hatta icmâ'ın imkân sahasını

¹ Ebû Zehrâ, *el-Mevsûât*, cüz.II, s.123; Ebû Zehrâ, *Usûlü'l-Fıkıh*, s.199-202; Zeydân, *el-Vedz*, s.188; Hallâf, *İlmü Usûlü'l-Fıkıh*, s.54; Hudârî Bek, *Usûlü'l-Fıkıh*, s.13, 14; Hallâf, *Mesâdir*, s.11, 12

² İbnü'l-Münzir'in bu eseri, Abdullâfî Ömer el-Bârûdî tarafından tahkik edilip, 1986'da Beyrut'ta yayınlanmıştır. Aynı eser, Abdülkadir Şener tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Ankara 1983)

³ Ebû Zehrâ, Muhammed, *Târihi'l-Mezâlibi'l-Fıkıyye*, Kâhire, ts. s.162, 163, 213 vd.

⁴ Şafî, *er-Risâle*, s.198, md. No: 1259, s.232, md.No: 1558, 1559

öyle daraltır ki, muhatabı, onun, icmâ'ı imkânsız gördüğünü zannederdi.

O, icmâ' hakkında münazara yaptığı kimseye soruyor: "Bir hususta ittifak ettikleri zaman icmâ'ları huccet olan ilim erbabı kimlerdir?"

(Muhatabı)dedi ki: - Onlar; bir beldenin fakîh bilip tanıdığı, sözünü alıp hükmünü kabul ettiği kimselerdir."¹

İmâm Şâfiî muhatabının bu görüşünü tartışır ve şöyle reddeder:

"-Hiçbir memleket yoktur ki, oradaki bu sıfatı haiz fakîhler, kendileri gibi olan diğer kimseleri fıkıh bilmemekle itham etmesin ve onun cahil olduğunu söylemesin veya onun fetvâ verme yetkisi olmadığını ve onun görüşüne hiç kimsenin uymaması gerektiğini ileri sürmüş olmasın. Ayrıca her memleket halkının kendi aralarında ayrılığa düştüğünü, sonra her memleketin öteki memleketlerle ihtilâf halinde olduğunu biliyorsun..."²

Daha sonra İmâm Şâfiî, usûlcüler arasındaki tartışmaları ve aynı memleket bilginlerinin birbirini cerhettiğini anlatır, devamla;

"-Bunlar, nasıl bir anlayış üzerinde birleşecekler?"³ diye sorduktan sonra, icmâ' etmeye yetkili olan kimselerin durumunu tartışır. Daha sonra, kelim bilgilerinin de müctehidler sınıfına girip girmediklerini ele alır ve olumsuz bir tavırla;

"- Bunlar, icmâ' (edebilme) yetkisi olan bilginlerden sayılır mı sayılmaz mı?"⁴ sorusunu sorar.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, İmâm Şâfiî, icmâ'ın imkânına şu dört noktadan itiraz etmektedir.⁵

1.Memleketlerin birbirinden ayrı oluşu ve fakîhlerin birbiriyle buluşamamaları.

2.Her büyük İslâm şehrindeki fakîhler arasında ihtilâf bulunması.

3.İcmâ' edecek kimselerin tayininin güç oluşu.

4.Fakîh ve rey ehlinin vasıflarında ittifakın bulunmayışı.

İmâm Şâfiî'nin, yaptığı münazaralarında bu gibi fikirler ileri sürüşü nedeniyle, pek çok kimse, onun icmâ'ın imkânını kabul etmediğini

¹ Şâfiî, *Cimâu'l-İlm*, s.39.

² Şâfiî, *Cimâu'l-İlm*, s.43.

³ Şâfiî, *Cimâu'l-İlm*, s.48.

⁴ Şâfiî, *Cimâu'l-İlm*, s.48.

⁵ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.200.

sanır. Hatta münazarada bulunduğu kimse, kendisine; "...(o halde), herhangi bir icmâ' var mıdır?" diye sormuş, O da;

"...Evet, Allâh'a hamdolsun, herkesin bildiği farzlarda

(*جمل الفرائض*) icmâ' çoktur. Eğer 'Bunlar üzerinde insanlar icmâ' etmişlerdir' dersen, etrafında sana muhalefet eden hiç kimse bulamazsın. İşte icmâ'ın mevcudiyetini iddia edenler bu noktadan haklıdırlar."¹ demiştir.

İmâm Şâfiî'nin bu fikirlerinden şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. O, icmâ'ın mümkün olduğunu kabul eder. Ancak, her ileri sürülen icmâ' iddiasını kolay kolay kabul etmemekteydi.

2. Ona göre, icmâ' farzlarda olup, fūrû'a ait konularda İcmâ'ın meydana gelmesi oldukça zordur.

3. Ahmed Bin Hanbel'in Görüşü:

Ahmed b. Hanbel, üstadı İmâm Şâfiî'nin çizdiği yolda yürümektedir. Ona göre icmâ' bir delildir², ancak o da üstadı gibi icmâ' iddialarını kolaylıkla kabul etmezdi.

Ahmed b. Hanbel'in, icmâ'ın imkânı hususunda söylediklerini İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'den dinleyelim:

"Ahmed b. Hanbel, İcmâ'ın varlığını iddia edenleri yalanlar, icmâ'ın, sâbit olan bir hadis üzerine takdim edilmesine cevâz vermezdi."³ Yine İbnü'l- Kayyım, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah (v.290/903)'tan da şöyle rivâyet etmiştir:

"... Babamın şöyle dediğini işittim: " Bir konuda İcmâ' olduğunu iddia eden kimse, yalancıdır. Belki insanlar bir şey üzerinde ihtilâfa düşmüşler, fakat o şey üzerinde icmâ' olduğunu iddia eden kimse, buna vâkıf olamamıştır. Dolayısıyla, bu durumda olan kimse 'bu konuda icmâ' olup olmadığını bilmiyorum' desin".⁴

Ahmed b. Hanbel'den yapılan nakilde, onun icmâ' iddialarını yalanladığını gördük, ancak bu nakillerdeki kapalı olan husus, onun, icmâ'ın imkânını mı, yoksa ona muttali olmanın imkânını mı reddettiği hususudur. Bu konuda usûlcüler, onun, icmâ'a muttali olmanın güçlüğünden dolayı icmâ' iddialarını yalanladığını söylemektedirler.⁵

¹ Şâfiî, *Cindü'l-İlm*, s. 49.

² İbn'l-Kayyım, *İ'lâin*, c.I, s. 29-32.

³ İbnü'l-Kayyım, a.g.e., c.I, s. 30.

⁴ İbnü'l-Kayyım, a.g.e., c.I, s. 30.

⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s. 182; Şevkânî, *Irşâdü'l-Füfûl*, s. 73; İbn Emîrî'l-Hâc. *et-Takrîr ve't - Talâbir*, Bulak 1317, s. 83.

Ahmed b. Hanbel'in, icmâ' iddialarını inkar edişinin çeşitli sebepleri olabilir. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

1. Ferd ferd nakledenlere muttali olunamaması ve onların bilmemesi,

2. Onun verâ sahibi oluşundan ileri gelebilir. (Çünkü icmâ'ın meydana gelmesi şüphelidir. Verâ da şüpheden kaçınmaktır.)

3. Konuya ilişkin Selefın muhalefeti bilmenin güç oluşu,

4. İbn Teymiyye'ye göre,

"O, bu sözülle, Sahâbenin dışındakileri kastetmiştir. Zira, Sahâbîlerin icmâ'ına muttali olmak mümkündür."

5. İbn Receb (v.759/1393) ise;

"O, bu sözünü, zamanındaki Mutezile ekolüne mensup bilginlerin ulu orta ileri sürdükleri icmâ' iddialarına karşı söylemiştir" demektedir.

6. Bütün bilginlerin, aynı görüşü paylaşıp, sözlü olarak bunun nakledilmesinin hemen hemen imkânsız oluşu.¹

İbn Bedran (v.1346/1927), "el-Medhal" adlı eserinde konuyu şöyle özetliyor:

"... Hiç kimse, İmâm Ahmed'in, icmâ'ı aklî yönden inkar ettiği vehmine kapılmasın. O, bütün memleketlere yayılmış, her yerde duyulmuş ve bütün müctehidlerin o mesele üzerinde durduğu, hepsinin tek bir görüşte ittifak edip, bu ittifakın, icmâ' olduğunu iddia edenlerin hepsine ulaşmış olması (imkânı)nı inkar etmektedir. Sen de biliyorsun ki, bu âdeten imkânsızdır. Donukluk ve taklidden uzak her insafı insan bunu kabul eder. Evet! Sahâbe döneminde bu mümkündür. Çünkü o zaman müctehidler azdı. Onların görüş ve fetvâları eksiksiz naklediliyordu. Akıllı olan kimse, İmâm Ahmed'i, icmâ'ı mutlak olarak inkar etmekle itham etmez, (değilse) ona iftira etmiş olur!"²

Bütün bu alıntı ve değerlendirmelerden şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. Ahmed b. Hanbel, İcmâ'ın aklî mümkün, fakat ona muttali olmanın güçlüğünden dolayı icmâ' iddialarını reddetmiştir.

2. Ona göre icmâ', Sahâbîler zamanında gerçekleşmiştir.

Dört mezheb imâmının görüşlerini özetleyecek olursak, şunları söyleyebiliriz:

¹ İbn Emîrî'l-Hac. *et-Takrîr*, s. 83; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 115, 279, 280.

² İbn Berdan, *a.g.e.*, s. 280.

Dört mezheb imâmı, icmâ'ın aklen mümkün olduğunu, fiilen de vukû bulduğunu kabul ederler. Bu İmâmlar içinde konuya en çok temas eden, İmâm Şâfiî'dir. Onun, icmâ'ı mümkün görmesine karşın, ileri sürülen her icmâ' iddiasını da hemen kabul etmediğini görüyoruz. İmâm Ahmed de aynı endişe ile icmâ' iddialarını ihtiyatla karşılamış, hemen kabul etmek gibi bir davranışta bulunmaktan kaçınmıştır. Ancak O da, bütün bu endişelerine rağmen, icmâ'ın mümkün olduğunu kabul etmiştir. Zira O, Ashabın icmâ'da bulunduklarını kabul eder. Bu da onun, icmâ'ın mümkün olduğunu kabul ettiğini gösterir.

E. İcmâ'ın günümüzdeki durumu ve gerçekleştirilebilirliği:

Fakîhlerin cumhûrunun, icmâ'ın bilfiil vukû bulduğu görüşünde olduklarını kaydetmiştik. Gerçekten de, bir asırda yaşayan müctehidlerin, bir meselede fikir birliğinde olmaları mümkündür.

Ancak günümüzde durum nedir? Bu hususta çağımız usûlcülerinin değerlendirmelerine bakalım;

Abdülvehhab Hallâf,

"...Bana göre doğru olan; tarifi ve rükünlerini açıkladığımız icmâ'ın, normal olarak meydana gelmesi, eğer İslâm milletlerinin ve uluslarının fertlerine bırakılırsa, imkânsız olur. Ama muhtelif olmalarına rağmen, İslâm hükümetleri işi ele alırlarsa, o zaman icmâ' mümkündür. Her hükümet, kişilerin ictihad mertebesine ulaşmasını temin edecek şartları hazırlar ve bu şartları taşıyanlara ictihad izni verir. Bu suretle her ülke, kendi müctehidlerini ve onların bir konudaki fikirlerini bilir. Eğer her hükümet böyle yapar da, bütün müctehidler ittifak ederlerse, işte bu, icmâ' olup, ittifak edilen hüküm, bütün müslümanların uyması gerekli bir hüküm olur"¹ demektedir.

Ancak, Hallâf'ın yaptığı değerlendirme ve önerilerin gerçekleşmesi şimdilik oldukça zor görünmektedir. Zira, günümüzde İslâm ülkelerinin, belli ilkeler üzerinde bile ittifak edip, İslâmî bir birlikteliği oluşturamadıklarını görüyoruz. Ayrıca İmâm Şâfiî'nin, icmâ'ın imkânı hususundaki endişeleri, Hallâf'ın söylediklerine karşı da ileri sürülebilir.

Abdülkerim Zeydân, "el-Vecîz" ve "el-Medhal" adlı eserlerinde bu hususa müstakil bir bölüm ayrılarak temas eder ve özetle şunları söyler;

¹ Hallâf, *İlmü Usûlî'l-Fıkfı*, s.54

"Sağlamlığı, muteberliği bilinen icmâ', İslâm hukukunun kaynaklarından birisidir. Zamanımızda da yeni yeni olayların hukûkî hükümlerini bilmede icmâ'dan istifade etmek mümkündür. Kanaatimize göre, bütün İslâm ülkelerinden müctehidlerin hepsini bir araya getirecek bir "meclis" ihdasıyla, icmâ'dan tam olarak istifade edilebilir. Bu meclisin, belirli bir yeri olur, işini yürütebilmesi için her türlü imkân hazırlanır, enine-boyuna inceleyip görüşmesi, hükümlerini bulması için yeni olaylar, meseleler sorulur. Sonra o hükümler, kararlar özel bir dergi ve kitap şeklinde, insanların duyabilmesi ve âlimlerin o konuda fikirlerini söyleyebilmeleri için yayınlanır. Görüşler birleştğinde, o hüküm ve karar üzerinde icmâ' vuku bulmuş olur. Böyle bir icmâ' fakihlere göre, kabul edilen, bağlanması ve icabına uygun hareket edilmesi gerekli icmâ'a çok yakındır."¹

Ömer Nasûhî Bilmen ise, İslâm bilginlerinin bir heyet olarak toplanarak fikhî konuları inceleyip, birbirlerinin ictihadlarından haberdar olabileceklerini, bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin buna imkân hazırladığını belirttiikten sonra devamla şunları söyler:

"... Şunu da ilave edelim ki, bugün icmâ-ı ümmet artık vücûda gelmeyebilir. Vaktiyle müctehidin-i izâm, mütehattis ve melhûz yüzbinlerce meseleyi dermeyan ederek hükümlerini beyan etmiş, hangi meselelerde ittifakta ve hangi meselelerde ihtilâfta bulunmuş oldukları, kitaplarımızda kayd ve tesbit olunduğundan, ictihad kuvvetini ve şartlarını taşıyan âlimlerin yetişmez olması da, ictihadın vukûunu sekteye uğratmıştır. Bazı müctehidler bulunsa bile, bunların reylerine ümmet-i merhûmenin bugün ıttılâi, İslâm aleminde istenilen teşkilât meydana getirilmediğinden ve lâubalilikten dolayı uygun görülmebilir..."²

Sonuç olarak söylemek gerekirse; Günümüzde, eski dönemlere nazaran, icmâ'ın oluşması ve ona muttalî olmak daha kolaydır. Teknolojik gelişmeler ve iletişim araçlarının çok ve çeşitli olması bunu mümkün kılmaktadır.³ Ancak, Ömer Nasuhî Bilmen merhumun söylediklerine de katılmamak mümkün değildir.

Bugün özellikle Kuveyt'te İslâm Hukuku alanında faaliyet gösteren "Mecmeu'l-Fıkhî'l -İslâmî" adlı bir komisyonun, diğer İslâm ülkelerinden gelen usûlcülerle, gündemine aldığı bazı fikhî problemleri tartışıp, sonuçlandırarak basın-yayın yoluyla bütün İslâm dünyasına duyur-

¹ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 190.

² Bilmen, *Hukûk-u İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, s. 170.

³ Endenôsî, Ahmed Nahrâvî, *el-İmâmü's-Şafîi*, Kahire, 1988, s.383, 384; Karaman, Hayrettin. *Anafiatlarıyla İslâm Hukuku*, İstanbul 1984, s. 121.

ması, İcmâ'ın yeniden işletilmesine yardımcı olabilir. Bu komisyon, varılan fikhî sonuçları kitap halinde de yayınlayarak, müslümanların istifadesine sunmaktadır.

Yine Mısır'da "el-Ezher" Üniversitesi'nde, Kuveyt'teki komisyona benzer bir heyetin faaliyetini sürdürdüğünü görüyoruz. Ayrıca Hindistan'da kurulan ve bölgenin önde gelen bilginlerinden oluşan "Nedvetü'l -Ulemâ" adlı komisyonun bu türden bir çalışma yaptığını ve sonuçlarını "er-Râid" adlı on beş günlük bir gazetede ilan ettiğini görmekteyiz. Bu tür komisyonlara bir başka örnek olarak, Suûdî Arabistan'da faaliyet gösteren "Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ" yı da vermek mümkündür. Adı geçen bu komisyon da ortaya çıkan fikhî problemleri, diğer İslâm ülkelerinden gelen bilginlerle ele alıp sonuçlarını bütün dünyaya duyurmaktadır.

Bir başka komisyon çalışmasına, Türkiye'deki İlâhiyat Fakülteleince ve bazı özel vakıflarca yapılan tartışmalı ilmî toplantıları örnek vermek de yerinde olur sanırız. Bu toplantıların sonunda ulaşılan sonuçlar ile, alınan kararlar, kitaplar halinde yayınlanmakta, Müslüman Türk milletin istifadesine sunulmaktadır.

Yukarıda temas ettiğimiz bu çalışmalar ve varılan sonuçlar, bütün müslümanlar için bağlayıcı olmamakla birlikte, icmâ'ın yeniden faaliyet göstermesine zemin teşkil edebilir. Bu türden yapılan çalışmalar, zamanla gelişerek bütün müslümanların itibar ettiği, usûlcülerden oluşan genel bir "İslâmî Şûrâ" nın oluşumuna yardımcı olabilir.

III. İCMÂ'IN ŞARTLARI

İcmâ'ın gerçekleşmesi için birtakım şartların bulunması gerekir. Biz, bu bölümde, önce, dört mezheb imâmının dışındaki usûlcülerin değerlendirmelerine yer vereceğiz. Sonra dört mezheb imâmının bu konudaki düşüncelerine değinecek, daha sonra da bu şartların kısa bir değerlendirmesini yapacağız.

A) Dört mezheb imâmının dışındaki usûlcülerin ileri sürdükleri şartlar:

Dört Mezheb İmâmının görüşlerine geçmeden önce, diğer Usûlcülerin bu konudaki görüşlerine değinmekte fayda mülâhaze ediyoruz. Kaynakları incelediğimizde, dört mezheb imâmının dışındaki usûlcüler, icmâ'ın gerçekleşmesi için şu şartları ileri sürmektedirler.

1. Bütün Müctehidlerin İttifakı:

İslâm bilginlerinin cumhûrına göre İcmâ', bütün müctehidlerin ittifakıyla gerçekleşir. Bir kişi bile muhalefet etse, icmâ' gerçekleşmez.¹ Dolayısıyla sadece, Ehl-i beytin, Dört halifenin, Şeyhayn (Hz. Ebûbekir- Hz. Ömer)'ın, Medîne ehlinin, Kûfe ve Basra ehlinin ittifakları icmâ' sayılmaz. Ayrıca çoğunluğun bir konuda ittifakı da icmâ' olarak değer bulmaz.² Ancak, İbn Cerîr et-Taberî, Hanefîlerden Cessâs ve Mu'tezileden Ebû'l-Hüseyn Hayyât'a göre bir iki kişinin muhalefeti icmâ'ı bozmaz³.

Bu arada sadece bölgesel bilginlerin ittifakını icmâ' için yeterli sayanlar ve bunu delil olarak kabul edenlerin varlığına da işaret etmemiz gerekir. Çünkü bunu kabul edenlerin de bu konuda delilleri mevcuttur.

Bölgesel icmâ'ı hucdet sayanlar ve dayandıkları deliller;

Sadece Kûfe ehlinin İcmâ'ı:

İbn Hazm, bu görüşün bazı Hanefîlere ait olduğunu söyler, fakat onların dayandıkları delillerden söz etmez⁴.

Sadece Kûfe ve Basra ehlinin İcmâ'ı:

Bazı kaynaklar bu bölgelerin ittifakının hucdet olduğunu söyleyen grupların bulunduğunu söylemekle beraber, bu görüşün sahiplerinden de dayandıkları delillerden de bahsetmezler⁵.

Sadece Mekke ve Medînelilerin İcmâ'ı:

Yine kaynaklar, bu görüşte olanların bulunduğunu söylemelerine rağmen bunların kim olduklarından ve dayandıkları delillerden söz etmezler.⁶

Sadece Şeyhayn (Hz. Ebûbekir-Hz. Ömer)'ın İcmâ'ı :

Kaynakları incelediğimizde, şeyhaynın bir konudaki ittifakını hucdet sayanlardan ve dayandıkları delillerden bahsedilmektedir.⁷ Ancak bu görüş sahiplerinin kim olduğundan bahsedilmemektedir. Sade-

¹ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.316; Âmidî, *el-İhkâm*, c.I, s.336; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.186; Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl*, s.393; Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.361; Râzî, *el-Mahsûl*, c.II, k.I, s.257

² İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s.406, 407; İbn Hazm, *el-İhkâm*, c.I, s.550-552

³ Âmidî, *el-İhkâm*, c.I, s.336; Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.361; İbn Bedrân, *el-Medfûl*, s.130

⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c.I, s.552; Merâtibü'l-İcmâ', Beyrut, ts. s.10

⁵ Şîrâzî, *el- Lüma'*, s.91; İsnevî, Cemâlüddîn. Nihâyetü's-Sûl fî Şerhi Minfâcîl-Vüsûl li'l -Beydâvî. Kahire, ts. c.III, s. 265; Şevkanî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 83.

⁶ Şîrâzî, *el- Lüma'*, s.91; İsnevî, Nihâyetü's-Sûl, s.III, s. 265; Şevkanî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s.83.

⁷ Âmidî, *el- İhkâm*, c.I, s.211; İbn Hâcib, *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.58; Muhtasarü'l -Müntehâ, c.II, s.36; el-İsnevî, a.g.e., c.III, s.266; Molla Husrev, *Mir'ât*. İstanbul 1321, s.229.

ce, İbn Bedrân ed-Dimeşkî “*el-Medhal İlâ Mezhebi'l- Ahmed b. Hanbel*” adlı eserinde, Ahmed b. Hanbel'in bu görüşte olduğunu belirtir.⁸

Bu görüş sahipleri, delil olarak şu hadis-i şerife dayanırlar; Huzeife (r.a.)'den yapılan rivâyete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurdular;

“Benden sonra Ebûbeker ve Ömer'e uyun.”⁹ Hadiste Hz. Ebûbeker ve Hz. Ömer'e uyulması emrediliyor, dolayısıyla onların ittifak ettiklerine uymak gereklidir.

Bu delile karşı, Serahsî şöyle der;

“Bu hadis, şeyhainin ittifaklarının kesin bir huccet olmasına delâlet etmez.”¹⁰

Sadece *Dört Halife'nin İcmâ'sı* :

Hanefîlerden Kâdî Ebû Hâzım (v.340/951) ve bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel bu görüştedir.¹¹ Bu görüş sahipleri şu hadisle istidlal ediyorlar.

İrbâz b. Sâriye(r.a.)'den yapılan rivâyete göre O şöyle dedi; ‘Rasûlullah bize vaaz etti ve dedi ki;

“...Benden sonra, benim ve Râşid halîfelerin Sünnet'ine uyun !”¹² Bunu delil olarak alanlar şöyle derler: “Bu hadise göre, onların sünnet'ine uymak, Hz. Peygamber(sav)'in sünnet'ine uymak gibidir. Nasıl ki, Rasûlün sünnet'ine muhalefet edenin bu durumu dikkate alınmadığı gibi, Hulefâ-i Râşidîn'e muhalefet de aynıdır.”¹³

Âmidî, bu hadisin istidlal şekline karşı çıkarak şöyle söyler:

“Bu hadis, doğru yolda olan bütün halifelere şâmilidir. Dört halife hasredici bir delâlet yoktur, şâyet bunlara “hâs” olduğu söylenirse, o zaman bu hadis, Rasûlullah(sav)'ın “*Ashabım yıldızlar gibidir...*” hadisiyle çatışmaktadır...”¹⁴

Yalnızca *Ehl-i Beytin İcmâ'sı*:

Şîa'dan İmâmiyye ve Zeydiyye mezheplerine göre Ehl-i Beyt'in bir konudaki ittifakı huccettir¹⁵. Bu mezheplere göre Ehl-i Beyt, başta

⁸ İbn Bedrân, *el-Medhal*, s.283.

⁹ Tirmizî, K. Menakib, B.50; İbn Mâce, K. Mukaddime, b. 11; Müsned, c.5, s.382.

¹⁰ Serahsî, *Usûl*, c.II, s.116.

¹¹ Gazzâlî, *el- Mustasfâ*, c.I, s. 187; Âmidî, *el- İlikâm*, c.I, s. 211; İbn Kudâme, *Ravdâtü'n-Nâzir*, s. 73; İbn Hâcib, *Münteha'l -Vüsûl*, s. 58; *Muhtasarü'l-Müntehâ*, c.II, s.36; Moila Husrev, *Mir'at'ül-Usûl*, s.229; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 238.

¹² Ebû Dâvud, K. Sünne, B. 6; Tirmizî, K. İlim, B.16; İbn Mâce, K. Mukaddime, B.6; Müsned, c.4, s.126.

¹³ Âmidî, *el-İlikâm*, c.II, s. 212.

¹⁴ Âmidî, a.g.e., c.II, s.212.

¹⁵ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.315; Şîrâzî, *el-Lüma'*, s.91; *et-Tebsıra*, s.368; Âmidî, *el-İlikâm*, c.I, s.208; el-İsnevî, *Nihâyetü's-Sûl*, c.III, s.265; İbn Hâcib, *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.57; Abdülâzîz el-Buhârî, *Kesf'ül-*

Hız. Ali, Hız. Fatıma, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin olmak üzere sınırlı sayıdaki kişilerden oluşmaktadır¹⁶. Bu görüş sahipleri şu delilleri ileri sürerler:

Kur'ân'dan;

“... انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت و يطهرکم ”

Allah Teâlâ bu âyette şöyle buyuruyor:

“Ey Ehl-i Beyt! Allâh sizden, sadece şek ve şüpheyi gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”¹⁷. Bu âyetle şöyle istidlâl ediyorlar; “hata”, “الرجس” tir. Günah, pisliktir. Onlar, bu tür şeylerden arındırılmışlardır.” (O halde onların ittifakı huccettir)¹⁸.

Sünnet'ten; Rasûlullah (s.a.v.)'ın şu hadis-i şeriflerine dayanır-lar:

“ان تارك فيكم ما ان تمسکم به لن تضلوا : كتاب الله و عترتي ”

“Size iki şey bıraktım, onlara sınırsız sarıldıkça asla sapıtmazsınız. (Onlar); Kur'ân ve Ehl-i Beyt'im”¹⁹.

“Hadiste temessük, iki şeye hasredildi. (Bu yüzden) bu iki şeyin dışındakiler huccet olmaz”²⁰.

Bu görüş sahiplerine şöyle cevap veriliyor;

“Âyetin siyâk ve sibâkından anlaşıldığına göre, Ehl-i Beyt, Pey-gamberin zevceleridir.”²¹ Ayrıca adı geçen hadis, haber-i vâhiddir. Hal-buki onların (İmâmîyye ve Zeydiyye) katında bu tür haberlerle amel etmek câiz değildir”²².

Yalnızca Medîne Ehlî'nin İcmâ'ı:

İmâm Mâlik'e göre, Medîne bilginlerinin bir konudaki ittifakları huccettir²³. İmâm Mâlik ve onun görüşünü benimseyenler bir takım naklî ve aklî deliller getirirler.

Esrâr, c.III, s.61; İbn Emîrî'l-Hâc. *et-Takrîr*, s.98; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.256; Ensârî, *Fevâidü'r-Rahamût*, c.II, s.228; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s.283.

¹⁶ Bennânî, *Hâşiye alâ Şerhi Metni Cem'il-Cevâmî*, Diyarbakır ts., c.II, s.179

¹⁷ Ahzâb, 33/33

¹⁸ Râzî, *el-Mafisûl*, c.II, k.I, s.240

¹⁹ Müsned, c.I, s.189

²⁰ Âmidî, *el-İlâkâm*, c.I, s.209

²¹ Râzî, *el-Mafisûl*, c.II, k.I, s.242; Âmidî, a.g.e., c.I, s.210

²² Râzî, *el-Mafisûl*, c.II, k.I, s.242; Âmidî, a.g.e., c.I, s.210

²³ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.314; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.187; Şîrâzî, *el-Lüma'*, s.91; *et-Tebîrâ*, s.365; İbn Hazm, *el-İlâkâm*, c.I, s.551, 552; Âmidî, *el-İlâkâm*, c.I, s.206; Şevkânî, *İrşâdû'l-Fühûl*, s.82; Telemânî, Ebû Abdullah el-Mâlikî, *Miftâhu'l-Vüsûl fî ilmi'l-Usûl*, Kahire ts. s.202

Naklî delil olarak Peygamberimizin şu hadislerini delil olarak kabul ederler:

“ ان المدينة تنفي عجبها كما ينفي الكبر حث الحديد ”

“Demirci körüğü demirin pislik ve pasını nasıl gideriyorsa, Medîne de, kendi kir ve pisliklerini öylece giderir”²⁴. (Buna göre) “Hata” kirdir, (Medîne) de ondan uzak kılınmıştır.”²⁵

Peygamberimiz yine bir hadislerinde şöyle buyururlar;

“ ان الإسلام ليأرز إلى المدينة كما تأرز الحية إلى جحرها ”

“Yılan, nasıl dönüp dolaşıp en son yine kendi deliğinde çörekleniyorsa, İslâm'ın da en son karargâhı Medîne olacaktır”²⁶.

Bir başka hadisinde Hz. Peygamber (s.a.v.), şöyle buyurdular:

“ لا يكاد أحد أهل المدينة الا انماع كما ينماع الملح في الماء ”

“(Medînelilere karşı tuzak kuran) hiçbir kimse yoktur ki, tuz su da nasıl eriyip gidiyorsa o da eriyip gitmesin!”²⁷.

Aklî delillere gelince şöyle derler:

1) Medîne, Peygamberimizin (s.a.v.) hicret yurdu, kabrinin bulunduğu mekan, kendisine (bazı) vahyin indiği ve ashabının toplandığı yerdir. Bundan dolayı, Medînelilerin doğruluktan sapmaları düşünülemez.

2) Medîneliler, Kur'ân âyetlerinin inişini görmüş, Hz. Peygamber (s.a.v.), bu âyetleri açıklarken onu dinlemişler, bu yüzden, Hz. Peygamberin ahvali hakkında daha çok bilgiye sahip olmuşlardır. Bu itibarla, Medînelilerin haktan ve doğrudan sapmamaları gerekir.

3) Medîneliler'in rivâyetleri, diğer kimselerin rivâyetlerine takdim edilir. Bundan dolayı onların icmâ'ları, diğerlerine karşı bir huccettir²⁸.

Mâlikîlerin ileri sürdüğü bu delillere karşı Şâfiî usûlcü Âmidî, şu cevapları verir:

1) Nasslardan getirdikleri delillere cevap:

Bu nakledilen nasslarda, Medîne'nin pisliklerden temizleneceğine delâlet olsa bile, bu oradan ayrılan kimselerin pisliklerden arınma-

²⁴ Müslim, K.Hac. Hd.no: 487, 489, 490

²⁵ Âmidî, *el-İlâkâm*, c.I, s.207

²⁶ Buhârî, K. F.Medîne, B.6; Müslim, K.İmân, B.232, 233; Tirmizî, K.İmân, B.13; Müsned, c.I, s.184; c.I, s.286, 422

²⁷ Buhârî, K. F. Medîne, B.7

²⁸ Âmidî, *el-İlâkâm*, c.I, s.207

yacaklarına delâlet etmez. Medîne ehlinin icmâ'ının, huccet olmasını gerektirmez. Bu nasslarda özellikle "Medîne"den bahsedilmesi, (sadece) bu şehrin şerefini izhar etmek, hatırının yüce ve üstün olduğunu vurgulamaktır.

2) Aklî delillerine cevap;

a) Medîne'nin sayılan sıfatları, başka yerlerin bu sıfatlardan uzak olmalarına delâlet etmez. Bu durum, oranın halkının icmâ'ının, huccet olmasını gerektirmez. Meselâ, Mekke'nin birçok fazileti içeren sıfatları vardır. Beyt-i Muhterem (Kâbe), Makâm-ı İbrahim, Zemzem, Hacer-i Esved, Safâ-Merve, haccın ifa edildiği mekanlar oradadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in doğum yeri, Peygamberliğe başladığı mekan, İsmail (a.s.)'in doğum yeri, İbrahim (a.s.)'in yaşadığı yerdir. Bütün bunların varlığı, bu belde ehlinin icmâ'ının huccet olduğuna delâlet etmez. Çünkü bunu söyleyen de yok zaten. İcmâ'da itibar, âlimlerin ilmine, müctehidlerin ictihadlarıdır. Yoksa mekanların bunda bir tesiri yoktur.

b) Bütün bu sayılanlar, ilim ehlinin oraya inhisârını gerektirmez. Çünkü, söz sahibi ve sözleri huccet olan ashabın çoğu Medîne'den çıkmış, öteki İslâm beldelerine dağılmışlardır ki, hepsinin, sözü, muteberdir. Bu bakımdan aralarında bir fark yoktur. Nitekim, Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

"Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, doğruyu bulmuş olursunuz."²⁹

Burada da zikredildiği gibi, Rasûlullah (s.a.v.), mekanın burada bir etkisinin olmamasından dolayı, belli bir bölgeyi özellikle belirtmemiştir.

c) Bu benzetme, oranın rivâyet ve dirâyet arasını cemetmeyi gerektiren bir delil olmaksızın meydana gelmiştir³⁰.

İmâm Mâlik'in Medîne ehlinin ittifakını başkaları için huccet saydığının delillerinden biri de, onun Mısır'da ikamet eden Leys b. Sa'd'a (v.165/781) yazdığı meşhur risâledir³¹. Bu meşhur risâlesinde İmâm Mâlik şöyle diyordu;

²⁹ Tirmizî, K. Menakıb, B.16, 37; İbn Mâce, K. Mukaddime, B.11; Müsned, c.5, s.382, 385, 389

³⁰ Âmidî, *el-İkâm*, c.I, s.207, 208

³¹ İmâm Mâlik'in bu Risâlesini, Kâdî İyâd, "Tertibü'l-Medârik" adlı eserinde rivâyet etmiştir. Leys b. Sa'd'ın İmâm Mâlik'e cevaben yazdığı risâleyi, İbnü'l Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*'de rivâyet etmiştir. (c.III, s.72-76)

“İnsanlar Medîne ehline tâbidirler. Zira hicret oraya yapıldı. Kur’ân âyetlerinin bir kısmı orada indirildi...”³².

Bundan da açıkça anlaşıldığına göre İmâm Mâlik, Medîne ehlinin ittifakını ve onların amelini başkaları için de huccet saymaktadır.

İmâm Mâlik, bu görüşü savunurken, İmâm Şafî ve İbn Hazm, bu görüşe şiddetle karşı çıkıp ağır tenkidlerde bulunurlar³³.

İmâm Mâlik'in bu konudaki görüşlerinin özeti şudur: “Medîne ehli bir konuda ittifak edip, âlimleri de bununla amel ederse, onların bu amelleri huccet olup kıyâsa takdim edilir. Eğer amelde ittifak bulunmaz, fakat çoğunluk bunu uygularsa, yine bu çoğunluğun ameli haber-i vâhide takdim edilir...”³⁴

2. Müctehidlerin Adaleti:

Usûlcülerin çoğunluğuna göre, icmâ'in tahakkuku için müctehidlerin âdil olmaları şarttır. Adaletten maksat, müctehidin, fîsk ve bid'atlerden uzak olmasıdır. Ayrıca, icmâ'da i'tibar, ictihad ehlinin görüşlerinedir. Avâm'ın, çocukların ve aklî dengesi bozuk kimselerin icmâ'a katılımı geçersizdir.³⁵

Gazzâlî, Âmidî, Cüveynî, Ebû İshâk Şîrâzî'ye göre, icmâ'da müctehidin adaleti şart değildir. İcmâ'in huccet olduğunu belirten hadislerdeki (امة) lafzı, mutlakıtır. Dolayısıyla, fâsık ve bidatçi müctehitler de bu lafza dahil olduklarından, onlar olmaksızın icmâ' gerçekleşmez³⁶.

3. Asrın İnkırâzı (İcmâ'a katılan müctehidlerin ölmüş olmaları)

Üzerinde ittifak edilen bir hususun icmâ' olarak değerlendirilebilmesi için, ittifakta yer alan müctehidlerin tamamının hayattan göçmüş olması, ölmüş olmaları gerekir. Bununla birlikte usûlcüler, asrın inkırâzının şart olup-olmaması hususunda dört farlı görüşe sahiptirler. Bu görüşleri şöylece sıralamak mümkündür;

a) Bütün Hanefîler, Şâfiîlerin çoğunluğu, Mu'tezile, Eş'arîlerin de içinde bulunduğu usûlcülerin Cumhûruna göre icmâ', gerçekleşme-

³² Emin. Ahmed, *Duâ'ü'l-İslâm*, Kahire, 1933, c.II, s.221

³³ Mes. Bkz.Şafî, *er-Risâle*, s.231. 232, md.no: 1552-1559; *Cimâu'l-İlâm*, s.45-62; İbn Hazm, *el-İlâkân*, c.I, s.600-614

³⁴ Emin, a.g.e., s.221

³⁵ Ensârî, *Fevâilü'r-Raîamût*, c.II, s.218; İbn Bedrân, *Medhal*, s.130; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, İstanbul 1314, s.255

³⁶ İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr*, s.95; Ensârî, a.g.e., c.II, s.218

siyle beraber huccet olur. Asrın inkırâzı şart olmadığı gibi gerçekleşen icmâ'dan dönmek câiz değildir³⁷.

b) İcmâ'ın sahih olabilmesi için asrın inkırâzı şarttır. Bu görüş bazı Şâfiîlerle, Ebûbekr b. Fûrek (v.406/1015)'e aittir³⁸.

c) Asrın inkırâzı, sükûtî icmâ'da şart, kavli icmâ'da şart değildir.

Şâfiîlerden Ebû İshâk el-İsferâyînî (v.418/1027); Mu'tezileden Kâdî Abdülcebbâr (v.415/1025), Ebû Ali el-Cübbâî (v.303/916)'nin görüşü budur. Âmidî'nin tercihi de bu şekildedir³⁹.

d) Asrın inkırâzı, senedi (dayanağı) kıyâs olan icmâ'da şart, senedi kıyas olmayanda ise, şart değildir. Şâfiîlerden Cüveynî bu görüştedir.⁴⁰

Asrın inkırâzını şart koşanlarca, bu şartın sebebi, bütün müctehidlerin, vefâtlarından önce görüşlerinden dönebilme ihtimalidir. Bu şartı ileri sürmeyenlere göre ise, "İcmâ' edenlerin bazısının görüşünden dönebileceği vehmine itibar edilmez. Hatta bunlardan bir kısmının, görüşünden dönmesiyle de icmâ' bozulmaz"⁴¹.

4. İcmâ'a katılanların tevâtür sayısına ulaşmaları

Usûlcülerin çoğunluğuna göre, icmâ' ehlinin, kendisiyle tevâtürün gerçekleşeceği sayıya ulaşmaları şart değildir⁴². Bazı kelimcılara göre ise, icmâ' edenlerin 'tevâtür' sayısına ulaşmaları gerekir. Tevâtür sayısından az olmaları aklen câiz değildir.⁴³

Cumhûr bu konuda şöyle diyor: "Hatadan korunmuş olarak icmâ' etmek bu ümmete, Allâh'ın bahsettiği bir ikramdır. Bu 'ittifakta' tevâtür sayısı belirtilmemiştir".⁴⁴ Tevâtür sayısının ne kadar olduğunda ihtilâf edilmiştir. Tercih edilen görüşe göre, bu sayının en azı üçtür. İcmâ'ları geçerli olacak başka kimse olmadığında, en az üç müctehidin ittifakıyla, icmâ' gerçekleşir.⁴⁵

³⁷ Âmidî, *el-İlâkân*, c.I, s.231; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.192; Râzî, *el-Mahsûl*, c.II, k.I, s.206

³⁸ Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.375; Bâcî, *İlâkâmü'l-Füsûl*, s.401; Abdülkâfi es-Sübkî-Tacüddîn es-Sübkî, *el-İbâhâc fî Şerhi'l-Minhâc li'l-Beydâvî*, Kahire 1981, c.II, s.442; Âmidî, *el-İlâkân*, c.I, s.231

³⁹ Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.375; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.192; Bâcî, a.g.e., s.401; Şevkânî, *İrşâdül-Fühûl*, s.83, 84

⁴⁰ Şevkânî, a.g.e., s.83, 84; Ensârî, *Fevâtihü'r-Rahamât*, c.II, s.224

⁴¹ Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, c.II, s.46; A.Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.II, s.963

⁴² İbn Kudâme, *Ravdâtü'n-Nâzir*, s.69; İbn Hâcib, *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.58; İbn's-Sübkî, *el-İbâhâc*, c.II, s.443; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s.130

⁴³ Şevkânî, a.g.e., s. 89.

⁴⁴ Ensârî, a.g.e., c.II, s. 221.

⁴⁵ Gazzâlî, a.g.e., c.I, s. 188; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s. 257; Hudarî, *Usûli'l-Fıkıh*, s. 308.

5. İcmâ'nın oluşması için önceden ihtilâfın olmaması

İçlerinde Sayrafi (v.330/941)'nin de bulunduğu, Şâfiîlerden bir kısım bilgine göre icmâ'nın oluşması için o konuda önceden ihtilâf bulunmamalıdır. Hanefîlerin çoğunluğunun da içinde bulunduğu bir çok âlime göre ise böyle bir şart yoktur.⁴⁶

B) Dört mezheb imâmının şartları:

Genel olarak icmâ'nın meydana gelmesi ve delil olarak değerlendirilebilmesi için ileri sürülen şartları böylece özetledikten sonra, şimdi de dört mezhep İmâmının bu konudaki görüşlerine geçebiliriz.

1. İMÂM EBÛ HANÎFE

İcmâ'nın imkânı konusunda da belirttiğimiz gibi, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin yazılı bir eser bırakmayışı yüzünden bu konuda da ona ait bir görüşü doğrudan kendisine isnad edilen bir kaynaktan öğrenemiyoruz. Ancak, Hanefî Mezhebine mensub usûlcülerinden bazıları Ebû Hanîfe ve onun ashabına, icmâ'nın şartları hakkında birtakım tafsilat nisbet ederler. Meselâ, icmâ'ya ehil olanlarda bazı vasıflar aramak gibi.. İcmâ'a fasıklar, heva ve bid'at sahipleri katılamazlar.⁴⁷ Yine onlar, icmâ'nın münakid olması için asrın inkırâzının şart olmadığını söyleyip, bu görüşlerini imâm(larına) nisbet ederler.⁴⁸

İmâm Ebû Hanîfe'den yapılan bir rivâyete göre, önceden bir konuda ihtilâfın vâkî olması, sonradan icmâ'nın meydana gelmesine mani-dir. Yani icmâ'nın meydana gelmesi için önceden ihtilâfın bulunmaması şarttır. İmâm A'zam'dan bu rivâyeti, Ebû'l Hasen el-Kerhî (v.340) yapmıştır. İmâm Muhammed'den yapılan sahih rivâyete göre, O, bu şartı ileri sürmemekte iken, İmâm Ebû Yûsuf'tan iki rivâyet yapılmıştır. Birine göre O, İmâm Muhammed'le aynı görüşte, diğer rivâyete göre ise, İmâm Ebû Hanîfe'nin görüşünü paylaşmaktadır.⁴⁹

2. İMÂM MÂLİK

İmâm Mâlik'in bu konuda neler söylediğini incelediğimizde, kaynaklarda bu konuda kendisinden yapılan bir rivâyete göre O, icmâ'

⁴⁶ Râzî, *el-Mafisûl*, cüz.II, kıs. I, s. 190, 191; A. Buhârî, a.g.e., c.II, s. 967. İbn Melek, a.g.e., s. 256; Şîrâzî, *el-Liimâ*, s. 92.

⁴⁷ Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*; Kahire ts. s. 316.; İbn Emrî'l-Hâc. *et-Takrîr*, s. 9 6.

⁴⁸ Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, s. 317.

⁴⁹ A. Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.II, s.967, 968; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.256, 257. İbn Emîrî'l-Hac. a.g.e., s.88, 89.

ehli için 'adalet' şartını aramaktadır. Bid'atçiler icmâ'a katılamazlar. Aynı görüş, el-Evzâî (v.197-773)'den de rivâyet edilmiştir⁵⁰.

3. İMÂM ŞÂFİİ

İmâm Şâfiî şu şartları ile sürer;

a) Bütün müctehidlerin ittifakı:

İmâm Şâfiî, bu şartı "*Cimâu'l-İlim*" adlı eserinde ileri sürer ve "çoğunluğun" bir konudaki ittifakının, icmâ' olmayacağını belirtir. İmâm Şâfiî, 'Medîne ehlinin icmâ'ını, bu şartı benimsediğinden dolayı reddeder. Zira Ona göre Medîne ehli, bu ümmetin tamamı değildir.⁵¹

b) İcmâ'ın oluşması için önceden ihtilâfın bulunmaması şarttır.

c) Asrın inkırâzı şarttır.

Bazı usûl kitaplarında İmâm Şâfiînin bu şartları ileri sürdüğünün belirtilmesine karşın, İmâm Şâfiî'nin eserlerinde bu yönde bir açıklamaya rastlamıyoruz.⁵²

4. AHMED B. HANBEL

a) Ahmed b. Hanbel'e göre bütün müctehidlerin ittifakı şart değildir. Çoğunluğun ittifakı ona göre icmâ'dır⁵³. İbn Bedrân, bu konuda şöyle der;

"...Ahmed b. Hanbel'e göre, Sahâbe asrının dışındaki asırlarda, bütün müctehidlerin ittifakına muttalî olmanın güçlüğünden dolayı, çoğunluğun görüşüyle icmâ' oluşur..."⁵⁴.

b) Ahmed b. Hanbel, icmâ'ın sıhhati için asrın inkırâzını şart koşmaktadır.⁵⁵

c) Yine ona göre, icmâ'ın oluşması için önceden ihtilâfın bulunmaması şarttır⁵⁶.

d) Müctehidlerin adâleti de şarttır⁵⁷.

⁵⁰ İbn Emîrî'l-Hâc. a.g.e., s.96

⁵¹ Şâfiî, *Cimâu'l-İlim*, s.50-54, Serahsî, *Usûl*, c.I, s.312

⁵² Serahsî, *Usûl*, c.I, s.315; Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, c.II, s.963; İbn Emîrî'l-Hâc. *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, s.88

⁵³ İbn Kudâme, *Ravdatü'n-Nâzir*, A. Buhârî, a.g.e., c.I, s.965; Ebû Zehrâ, *İbn Hanbel*, Kahire ts. s.310, 311

⁵⁴ İbn Bedrân, *el-Medhal*, s.130

⁵⁵ İbn Kudâme, *Ravdatü'n-Nâzir*, s.73; Âmidî, *el-İkâm*, c.I, s.231; Ensârî, *Fevâilü'r-Rahamît*, c.II, s.224; Şevkânî, *İrşâdül-Fühûl*, s.84; İbnü'l-Hâcib, *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.59

⁵⁶ İbn's-Sübkî, *el-İbâc*, c.II, s.420; İbn Emîrî'l-Hâc. a.g.e., s.88; İbnü'l-Hâcib, a.g.e., s.62

⁵⁷ İbn Bedrân, *el-Medhal*, s.130

C) İcmâ'ın Gerçekleşmesi İçin İleri Sürülen Şartların Değerlendirilmesi:

İcmâ'ın gerçekleşmesi için ileri sürülen şartları gözden geçirdiğimizde, bu şartlardan sadece ikisi icmâ'ın tarifine bağlı bulunmaktadır. Bu iki şarttan birincisi, “müctehidlerin ittifakı” unsuruna dayanmaktadır. İkincisi ise, “İcmâ' ehlinin adaleti”dir. İcmâ' ehli, icmâ'a katılan müctehidlerdir. Adalet ise, müctehidin, bid'at ve fısktan uzak olmasıdır.” İcmâ' ehlinin adaleti şarttır” denildiğinde, icmâ'ın tarifindeki “müctehidlerin” adalet sahibi kimseler olması, ictihadın şartlarından olduğundan, ileri sürülen bu şart da dolaylı da olsa, icmâ'ın tarifine bağlı olmaktadır.

Bu iki şartın dışındaki ileri sürülen şartları ise, ne icmâ'ın huccet olduğunu belirten nasslara, ne de icmâ'ın oluşumu için gerekli unsurlara dayanmaktadır. İcmâ'ın huccet olduğunu belirten nasslarda, “bütün müctehidlerin hata üzere birleşmeyecekleri” belirtilmekte, ne tevâtür şartına ne asrın inkırâzı şartına ne de sâbık ihtilâfın icmâ'ya mani olduğu şartına doğrudan veya dolaylı olarak temas edilmektedir.

Asrın inkırâzını şart koşanlar, “icmâ' ehlinin, sonradan görüşünden dönebileceği” varsayımlarından hareketle bunu ileri sürüyorlar. Bu şartı ileri sürülürse kıyamete kadar icmâ'ın gerçekleşmesi imkansız hale gelir. Her asrın müctehitlerinin hepsinin ölmesini beklemek, hem oldukça güç, hem de icmâ'ın oluşmasını çıkmaza götüren bir durumdur.

Bu yüzden, icmâ', bir “an” bile olsa tahakkuk edince, bütün ümmeti bağlayıcı bir delil olur. icmâ' edenlerin, tevâtür sayısına ulaşması şartına gelince; Bu şartı ileri sürdüğümüzde de yine icmâ'ın tahakkuku zorlaşır. Şöyle ki, her asırda müctehidlerin sayısı farklıdır. Öte yandan, bu şartı müctehidlerin bulunmadığı zamanlarda da icmâ'ın oluşması için nasıl ileri sürebiliriz?

Bir asırda icmâ'ın meydana gelebilmesi için önceden müctehidler arasında ihtilâfın bulunmaması şartı ise, icmâ'ı büsbütün zorlaştırmakta, hatta imkânsız bir hâle sokmaktadır. Fahreddin er-Râzî (v.606/1209) bu şart hakkında;

“(Önceden meydana gelmiş) ihtilâftan sonra, İcmâ'ın oluşması câizdir”⁵⁸ der ve buna dair iki örnek verir.

⁵⁸ Râzî. *el-Mafisûl*, c.II, k.I, s.190

a) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra, (imâmet meselesinde) ihtilâf çıkmış, ancak daha sonra Sahâbîler, Hz. Ebûbekir (r.a.)'in İmâmetinde ittifak etmişlerdir.

b) Sahâbîlerin ihtilâfından sonra Tâbiûn, ümmü'l-veled⁵⁹'in satırının yasak olması hususunda ittifak etmişlerdir.⁶⁰

Örneklerde de görüldüğü üzere, önceden ihtilâf edilmesine rağmen, sonradan icmâ' meydana gelmiştir. Dolayısıyla, böyle bir şartın ileri sürülmesi, icmâ'ın gerçekleşmesini zorlaştırmaktan hatta imkansız hale getirmekten başka bir işe yaramaz.

IV. İCMÂ'IN ÇEŞİTLERİ

İcmâ'ın meydana gelebilmesi için ileri sürülen şartları değerlendirdikten sonra, meydana gelen icmâ'ın hepsinin aynı olup olmadığına incelediğimizde, hepsinin aynı olmadığını, meydana geliş durumuna göre değişik adlarla İcmâ' meydana geldiğini görüyoruz.

Bu duruma göre icmâ', meydana geliş yönünden, "kavlî", "fiilî" ve "sükûtî" olmak üzere üç türdür. Bazı usûl kitapları dördüncü bir türden, "mürekkep icmâ'"dan da bahsederler.¹

Bunu da eklediğimizde, icmâ'ın dört türlü olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi de bu icmâ' türlerinin herbirini ayrı ayrı ele alarak, nasıl oluştuklarına ve bunlar hakkında ileri sürülen görüşlere geçebiliriz.

1- Kavlî (Sözlü) İcmâ':

Bu tür icmâ'a "kavlî" "sarîh" "azîmet yollu icmâ'" da denilmektedir. "Azîmet yollu icmâ'" tabirini daha çok Hanefî ekolüne bağlı usûlcüler kullanmaktadırlar.

1) **Tanımı:** Kavlî icmâ'ın çeşitli tarifleri yapılmıştır. Meselâ; İmâm Şâfiî; Kavlî icmâ'ı şöyle tanımlar:

"Ben veya ilim ehlinde bir kimse; "Şu konuda icmâ' vardır" demişsek, mutlaka karşılaşacağınız her âlim aynı şeyi söylemiştir..."² Serahsî ise; "müctehidlerin tamamının, kendilerinden işitilen sözle veya bizzat kendi fiilleriyle şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir." şek-

⁵⁹ Ümmü'l -Veled: Çocuğun anası demektir. Efendisiyle cinsel ilişki kurması sonucu çocuğu olan cariye. (Bilmen. Kâmûs. c. III. s.347.)

⁶⁰ Râzî. a.g.e.. c.II. k.I. s.190. 191.

¹ Mes. Bkz. Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, c.II. s.42-44; Tehânevî, M. Ali, *Keşşâfü Istılâhâtî'l-Fünûn*, İstanbul 1984. c.I. s.239. 240.

² Şâfiî. *er-Risâle*, s. 232, md. 1559.

linde bir tanımlama yapar ve fiilî icmâ'ı kavli icmâ'ın tarifine katar. Ayrıca, kavli icmâ'a, "azîmet yollu icmâ" ismini verir.³

Asrımız usûlcülerinden Hallâf ise, kavli İcmâ'ı şöyle tanımlamıştır.

"Sarîh (sözlü) İcmâ'; bir asrın bütün müctehidlerinin, bir olayın hükmü üzerinde her birinin görüşünü, fetvâ veya hüküm şeklinde açıklayarak ittifak etmeleridir. Yani, her müctehidden çıkan söz ve fiil, onun fikrini açıkça ifade etmelidir."⁴ Bu tanımlamanın son kısmında da fiilî icmâ'ın, bu tür icmâ'a katılarak birlikte zikredildiğini görüyoruz. Son tanım biraz daha açık ve şümüllü sayılabilir.

Bizce en ayrıntılı ve kapsamlı tanımı *Abdülkerim Zeydân* şöyle yapmaktadır:

"Sarîh (sözlü) İcmâ"; Müctehidlerin görüşlerini açıkça söylemeleri, sonra da bu görüşlerin biri üzerinde ittifak etmeleridir. Meselâ; Bir yerde toplu halde bulunan müctehidlere bir mesele sorulup, her birinin görüşünü açıklamasından sonra bir görüşte ittifak etmeleri gibi.

Veyahut; ayrı ayrı yerlerde bulunan müctehidlere, meselenin, tek tek sorulup, hepsinin de mesele hakkında aynı görüşü beyan etmeleri gibi.

Yahut, bir mesele hakkında, bazı müctehidlerin verdiği fetvâ, diğer müctehidlere ulaştığında, onların da fetvâya muvafakat ettiklerini sarahaten açıklamaları gibi.

Veyahut da, bir müctehid, bir mesele hakkında belli bir hüküm verir ve bu hükümden diğer müctehidler haberdar olduktan sonra bunu sözle, fetvâ ile veya kazaen hüküm vermekle açıkça muvafakatta bulunurlar.⁵

Hükmü:

Bu tür icmâ', fakîhlerin çoğunluğuna göre kendisine muhalefet câiz olmayan kesin bir şer'î huccettir.⁶

2- Amelî (uygulamaya dayalı) icmâ' :

Tanımı;

³ Serahsî, *Usûl*, s.1, s.303.

⁴ Hallâf, *İlmü Usûlî'l-Fıkıh*, s. 205. Hallâf, a.g.e., s. 56; Zeydân, a.g.e., s.1818; Medkûr, M. Sellâm *Medhalül' -Fıkıh' -İslâmî*, Kahire, 1964, s.80; Mansûr, *Teyşiru Usûlî'l-Fıkıh*, s. 73. Zerkâ, *el-İstislahî*, s. 16; *el-Fıkıhu'l -İslâmî*, c. II, s.66.

⁵ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 181.

⁶ Ebû Zehrâ, *Usûlül' -Fıkıh*, s. 205. Hallâf, a.g.e., s.56; Zeydân, a.g.e., s.1818; Medkûr, a.g.e., s.80; Mansûr, *Teyşir*, s. 73. Zerkâ, *el-İstislahî*, s. 16; *el-Fıkıhu'l -İslâmî*, c.II, s. 66.

İcmâ', kavî olarak gerçekleştiği gibi, bazan da amelî olarak meydana gelir. İcmâ' ehlinin aynı fiilî işlemleriyle gerçekleşen bu ittifaka "amelî icmâ" denmektedir. Örnek olarak ıstısnâ' (sipariş) akdini verebiliriz. Cumhûr-u fukahâyâ göre, bu akid üzerinde amelî icmâ' meydana gelmiştir.⁷

İcmâ' ehlinin hepsinin, şirket, müzâraa gibi fiil türünde bir uygulamada bulunmaya başlamaları, onların yaptıkları amelin meşrû olduğuna dair icmâ'da bulunduklarını gösterir. İcmâ' ehlinin yaptığı bu uygulama, ister müstehap, isterse sünnet türünden bir uygulama olsun, cevâzı ifade eder. Bu uygulama, ancak bir karîne (belirti/ipucu) ile vücub ifade eder.⁸

Hükmü:

Ehl-i Sünnet ekolüne bağlı usûlcüler, amelî icmâ'ın huccet olduğunda ittifak etmişlerdir⁹. Ancak, tarifte de görüldüğü üzere bu ittifak, her zaman vücûbu ifade etmemektedir.

3- Sükûtî icmâ' :

Bu tür icmâ'a "sükûtî", "hükmî", "itibârî", "ruhsat yollu icmâ" isimleri de verilmektedir. Ruhsat yollu icmâ' tabirine, özellikle Hanefî ekolüne ait usûl eserlerinde rastlamaktayız.

Tanımı :

Şemsü'l-Eimme Serahsî, sükûtî icmâ'ı şöyle tarif eder;

"Bir asırdaki müctehidlerden bir kısmının, bir görüş ileri sürdükten sonra, bu görüş yayılır, diğerleri de kendilerine fetvâ arzolanduktan, bu görüşün zuhûru ve yayılmasıyla, onlara ma'lum bir vaziyet aldıktan sonra, ileri sürülen görüşü ret ve inkar etmeksizin susmalarıdır..."¹⁰

Abdülazîz Buhârî ise, sükûtî icmâ'ı, "ruhsat yollu icmâ" diye isimlendirdikten sonra geniş bir tanımlama yapıyor. Şöyle ki;

"...Ehlü'l-hall ve'l akd" den biri, herhangi bir asırda, görüşler karar kılmazdan önce, bir konunun hükmüne dair bir görüşü benimser, bu benimsenen görüş, diğer Ehl-i hall ve'l akd arasında yayılır, o konuda

⁷ Şîrâzî, *el-Liimâ*, s. 89; Medkûr, *Medhalü'l-Fıkhl*, s. 80; Zerkâ, *el-İstislâh*, s. 15; *el-Fıkhu'l-İslâmî*, c.1, s.66.

⁸ A. Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.1, s.948, Molla Hüsrev, *Mir'ât*, s.228; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.254; Mansûr, *Teyisr*, s.73

⁹ Mansûr, a.g.e., s.73; Zerkâ, *el-İstislâh*, s.15

¹⁰ Serahsî, *Usûl*, c.1, s.303

düşünme süresi¹¹ geçtikten sonra, hiçbir muhalif ortaya çıkmazsa veya yine¹² icmâ' ehlinde birisi, bir fiil işler, onun zamanındaki icmâ' ehli de onu bilir, düşünme süresi geçmesine rağmen, hiçbir o fiili inkar etmezlerse, bu fiilin mübah olduğuna dair icmâ' oluşur, bu icmâ' türü, 'sükûtî icmâ' diye isimlendirilir"¹³

Görüldüğü gibi Abdülaziz el-Buhârî, tanımına "amelî-sükûtî icmâ'"ı da katmaktadır. Dolayısıyla sükûtî icmâ'ın kapsamını genişletmektedir.

Gerçekte de amelî icmâ' sözlü olarak meydana gelmemekte, sadece aynı konuda yapılan işlerin sözlü olarak birbirine uygun tarzda yapılmasıyla oluşmaktadır. Sükûtî icmâ'ın meydana gelişi ve âlimler tarafından kabul görüşüne göre yapılan tarifleri verdikten sonra burada bazı hususlara temas etmemiz gerekir. Çünkü özellikle sükûtî icmâ'ın meydana gelişi ve huccet oluşu konusunda epeyce söz söylenmiştir. Bu bakımdan bu görüşlere burada yer vermek istiyoruz. Öncelikle, genel olarak ve dört mezhep imâmının dışındaki usûlcülerin bu konudaki görüşlerine değinmek istiyoruz.

Usûlcülerin sükûtî icmâ' hakkında görüşleri :

Şevkânî, "İrşâdü'l-Fuhûl" adlı eserinde¹³, sükûtî icmâ' hakkında ileri sürülen "on iki" farklı görüş zikreder. Biz bu görüşlerden üç tanesini önemli buluyoruz.

Bu görüşler şunlardır :

a)"sükûtî icmâ', icmâ' ve huccet değildir".

Bu görüşü, Fahreddin er-Râzî'nin de içinde bulunduğu birçok Şâfiî ile Mâlikîlerden bir grup savunmuşlardır¹⁴.

Bu görüşü savunanlar şöyle derler;

"Sükût edene söz izafe olunamaz. Zira, söylemediği birşeyi söyledi diye kabul edilmez. Ayrıca sükût, kat'î olarak muvâfakata yorumlanamaz. Çünkü, sükûtun sebebinin, şunlardan birine ihtimali vardır;

- 1) İşlerinde, görüşlerini açıklamaya mani bir durum bulunabilir.
- 2) Mesele, diğer müctehidlere ulaşmamış olabilir.

¹¹ Sükûtî İcmâ'da, "Düşünme süresinin ne kadar olduğu hususunda ihtilâf vardır. En mu'temed görüşe göre, bu süre; görüşün yayılıp, bir süre geçip, o görüşe uygun uygulama meydana gelecek, buna da bir itiraz çıkmayıp, kimsenin de onu inkar etmediği süredir." (Bkz.İbn Emîrî'l-Hâc, et-Takrîr ve't-Tahbîr, s.101)

¹² A. Buhârî, a.g.e., c.II, s.948

¹³ Şevkânî, İrşâdü'l-Fuhûl, s.84, 85

¹⁴ Râzî, el-Mahsûl, cüz.II, kısım, I, s.215; Şevkânî, İrşâdü'l-Fuhûl, s.84; İsnevî, et-Temlîd, s.452; Bâcî, İlikâmü'l-Füsûl, s.407; A.Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, c.II, s.549; Medkûr, Medhalû'l-Fikih, s.80

3) Konu hakkında görüşün zihinde teşekkül etmesi için henüz kâfi miktarda zaman geçmemiş olabilir.

4) Başka birisinin yapacağı reddin kâfi geleceği inancıyla sükût edilebilir.

5) Susan kimse, "her müctehidin isabet ettiği" inanabilir. İctihad konularının reddini kabul etmez. Ve o meselede görüş belirtmek, farz-ı kifâyedir, der. Veya şöyle düşünebilir; "İctihad eden kimse, (isabet etmiş olduğundan) bu farzı yerine getirmiştir". Dolayısıyla kendi düşüncesi o görüşe muhalif olsa bile susar.

6) Zamanındaki zâlim bir idareciden çekinebilir.

7) Diğer bir müctehide duyduğu hürmetten dolayı, kendi görüşünü açıklamaktan utanmış olabilir.

8) Aslında, ileri sürülen görüşü reddetmek istemektedir. Ancak bu reddini açıklamak için fırsat kollamaktadır.

Bu ve diğer ihtimaller varken, sükûtun mutlaka muvâfakat (onay) manasına geldiğini söylemek imkânsızdır. Muvafakat hakkında delilin bulunmadığı yerde, ittifak ve icmâ' olmayacaktır. Dolayısıyla bu huccet de olmaz."¹⁵

b) "Sükûtî icmâ', kat'î bir huccettir, ona muhalefet olunamaz."

Bu görüşü, Hanefîlerin çoğunluğu ile Hanbelîler benimsemektedirler.¹⁶

Bu görüşü savunanlar şöyle diyorlar; Sükûtî icmâ', Sarîh (sözlü/açık) icmâ'dan kuvvet bakımından daha az ise de (hüküm bakımından) sarîh icmâ' gibidir. Ayrıca, ne zaman ki, sükûtun muvâfakat anlamına geldiğine dair bir işaret bulunur, ortada engeller de bulunmazsa, sükût, muvâfakata yorumlanır. Bu görüşü benimseyenler görüşlerine ayrıca şunları da eklerler. Ve derler ki: Görüşün,

-Şöhret bulup, diğer müctehidlere ulaşması,

-Mesele hakkında inceleme ve araştırmada bulunmak için yeterli sürenin geçmesi,

-Başka bir müctehidin, kendisine ulaşan bu görüşü, reddettiğini veya müctehidin görüşünü reddetmeğe lüzum olmadığını zannetmesi, veyahut, ülü'l-emr (yöneticiler)'den gelecek zararlardan çekinmesi, ya da, müctehide ulaşan görüş hakkında kendi görüşünü tasrih etmesine

¹⁵ Razî, a.g.e., s.II, k.I. s. 212-220; Gazalî, *el-Mustasfâ*, s.I. s. 192; Şevkanî, a.g.e., s.84; Hudarî, *Usûl'l-Fıkıh*, s.302; Ebû Zehrâ, *Usûl'l-Fıkıh*, s.206; Hallâf, *İlmü Usûl'l-Fıkıh*, s.56; Zeydân, *el-Veçiz*, s.181, 182; Mansûr, *Teyisr*, s.74.

¹⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s. 228; Şevkanî, a.g.e., s. 84; Medkûr, a.g.e., s. 80; Zeydân, a.g.e., s.182.

engel mânîlerin ve bunlara benzer diğer sebeblerin bulunmayışı ile karîneler tahakkuk eder, engeller ortadan kalkmış olur. Bütün bunlar tahakkuk ederse, sükûtun muvâfâkatın işareti sayılmaması için hiçbir sebep kalmayacağından icmâ' hasıl olur. İcmâ' ise kat'î bir huccettir¹⁷.

bb) Sükûtî yolla oluşan icmâ', icmâ' sayılmayıp, icmâ'ın oluşması için bütün müctehidlerin görüşlerinin işitilmesi şartı koşulsa, bu durumda icmâ' meydana gelemez.

bc) Her asırda âdet olan, büyük (âlim)ler fetvâ verir, küçükler ise, (kabul etme anlamında) susarlar. Buradaki suskunluk, heybet veya utanç gibi sebeblere bağlıdır.

bd) Usûlcüler, itikâdî konularda sükûtî icmâ'yı kesin delil olarak kabul etmektedirler, öyleyse, amelî meselede de kesin delildir.

be) Müctehidin, düşünme süresi geçmesine rağmen görüşünü belirtmemesi fıkırdır, hak izhar edildiği halde susması dilsiz şeytanlık olacağından haramdır¹⁸.

c) "Sükûtî icmâ', icmâ' olmamasına karşın, zannî bir huccettir."

Hanefîlerden Kerhî, Şâfiîlerden Âmidî ve Sayrafi, Mâlikîlerden İbn Hâcib bu görüştedir¹⁹.

Bu görüşe sahip olanlar ise şöyle demektedirler:

ca) İcmâ'ın aslı ve hakikati, bütün müctehidlerin tahminen ve zannen değil; hakikaten ittifak etmeleridir. Bu ise sükûtî icmâ'da yoktur. Çünkü sükût, her ne kadar muvâfakata delâlet etmektedir denmiş olsa bile, hiçbir zaman tasrîhin muvâfakata delâleti gibi olmaz. İşte bunun için icmâ' sayılmaz. Ancak, tasrîhte bulunmaya engel olan engellerin ortadan kalkmasıyla, sükûtun muvâfakata delâleti ağırlık kazandığından, zannî bir huccet olarak kabul edilebilir²⁰.

cb) Her âlim kendi görüşünü açıklamadığı için buna, icmâ' denmez. Ancak, sükûtun muvâfakat manasına oluşu, muhalefet manasına oluşundan üstün bulunduğundan o, bir huccet teşkil eder.²¹

Muâsır usûlcülerden Zeydân, bütün bu görüşleri inceler, bunlardan üçüncü görüşü tercih eder²². Bu konudaki görüşlerin tümünü ince-

¹⁷ Zeydân, *el-Vecîz*, s.182

¹⁸ A.Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.II, s.951; Molla Hüseyin, *Mir'ât*, s.225; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, s.225; Hudârî, *Usûlü'l-Fıkıh*, s.301, 302; Ebû Zehrâ, *Usûlü'l-Fıkıh*, s.206

¹⁹ Âmidî, *el-İlâkâm*, c.II, s.228-230; A. Buhârî, a.g.e., c.II, s.949; İbn Hâcib, *Miintehâ'l-Vüsûl*, s.58, 59; Şevkânî, *Irşâdü'l-Fühûl*, s.84; İbn Hâcib, *el-Mulitasar*, c.II, s.37

²⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, s.183

²¹ Ebû Zehrâ, a.g.e., s.206

²² Zeydân, *el-Vecîz*, s.183

lediğimizde, üçüncü görüş sahiblerinin delillerini daha isabetli buluyor ve sükûtî icmâ'ın, "zannî bir huccet" olduğu görüşüne meylediyoruz.

MEZHEB İMÂMLARININ GÖRÜŞLERİ :

Yukarıda, sükûtî icmâ' konusunda dört mezheb imâmının dışındaki usûlcülerin görüşlerine yer vermiştik, şimdi de dört mezheb imâmının bu konudaki görüş ve düşüncelerine yer vereceğiz.

a) İmâm Ebû Hanîfe:

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin bu konuda neler söylediğini araştırdığımızda, Hanefî ekolüne ait usûl kitaplarında, doğrudan imâma ait bir görüşe rastlamıyoruz. Ancak, ünlü Hanbelî usûlcüsü İbnü'l-Kayyım, sükûtî icmâ'dan bahisle, İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed b. Hasen'in bu konudaki görüşlerine değinerek şöyle der;

"Bir konuda, Sahâbeden biri bir görüş ileri sürer, ona başka bir Sahâbî muhalefet etmez, O Sahâbînin görüşü şöhret bulur veya bulmaz. Eğer şöhret bulursa, bu görüş, fakîhlerin çoğunluğuna göre, hem icmâ'dır, hem huccettir... Şâyet, O Sahâbînin görüşü, şöhret bulmaz veya şöhret bulup bulmadığı bilinmezse, bu konuda bilginler farklı görüşe sahiptirler. Bu, Hanefîlerin çoğunluğuna göre, huccettir. Nitekim, İmâm Muhammed b. Hasen, bunu, açıkça belirtmiş ve Ebû Hanîfe'den de (aynı görüşü) nakletmiştir."²³

İbnü'l-Kayyım'ın bu sözlerinden anlaşıldığına göre, İmâm-ı A'zam ve İmâm Muhammed, sükûtî icmâ'ı huccet olarak kabul etmektedirler.

b) İmâm Mâlik:

Konunun başında Mâlikîletden bir kısmının sükûtî icmâ'yı huccet ve icmâ' olarak kabul etmediklerini belirtmiştik. Mâlikîlerin bir çoğu ise, onu icmâ' ve huccet olarak kabul etmişlerdir. Mâlikîlerin bu konuda ne düşündüklerini Ebû'l- Velîd el-Bâcî (v.474/1081) şöylece belirtir;

"Sahâbî ve müctehid imâmlardan birinin görüşü zahir olup yayılır, bütün müslümanlarca O görüş iştirilip bilinir, ona karşı bir muhâlif çıkmaz, o görüşü inkâr eden de olmazsa, bu, icmâ' ve aynı zamanda huccet olur. Bu görüş (Mâlikî olan) ashabımızın çoğunluğunun görüşüdür..."²⁴

"İmâm Mâlik'in görüşüne gelince, İbnü'l-Kayyım'ın belirttiğine göre, İmâm Mâlik ve onun ashâbına göre; Sahâbeden birisi bir görüş

²³ İbnü'l Kayyım, *İ' lāmü'l-Muvakkîin*, c.IV, s.120

²⁴ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl*, s. 407.

açıklar, bu görüş, yayılmasa ya da şöhret bulup- bulmadığı bilinmese bile, bu yine de huccet olur.”²⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere, İmâm Mâlik te sükûtî icmâ’i huccet saymaktadır.

c) İmâm Şâfiî:

Biz bu konuda sadece Şâfiî’nin kendi görüşlerinin değil; onunla birlikte, ona nisbet edilmiş bazı görüşlerin varlığını da görüyoruz. Onun için İmâm Şâfiî’nin görüşünü belirtirken, önce onun kendi görüşlerini nakledeceğiz. Daha sonra Şâfiî’nin bu konudaki görüşü hakkında, usûl-cülerin ona nisbet ettikleri görüşleri ve yorumları sunacağız.

İmâm Şâfiî, “*Cimâu’l-İlm*” adlı eserinde, muhatabıyla yaptığı bir diyalokta bu konuya değinmektedir. Bu diyalokta şöyle bir konuşma geçer;

(Şâfiî) “-Muhatabıma dedim ki;

‘Sahâbîlerin icmâ’i’ sözünün manası nedir? Onların hepsinin ya da çoğunun, tek bir sözü söylediklerini, tek bir fiili yaptıklarını mı kast ediyorsun?”

Dedi ki;

“Hayır! Bunu kastetmiyorum. Zaten böyle bir şey yoktur. Ancak, onlar Sahâbeden biri, Rasûlullâh (sav) dan bir hadis rivâyet ettiği zaman, başkaları o görüşün aksini iddia etmezse, bu, razı olduklarının belirtisidir. Şüphesiz onlar, râvînin söylediğinin, Rasûlullâh (sav)’ın söylediği gibi olduğuna inanırlar.”²⁶

İmâm Şâfiî, muhatabının bu sözünden sonra, durumun, muhatabının dediği gibi olmadığını söyler. Uzun süren diyalogun sonunda İmâm Şâfiî, sükût etmenin çeşitli sebepleri olduğunu, sükûtun her zaman rıza anlamına gelmeyeceğini şöylece belirtir:

(Şâfiî): Dedim ki;

- Onların susmalarının sebebi;

1. (O rivâyeti) işitmelerine rağmen susmaları,

a) O görüşün doğru olduğunu bildikleri için, veya

b) Doğru ya da yanlışlığına dair bir bilgisi olmadığından olabilir.

(Dolayısıyla, (a) şıkkında kabul ettiğinden, (b) şıkkında ise, o konu üzerinde duruşundan dolayı susar.)

²⁵ İbnü’l Kayyım, a.g.e., c.IV, s. 120.

²⁶ Şâfiî, *Cimâu’l-İlm*, s. 64.

2) İşitmediği için (doğal olarak) susar. (Çoğunun susması bu sebebledir)²⁷

İmâm Şâfiî, bu konuya “İhtilâfü'l-Hadis” adlı eserinde de temas etmektedir. Şâfiî, bu eserin bir bölümünde, fey', ganimet ve sadakaların taksiminde Hz. Ebûbekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.)'nin farklı taksimatta bulunduklarını zikrederken, Şâfiî'nin bu görüşüne karşılık muhatabının; Diğer Sahâbîlerin, her üç taksimata karşı çıkmayışlarının “rıza”ya delâlet ettiğini, bu durumun icmâ' olduğu tezini ileri sürmesi üzerine Şâfiî şöyle demiştir;

“...(Bu ve benzeri) şeylere, “Bu icmâ'dandır” denilmez. Ancak, herşey onun fâiline nisbet edilir. (Yani); Ebûbekir(r.a.)'e kendi fiili, Hz. Ömer(r.a.)'e kendi fiili, Hz. Ali (r.a.)'ye kendi fiili nisbet edilir. Bunların dışındaki kimseler hakkında, “(onlara) muvâfık veya muhâlifdirler” denilemez. “Susan kimseye, herhangi bir söz veya fiil nisbet edilemez”. Herkese, ancak kendi sözü ve fiili nisbet edilir...”²⁸

İmâm Şâfiî aynı eserin bir başka bölümünde, bu konuya tekrar değinip “muhâlif bilinemeyen bir görüş” hakkında görüşünü belirtir ve şöyle der;

“...Bir beldede ilim erbabının hepsi ve onlardan önceki ulemânın hepsi bir şey hakkında ittifak üzere iseler, filan filan'dan böyle belenilmiş denilse, onlara muhalif bir şey de bilmiyorsak, onu alıp kabul ederiz.” Bu insanların hepsinin sözüdür.” diyemeyiz. Çünkü biz; Bunu, insanlardan kimin dediğini bilmiyoruz. Ancak, kendisinden işittiğimiz kimseyi ve onun naklettiğini biliyoruz. (Bütün bu) anlattıklarım, ilim erbabından olan kimselerden nass ve istidlâl yoluyla duyduklarımıdır.”²⁹

İmâm Şâfiî'nin bu konudaki kendi sözlerini naklettikten sonra, konu hakkında diğer usûlcülerin değerlendirmelerine de değinmek istiyoruz.

Bu görüşleri şöylece sıralayabiliriz :

a) Gazzâlî, Râzî ve Âmidî'nin de belirttiklerine göre, Şâfiî'nin sonraki görüşü şudur; “sükûtî yolla gerçekleşen icmâ' icmâ' olmadığı gibi huccet de değildir.” Cüveynî'nin dediğine göre ise: “Bu, Şâfiî'nin, zâhirî (bilinen en açık) görüşüdür.”³⁰

²⁷ Şâfiî, *Cimâu'l-İlm*, s.65

²⁸ Şâfiî, *İhtilâfü'l-Hadis*, Beyrut 1985, s.125

²⁹ Şâfiî, a.g.e., s.127

³⁰ Râzî, *el-Mafisûl*, cüz.İI, kısım: I, s.215; Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s.230; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-Talâîr*, s.102; A. Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.II, s.949; Şîrâzî, *et-Tebîr*, s.392; İbn Hâcib, *Muhtasar*, c.II, s.37; *Müntelâ'ü'l-Vüsûl*, s.58; Molla Hüsrev, *Mir'ât*, s.228; Şevkânî, *Irşâdî'l-Fühûl*, s.84

b) Şâfiî'den şöyle de rivâyet edilmiştir; “Âlimlerin çoğunun görüşü yayılır, diğerleri de susarlarsa, böylece icmâ' sabit olur. Şâyet söz, onların bir-ikisinden yayılır da, o asırdaki usûlcülerin çoğu sükkût ederlerse, icmâ' sabit olmaz”³¹

c) İmâm Şâfiî'nin, bir başka yerde belirttiğine göre; “Sahâbîlerden birinin görüşü yayılır da, ona muhalefet edilmezse, bu “huccet” sayılır”³².

d) Yine Şâfiî'den rivâyet edildiğine göre, O, şöyle demiştir: “Kim susana (herhangi) bir söz isnad ederse, ona iftira etmiş olur.” İmâm Şâfiî'nin bu sözünden anlaşılacağı üzere, ona göre (sükûtf icmâ') huccettir, lakin icmâ' değildir”.

e) Ondan, bu şekildeki icmâ'a, “hem icmâ' hem huccettir” dediği de rivâyet edilmiştir.³⁴

Ebü İshâk eş-Şîrâzî, bu konuda şöyle demektedir; “(Şâfiî'nin) önceki mezhebine göre, o, huccettir. Kıyâsa takdim edilir. Sonraki görüşüne göre; o, huccet değildir. Sahih olan da budur.”³⁵

İmâm Nevevî (v.677/1278), “Şerhu'l-Vasît” adlı eserinde durumu farklı değerlendirerek şöyle demektedir;

“... Şâfiî'nin mezhebinin sahih olanı,” *sükûtf icmâ'*, *hem İcmâ'* *hem de huccettir*” şeklindedir. İmâm Şâfiî'nin,

“... لا يثبت إلى سائر قول (Susana, (herhangi bir) söz nisbet edilemez) sözü, muhakkıkların katında, “zannî icmâ”nın değil de, “kat'î icmâ”ın nefyine yorumlanır. Şâfiî'nin, bu sözden muradı, susan kimseye “sarîh söz”ün nisbetini nefydir. Sarîh sözden daha umûmî olan, “muvâfakatı” nefy değildir”³⁶.

Naklettığımız bütün bu görüşlerin sonunda, “İmâm Şâfiî'nin, sükkûtf icmâ'ı ‘zannî bir huccet’ olarak kabul ettiği” görüşü ağırlık kazanmaktadır. Nitekim, Nevevî'nin sözü de bu doğrultudadır.

d) İmâm Ahmed Bin Hanbel :

Ahmed b. Hanbel'den bu konuda değişik rivâyetler yapılmıştır. Rivâyet edilen bu görüşleri şöylece sıralamak mümkündür;

a) (Sükûtf icmâ') hem icmâ'dır, hem de huccettir³⁷.

³¹ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.303; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.255; Şevkânî, a.g.e., s.84

³² A. Buhârî, a.g.e., c.II, s.949

³³ A. Buhârî, a.g.e., c.II, s.549

³⁴ İbn Hâcib, *Muhtasar*, c.II, s.37; *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.58; Şevkânî, a.g.e., s.84

³⁵ Şîrâzî, *el-Lüma'*, s.94

³⁶ Bennânî, *Hâşiye alâ şerhi Metni Cem'i'l-Cevâmî*, c.II, s.189

³⁷ İbn Kudâme, *Rawdatu'n-Nâzir*, s.76; Âmidî, *el-İfkâm*, c.II, s.230; İbn Hâcib, *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.58

b) Sükûtî icmâ', kat'î icmâ'dır³⁸.

c) Ondan yapılan bir rivâyete göre; "Asrın inkırâzı şartıyla" icmâ' olur³⁹.

d) Sahâbîlerden biri, bir görüş ileri sürer, muhalifî de bulunmaz, ileri sürülen görüş yayılırsa bu, (ona göre) icmâ' ve huccettir. İleri sürülen görüş yayılmaz veya yayıldığı bilinmezse, bu sadece huccettir. Bu görüş Ahmed b. Hanbel ve onun ashabının çoğundan nakledilmiştir⁴⁰.

Ahmed b. Hanbel'den yapılan rivâyetlerde de görüldüğü gibi, O, sükûtî icmâ'ı, hem "icmâ'" hem de "huccet" olarak kabul etmektedir.

4. MÜREKKEP İCMÂ' :

Konunun girişinde icmâ' çeşitlerini zikrederken, bazı kaynakların⁴¹ dördüncü bir icmâ' türünden söz etmiş olduklarını belirtmiştik. Bu kaynaklar bu İcmâ' türüne "mürekkeb icmâ'" ismini veriyorlar. Bu çeşit icmâ', usûl kitaplarında özel olarak incelenmiş değildir. Hatta Hanefîler bu tür icmâ'ı, sükûtî icmâ'ın içinde mütâla etmişlerdir⁴².

1) Tanımı

M. Ebû Zehrâ, bu tür icmâ'ı şöyle tanımlıyor :

"Bir mesele üzerinde, aynı asırdaki fakihler genel olarak ihtilâfa düşseler ve herhangi bir müctehid, ötekilerinin görüşüne her yönden zıt bir ictihadda bulunmasa, bu durumda, ihtilâf olmakla birlikte, konunun bir noktasında ittifakın bulunması hâlidir"⁴³.

2) Mürekkeb İcmâ'a Örnekler;

a) Meselâ, Sahâbîler, ölenin kardeşleriyle birlikte, dedesinin miras hakkının miktarı üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Bazısı, dedenin bu durumda, den az olmamak üzere mirasçı olacağını, kimisi de mirasın tamamının dedeye kalacağını söylemiştir. Görülüyor ki Sahâbîler, bu konuda ihtilâfa düşmekle birlikte, hepsi de dedenin, yalnız başına veya ölenin kardeşleriyle birlikte mirasçı olacağına birleşmişlerdir. Hiçbir Sahâbî, böyle bir durumda dedenin mirasçı olmayacağını söylememiştir.

³⁸ İbn Emîrî'l-Hâc. *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, s.101

³⁹ İbnü's- Sübkî, *el-İbâhâc*, c.II, s.426; İbn Emîrî'l-Hâc. a.g.e., s.102; Şevkânî, *İrşâdül-Fühûl*, s.84

⁴⁰ İbnü'l-Kayyim, *İlmü'l-Muvâqqîn*, c.IV, s.120; Ebû Zehrâ, *İbn Hanbel, Kâhire* ts. s.308

⁴¹ Mes. Bkz. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s.5, 6; Tehânevî, *Keşşâfü Istilâhi'ti'l-Fünûn*, c.II, s.239, 240; Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, c.II, s.42-45; Cevâd, M., *İlmü Usûli'l-Fıkıh fi Sevvihî'l-Cedîd*, Beyrût 1985, I.b, s.228; Zeydân, *el-Vedz*, s.184

⁴² Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 207

⁴³ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.206

Onun için bu konuda hiçbir fakîh, dedenin asla mirasçı olamayacağını söyleyemez, çünkü bu tutum, icmâ'a aykırı düşer⁴⁴.

b) Sahâbîler dönemindeki fakîhler, taharette niyetin hükmünde ihtilâf ettiler. Bazısı, niyetin; gusl, abdest ve teyemmüm gibi taharetlerin hepsinde gerektiğini, bir kısmı da sadece teyemmümde şart olduğunu söylemişlerdir. Her iki görüş sahipleri, teyemmümdeki niyetin vacib olduğunda ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla, "*Teyemmümde niyet şart değildir*" şeklinde üçüncü bir görüş ileri sürmek, icmâ'a aykırıdır⁴⁵.

Bu bölümü bitirirken özet olarak şunları söyleyebiliriz; İcmâ'in çeşitleri, bizim burada zikrettiğimiz gibi ittifakla dört çeşit olmayıp, aslında sözlü ve sükûtî olmak üzere sadece iki çeşit icmâ' söz konusudur. Birçok usûl kitaplarında *amelî icmâ'*, *kavlî icmâ'*ın içerisinde zikredilmektedir. *Mürekkeb icmâ'* a, bazı usûl kitaplarında geçtiği için kısaca temas etmeyi uygun gördük. Bizce de bu şekilde gerçekleşen icmâ', müstakil bir icmâ' biçimi olmayıp, Hanefîlerin kabul ettikleri *sükûtî icmâ'* içerisinde mütalaa etmek daha uygundur.

V. İCMÂ'IN SENEDİ (DAYANAĞI)

İcmâ' gerçekleşirken, kendisinin, üzerinde gerçekleştiği mutlaka bir dayanağı bulunur. İcmâ'ın üzerinde gerçekleştiği dayanağa "*İcmâ'ın senedi*" ya da "*müstenedi*" adı verilmektedir. Bazı usûl kitaplarının bu dayanağa, "*İcmâ'ın sebebi*" ismi verdiklerini de görüyoruz. İcmâ'ın senedi konusunu incelerken önce, icmâ'ın mutlaka bir senedinin bulunması zorunlu mudur? değil midir? Bu konuda bilgi verdikten sonra, kitap ve sünnet'in sened oluşunu, ardından nasslar dışındaki şer'î delillerin icmâ'a dayanak olup - olmadığının açıklığa kavuşturulması, en sonunda da icmâ' konusunda bilhassa "*icmâ'ın senedi*" konusunda müsteşriklerin görüşlerini nakledip bunlarla ilgili genel bir değerlendirme yapacağız.

A) İcmâ' için mutlaka bir dayanak bulunmalıdır

İcmâ' için bir senedin bulunup-bulunmaması gerektiği hususunda usûlcüler arasında ihtilâf vardır. Cumhûra göre: "*İcmâ' için bir dayanağın bulunması gerekir. Çünkü, icmâ' ehlinin bir hükmü ispat için bağımsız hareket etmeleri mümkün değildir. Bu yüzden icmâ' için bir dayanağın bulunması gereklidir. Eğer icmâ' bir senede dayanmadan*

⁴⁴ Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîlî*, c. II, s. 42; Hudârî, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 300; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 185

⁴⁵ Hudârî, *a.g.e.*, s. 300

gerçekleşiyorsa, bu durum, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra bir ispat türünü ihdas etmeyi gerektirir ki, bu batıldır¹. Kâdî Abdülcebbar'ın hikaye ettiğine göre, bir grup, icmâ'ın senedsiz olarak da gerçekleşmesini câiz görmektedirler². Rivâyete göre bu topluluk şöyle demektedir;

1) Eğer icmâ' için bir sened aranırsa, bu durumda huccet, icmâ'ın kendisi değil, onun üzerinde gerçekleştiği senedi olur. Bu durumda da icmâ'ın bir anlamı kalmaz.

2) Allâh (c.c.)'ın, icmâ' ehlini doğruyu seçmede muvaffak kılmasından dolayı ayrıca icmâ' için bir senedin bulunmasına lüzum yoktur. (بيع المراضاة)³ ve hamamcı ücretinin câiz oluşu üzerine gerçekleşen İcmâ' gibi.

Fakihlerin çoğunluğu ise, bu delillere karşı şu cevapları vermektedirler,

1) İcmâ'ın faydası, o konudaki söylenen sözlerin son bulması ve ittifaktan önce câiz olan ihtilâfın, icmâ'ın gerçekleşmesinden sonra haram olmasıdır.

2) (بيع المراضاة) konusunda icmâ' bulunduğu iddiası ise, yanlıştır. Zira, İmâm Şâfiî, buna muhaliftir. Hamamcı ücretinin câiz oluşundaki icmâ'ın dayanağı ise, örfür. Örf de, (el-Mâide, 5/89)' da belirtildiği üzere şer'i bir delildir⁴.

Cumhûrun, icmâ'ın senedsiz olarak gerçekleşebileceğini söyleyenlerin ileri sürdükleri görüşlere verdiği cevapları gördük. Bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, icmâ' için mutlaka bir dayanağın bulunması gereklidir. Bu hususu belirttikten sonra, kitap ve sünnet'e, yani nasslara dayalı olarak gerçekleşen icmâ' konusuna geçebiliriz.

¹ Âmidî, *el-lîkâm*, c.I, s.236; Râzî, *el-Mafisûl*, c.II, k.I, s.265; A. Buhârî, *a.g.e.*, c.II, s.983; İbn Hâcib, *Münteha'l-Usûl*, s.60; Muhtasar'ul-Müntehâ, c.II, s.39; Şîrâzî, *el-Lüma'*, s.88; İbn Sübkî, *el-lâhîc*, c.II, s.437; Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, c.II, s.51; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.258; Molla Hüsrev, *Mir'ât*, s.233; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr*, s.109, 110; Karâfî, *el-Furûk*, c.I, s.9

² A. Buhârî, *a.g.e.*, c.II, s.983; İbn Hâcib, *Münteha'l-Vüsûl*, s.60; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s.790; İbn Melek, *a.g.e.*, s.258

³ (بيع المراضاة). Karşılıklı rızaya dayalı alış-veriş şekli.

⁴ Râzî, *a.g.e.*, c.II, k.I, s.267; A. Buhârî, *a.g.e.*, c.II, s.983; Âmidî, *el-lîkâm*, c.I, s.238; İbn Emîrî'l-Hâc, *a.g.e.*, s.110; Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s.233; Hudârî, *Usûlü'l-Fıkıh*, s.10, 11

B) Asıl delillere (Kitap ve Sünnet'e) bağlı icmâ'

İcmâ' için bir dayanak olması gerektiğini ileri sürenlere göre, kitap ve sünnet'in, icmâ' için sened olabileceğine dair ittifak vardır⁵. İmâm Şâfiî, *er-Risâle* adlı eserinde bu konuya değinerek şöyle der;

"...Sahâbîler, bir hususta icmâ' edip de, bunu Rasûlullah (s.a.v.)'dan naklettiklerini söylerlerse, yani icmâ'ın senedi, sünnet'ten bir delil olursa bu, onların dediği gibidir, inşaallâh. Nakil sûretiyle söylemediklerinin ise, Rasûlullah (s.a.v.)'tan nakil sûretiyle söylemeleri muhtemel olduğu gibi başka türlü olmaları (nassların dışındaki deliller üzerinde icmâ' etmeleri) da mümkündür. Onu her zaman nakil saymamız doğru olmaz. Çünkü, nakledilen şeyin işitilmiş olması lazımdır. İşitmeden nakletmek câiz değildir. Vehm ve zann üzere bir şey nakle-dülmez, başka türlü demiş olabilir. Sahâbîlere tâbi olarak, onların dediklerini biz de deriz. Biliriz ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnet'i, Sahâbîlerin tümünün gözünden kaçmaz, fakat, bazısının gözünden kaçmış olabilir. Yine biliriz ki, ashâbın hepsi peygamberimizin (sünnetinin) hilâfına icmâ' etmez, hata üzere birleşmez, (inşaallâh)..."⁶.

İmâm Şâfiî'nin de belirttiği gibi, Sahâbîlerin icmâ'ı, mutlaka bir senede dayanmaktadır. Bu senedler, nasslar olduğu gibi, nassların dışındaki ictihad türlerinden biri de olabilir.

İbn Teymiyye, bir risâlesinde bu konuyla ilgili olarak şunları söyler; "İcmâ' edilen her meselede mutlaka Rasûlullah (s.a.v.)'tan bir beyan vardır. Fakat bu, bazı kimselere kapalı gelebilir..."⁷.

Usûlcüler icmâ'ın senedinin kitap ve sünnet'ten bir delil üzerinde gerçekleştiğine çeşitli örnekler vermişlerdir.

1) İcmâ'ın senedi bazan kitap (kur'ân-ı kerim) olur.

Meselâ; "Ninelerle ve kaç göbek aşağı olursa olsun çocukların kızlarıyla evlenmenin haram olduğu" hakkında icmâ'ın senedi, Allâh Teâlâ'nın (... حرمت عليكم أمهاتكم و بناتكم ...)

" Analarınız ve kızlarınızla...evlenmek size haram kılınmıştır"⁸ âyetidir.⁹ Âyetteki (أمهات) dan maksadın, "usûl" olan kadınlar olduğu, binaenaleyh kaç kuşak yukarı olursa olsun, bütün ninelele şamil oldu-

⁵ İbnü's-Sübki, *el-İbâhîc*. c.II. s.439; Mansûr, *Teyisîr*, s.75

⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, s.204

⁷ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm, *Mecmûatü'r-Resâil*, Kahire 1323, s.20 (II.risâle)

⁸ Nisâ, 4/23

⁹ Serahsî, *Usûl*, c.I. s.301; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.258; İbnü'l-Münzir, M. b. İbrahim, *el-İcmâ'*, (thk. ve ta'lik: A. Ömer Bârûdî) Beyrut 1986, s.78

ğu, âyetteki (بنات) dan maksadın “fürû” olan kadınlar olduğu, binaenaleyh kaç kuşak aşağı olursa olsun adamın kendi sulbünden kızları ve adamın çocuklarının kızlarına şamil bulunduğu hususunda icmâ' hasıl olmuştur¹⁰.

2) İcmâ'ın senedi kitap olduğu gibi bazan da sünnet olur.

Meselâ;

a) Müşterinin, yiyeceğini, kabz tamam olmadan önce satmasının câiz olmadığına dair icmâ'ın dayanağı, Rasûlullah'tan rivâyet edilen şu hadistir¹¹;

(من ابتاع طعاما فلا يبعه حتى يستوفيه ...)

" Her kim yiyecek (zahîre) satın alırsa, onu teslim almadan satmasın!¹²

b) Sahâbîlerin, nineye mirastan altıda bir hisse verilmesi meselesindeki icmâ'larının senedi ise şu hadistir; ¹³

(أن الرسول عليه السلام أعطى الجدة السمس ...)

"Rasûlullah (s.a.v.), nineye (mirastan) 1/6 pay vermiştir."¹⁴

Seçilen örneklerde de görüldüğü gibi icmâ'ın senedi bazen kitap, bazen de Rasûlullah (s.a.v.)'dan mervî bir sünnet olabilmektedir.

C) İcmâ'ın Senedinin İctihâd Türlerinden Biri Olması :

Kitap ve sünnet'in icmâ' için sened olabileceğinde ittifak bulunmakla birlikte, ictihâd türlerinden (kıyâs, mesâlih, örf v.b) birinin icmâ' için sened olup-olmayacağı ihtilâfıdır. Bu konuda iki önemli görüşe şahit olmaktadır. Bunlar:

1) Şîa'dan bir gruba, Mu'tezileden Kâşânî, Zâhîrîlerin tamamı ve İbn Cerîr et-Taberî'ye göre, icmâ'ın senedi kat'î delil (Kitap-Sünnet') olur. Kıyâs, sened olamaz. Şâfiîlerden bir gruba göre ise, icmâ'ın senedi, kıyâs-ı celî olursa, câiz, değilse câiz değildir¹⁵.

¹⁰ Zeydân, *el-Ve'iz*, s.187

¹¹ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.301; A. Buhârî, *Kaşû'l-Esrâr*, c.II, s.984

¹² Buhârî, K.Büyü, B.51, 54, 55; Müslim, K.Büyü, hd.No: 29-32; 34-36, 39, 41; Ebû Dâvud, K.Büyü, B.65; Tirmizî, K.Büyü, B.56; Nesâî, K.Büyü, 55; İbn Mâce, K.Ticaret, B.37; Dârimî, K.Büyü, B.25; Muvatta, K.Büyü, B.40-44; Müsned, c.I, s.215, 221, c.II, s.22, 46, c.II, s.327

¹³ Zeydân, *el-Ve'iz*, s.187

¹⁴ Tirmizî, K.Ferâiz, B.4; İbn Mâce, K.Ferâiz, B.4; Muvatta, K.Ferâiz, B.4

¹⁵ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.302; A. Buhârî, a.g.e., c.II, s.983; İbn Hazm, *Merâtibü'l-İcmâ'*, s.12; Râzî, *el-Malîsül*, c.II, k.I, s.269; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.196; Sübkî, *Cem'ul-Cevâmî*, c.II, s.184; Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.372; İbn Hâcib, *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.60; *Mulitasaru'l-Müntehâ*, c.II, s.39; Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl*, s.432; Ensârî, *Fevâtihu'r-Rahmût*, c.II, s.239; Şevkânî, *İrşâdül-Füfûl*, s.79

İbn Cerîr, bu konuda şöyle der;

"...İcmâ', kesin ilim icab eder, haber-i vâhid ve kıyâs kesin ilim ifade etmezler. Bu sebeble onlardan nasıl kesin ilim sadır olur? Zira insanlar, kıyâsın huccet olup-olmadığında ihtilâf içindedirler. Kendisinde ihtilâf bulunan şey üzerinde nasıl icmâ' gerçekleşebilir?..."¹⁶. Yani İbn Cerîr'e göre, "Kıyâs sahih bir huccet olmasına rağmen icmâ' için sened olamaz. Çünkü, kıyâs zannî bir huccettir"¹⁷.

Serahsî bu görüşe şöyle cevap verir;

"...Bu açık bir hatadır. Zira biz, bu ümmetin icmâ'nının şer'î bir huccet olmasını, delili (dayanağı) itibariyle değil, bizzat kendisi itibariyle olduğunu beyan ettik.

"İcmâ'nın dayanağı, kesin ilim ifade eden bir delil olmalıdır" diyen kimse, "İlim, bu delille (senedle) sâbit olur" diyerek icmâ'ı anlamsız kılmaya çalışıyor. Böyle düşünen kimse, icmâ'nın aslî huccetlerden biri olmasını inkar edenle aynı durumdadır..."¹⁸.

Gerçekten de Serahsî'nin de dediği gibi icmâ' için kat'î delil aranırsa ve bu şart koşulursa, bu durumda icmâ' anlamsız duruma düşmüş oluyor. Halbuki icmâ'nın kendisi kat'î bir huccettir.

İcmâ'nın senedinin kıyâs olamayacağını söyleyenlerden bir grup da Zâhirîlerdir. Dâvud ez-Zâhirî, (vb .270/980), bu görüşünü ileri sürerken dayandığı temel ilke "kıyâsın huccet olmadığı"dır¹⁹.

Zâhirî mezhebinin ikinci büyük imâmı İbn Hazm, ünlü usûl kitabı "*el-İhkâm*"da bu konu hakkında, *Dâvud ez-Zâhirî*'nin ileri sürdüğü görüşlerini hararetle savunmaktadır. İcmâ'nın senedinin sadece kitap ve sünnet olabileceğini, kıyâs ve ictihadın icmâ' için dayanak olamayacağını söyler, karşıtlarına ağır tenkidlerde bulunarak, görüşünü, ileri sürdüğü bir takım delillerle ispat etmeye çalışır. O'nun görüşünün hareket noktası, yukarıda belirttiğimiz gibi kıyâsın, "şer'î bir huccet olmadığı" ön kabûlüdür. O, bu konuda şöyle der;

"... Biz deriz ki, icmâ' ancak nasslardan (bir dayanak) üzere gerçekleşir. Bu nass, bazan Hz. Peygamber'den menkûl bir söz olur ki, o sözün mahfûz ve belli olması gerekir. Bazen bu, Rasûlullah'tan menkûl bir fiil olabilir. Bazen da Hz. Peygamber'in ikrarlarından meydana gelir ki, o da menkûl ve mahfûz bir halde olmalıdır. Kim bu şekillerin dışın-

¹⁶ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.302

¹⁷ Şîrâzî, *el-Lüma'*; Şevkânî, *a.g.e.*, s.79

¹⁸ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.302

¹⁹ Şîrâzî, *el-Lüma'*, s.88; İbn Hâcib, *Mufıtasaru'l-Müntefâd*, c.II, s.39; *Müntefâ'l-Vüsûl*, s.60; İbn Hazm, *Merâtibu'l-İcmâ'*, s.12; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s.79

da bir şey üzerine icmâ'ın gerçekleştiğini iddia ederse, bize bu davasını isbat etmesi gerekir..”²⁰.

İbn Hazm, tartışmalarını sürdürürken konunun bir yerinde şöyle demektedir;

“Kıyâs üzerine gerçekleşen icmâ'a gelince, bu o görüşü kabule yaklaşan kimseyi boşa çıkarır. Çünkü onlar kıyâsın şer'i bir hucdet oluşunun sıhhatinde ittifak edemedikleri halde, nasıl oluyor da ittifak etmedikleri şey üzerinde icmâ' edebiliyorlar?!..”²¹

İbn Hazm bunları söylerken, *Serahsî* de tam tersine, Zâhiriyye mezhebinin imâmı olan *Dâvud ez-Zâhirî*'yi ve onun taraftarlarını eleştirerek;

“... Haber-i vâhid ve kıyâs, kendileri kesin ilim ifade etmeseler bile, icmâ' ile güçleniyorlar. Bu şuna benziyor; Kitap'tan bir âyetle ve Rasûlullah (s.a.v.)'in takririyle desteklenen şey, bu yolla kesin ilim ifade eder duruma geliyor. Sahâbe zamanında, kıyâsın hucdet olduğu ve delil olarak kullanıldığı hakkında ittifak vardı. Kıyâsın bir delil olmadığı ihtilâfını, fıkıhta bir görüşe sahip olmayan bazı kelimacılar ile, hükümlerin hakikatini bilmeyen müteahhirûndan bir takım kimselerdir.”²².

2) İmâmiyye ve Zeydiyye mezheplerinin de içinde bulunduğu cumhûra göre, ictihad türlerinin hepsi icmâ' için sened olur²³.

Cumhûr, bütün rey çeşitlerinin icmâ'ya sened olmasının câiz olduğunu ve vuku bulduğunu söylerken, bu görüşlerini isbat babında çeşitli örnekler verirler.

-İcmâ'ın senedi bazen kıyâs olur.

Meselâ;

a) Sahâbîler, Hz. Ebûbekir'in, namaza kıyâsen zekat vermeyenlerle savaşılması gerektiği görüşünü benimseyerek bu görüş üzerinde icmâ' ettiler. Bu hususta Hz. Ebûbekir (r.a.) şöyle demiştir.

“Allâh (c.c.)'in farzları arasında ayırım yapamam. Zira, Allâh Teâla şöyle buyurmuştur;

(... أقِمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) (Namazı kılınız, zekatı veriniz!...)

(Bakara, 1/43)²⁴

²⁰ İbn Hazm, *el-İlîkâm*, Beyrut 1985, c.I, s.545

²¹ İbn Hazm, *el-İlîkâm* c.I, s.547

²² *Serahsî, Usûl*, c.I, s.302

²³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.196; Râzî, *el-Maîsûl*, c.II, k.I, s.268; Âmidî, *el-İlîkâm*, c.I, s.239; İbn Rüşd, Ebû'l Velîd, *el-Mukaddemât*, Beyrut ts. c.I, s.18; Şîrâzî, *el-Lüma'*, s.88; Ebû Zehrâ, *el-İmâmü'z-Zeyd*, s.410; *el-İmâmü's-Sâdık*, s.419; Hudârî, *Usûlü'l-Fıkıh*, s.111

b) Yine Sahâbîler, Rasûlullâh (sav) vefât edince, halifenin kim olacağı hususunda ihtilâf edince, Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir:

“Şüphesiz Rasûlullâh (sav), Ebûbekir'i dînî işlerimiz için seçmiştir. Peki, dünya işlerimiz için ondan razı olmaz mı yız?” Bu hâdisede Sahâbîler, Hz. Ebûbekir'in imâmetini, Hz. Peygamber'in, onu namaz için öne geçirmesine kıyâs ederek kabul etmişler, böylece icmâ' oluşmuştur.²⁵

c) Yine onlar, domuz etini, onun yağına kıyâs ederek haramlığında ittifak etmişlerdir.²⁶

d) Yine Sahâbîler, kadın kölenin kıymetini erkek köle ile kıyaslıyarak belirlemişlerdir.²⁷

-İcmâ'nın senedi bazan kitap ve sünnet'ten istinbat edilen bir ictihad türü olabilir.

a) Hz. Ömer'in, kendi hilâfeti zamanında Sevâd arazilerini, oranın halkına, haraç vermeleri şartıyla kendilerine geri vermesi;

Hz. Ömer(r.a.), bunu yapmayı isteyince, Bilal-i Habeşî ve Sahâbeden bir grup buna karşı çıkmışlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) onlara,

(... و الذين جازوا من بعلمهم ...)

“Onlardan sonra gelen kimseler...” (Haşr 59/ 10) âyetini okudu ve ardından şunları ekledi;

“Bu topraklardan sizden sonrakiler için de bir pay vermeyi düşünüyorum. Eğer şimdi bu toprakları aranızda taksim edersem, sizden sonraki kimseler için bir şey kalmaz.” Hz. Ömer (r.a.)'ın bu istinbatı üzerine Sahâbîler icmâ' ettiler.²⁸

b) Şarap içen kimseye gereken hadd üzerinde de icmâ' edilmiştir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a.), bu konuda Sahâbe ile istişarelerde bulunmuştu. Hz. Ali (r.a.), bu hususta şunları söylemiştir;

“Bir kimse şarap içince hezeyânda bulunur, hezeyânda bulununca iftira eder, iftira eden için Kur'ân'daki hadd, seksen değnektir.”

²⁴ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.301; Âmidî, *et- İlikâm*, c. I, s. 239; Şîrâzî, *et-Tebsıra*, s. 373, Hudârî, *a.g.e.*, s. 111.

²⁵ Serahsî, *a.g.e.*, c.I, s.301; Âmidî, *a.g.e.*, c.I, s. 239; Şîrâzî, *et-Tebsıra*, s. 373; A. Buhârî, K. *Esrâr*, c.II, s. 984.

²⁶ Âmidî, *a.g.e.*, c.I, s. 239; İbn Hâcib, *Müntefâ'ül Vüsûl*, s. 60; Muhtasar-ı'l -Müntefâ, c.II, s. 39; Şîrâzî, *et-Tebsıra*, s. 373.

²⁷ Şîrâzî, *et-Tebsıra*, s. 373.

²⁸ Serahsî, *Usûl*, c.I, s. 301.

Abdurrahman b. Avf (r.a.) da aynı görüşteydi. Ayrıca Hz. Ali (r.a.), bu hususla ilgili olarak, "Benim, üzerine hadd uygulayıp da bu haddenden dolayı ölen kimseler hakkında nefsimde bir hal meydana gelir. Ancak, şarap haddi müstesna. Zira o (şarap haddi), bizim görüşlerimizle (icmâ') sabit oldu." demiştir.²⁹

İcmâ'ın senedi bazan da *maslahat* olabilir.³⁰

a) Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ebûbekir (r.a.)'e Kur'ân-ı Kerim'in bir tek mushaf şeklinde toplanmasına işaret etmişti. Hz. Ebûbekir (r.a.) önce bu iş için tereddüt etti ve dedi ki;

"Rasûlullâh (sav)'ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım?". Bunun üzerine Hz. Ömer(r.a.);

"Böyle yapman da bir hayır ve *İslâm'ın maslahatı*, vardır." dedi. Bu istek, Hz. Ebûbekir(r.a.)'in, Hz. Ömer (r.a.)'in görüşünü kabul edinceye kadar devam etti. O, bu (yoğun) istekler üzerine, Kur'ân-ı Kerim'in tek bir mushaf halinde toplanmasını emretti. Diğer Sahâbîler de Hz. Ebûbekir (r.a.) ve Hz. Ömer(r.a.)'in bu fikrini benimseyip, üzerinde ittifak ettiler.³¹

Örnekte de görüldüğü gibi, Sahâbîlerin bu icmâ'ında sened, maslahattır ki, Hz. Ömer(r.a.)'in,

(... انه والله خير و مصلحة الاسلام)

"...Vallâhi o, hayırdır, ve onda İslâm'ın maslahatı vardır." sözü buna açıkça işaret etmektedir.³²

b) Yine Sahâbîler, Cuma namazı için müezzinlerin okudukları ilk ezanı ihdas eden Hz. Osman (r.a.)'a muvafakat etmişlerdir. Bu icmâ'ın senedi, hususen câmiden uzakta bulunanlar olmak üzere, müslümanların tamamına namaz vaktini duyurma maslahatıydı.³³

Bütün bu örneklerde de görüldüğü üzere ictihad (re'y) türlerinin hepsi icmâ' için dayanak olabilmektedir. Bu hususu belirttikten sonra, maslahat konusunda şu meseleye de değinmek yerinde olur, sanırız.

Acaba maslahatın değişmesiyle icmâ' bozulabilir mi? Bu konu, daha çok icmâ'-nesh ilişkisine dayandığından, konumuzun ileriki bölümlerinde müstakil olarak işlenecektir. Yani, icmâ'ın bozulması câiz

²⁹ Serahsî, *Usûl*, c.I, s. 301; Âmidî, *el-İfâkâm*, c.I, s. 239, 240; İbn Hâcib, *Muhtasar-ı'l-Müntehâ*, c.II, s. 39; *Müntehâ'l-Vüsûl*, s. 60.

³⁰ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, c. II, s. 118, 119; Mansûr, *Teyşir*, s.76. Bütî, Saîd Ramazan, *Davâbitü'l-Maslahat* fi Ş-Şer'ati'l-İslâmiyye, Dimeşk 1966, s. 61.

³¹ Mansûr, *a.g.e.*, s. 76; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 187.

³² Mansûr, *a.g.e.*, s. 76.

³³ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 187; Mansûr, *a.g.e.*, s.77.

midir, değil midir? Câiz ise, bu, hangi tür icmâ'ları kapsıyor? Bütün bunları bu müstakil bölümde inceleyip değerlendirmelerde bulunacağız.

Ancak şu kadarla yetinelim ki, maslahata dayalı icmâ'ın, ilgili maslahatın kalkması veya değişmesiyle birlikte bozulabileceğini söyleyen bir takım usûlcüler bulunmaktadır.

D) İcmâ' Konusunda Müsteşriklerin Görüşleri;

Burada müslümanlar nezdinde büyük önemi haiz icmâ' hakkında, bazı Avrupalı Oryantalistlerin görüşlerine değinip, konuya açıklık getirmek, yanlış anlayışları belirlemek ve düzeltmek istiyoruz. Önce, İslam Ansiklopedisi'nin "icmâ'" maddesini yazan D. B. Mc.Donald'ın bu konuda söylediklerini nakledeyim.

"... İcmâ'ın esası olan hadis şudur; 'Benim ümmetim dalâlet üzerine ittifak etmez!' Kezâ şu âyetler de ona ilave olunur: Meselâ, Nisâ Sûresi 115. âyetinde "Mü'minlerin yolundan başkasına uyanlara" azap edileceği belirtilir. Cenâb-ı Hakk, Bakara Sûresi 143. âyetinde ise, "İşte böylece sizi orta (dengeli) bir ümmet kıldık." buyurdular (*ümmeten vesetan*). Bundan dolayı, halkın tefekkür ve amelleri aracılığıyla, akîde (inanç) ve sünnet'ler yaratmak kudreti vardır. Fakat, başka bir yol ile meydana gelmiş olanları ise, mer'i kabul edemeyiz. Ve böylece, ilkin bir yenilik (bid'a) olan ve dolayısıyla bir râfîzîlik sayılan bir çok şeyler, icmâ' sayesinde kabule mazhar olmuş ve kendinden önceki Sünnet'in yerini almıştır. Meselâ; bu yoldan fiilen sünnet'in cüz'ü olarak 'evliyalara tazim' böyledir.

İcmâ'ın, Peygamberin hata ve günahıtan münezzehe olduğu yani kendisinde ismet sıfatı bulunduğu hususundaki akidesinin Kuran'daki vazih âyetlerden inhıraf (sapma) etmiş olması dikkate şayandır. Burada İcmâ', sadece belirsiz noktaları tayin etmekle kalmıyor, aynı zamanda sabit ve mühim akideleri de baştan başa değiştiriyor. Onun için, bugün gerek müslümanlar, gerek onların dışında bulunanlar arasında, icmâ'a dinde büyük bir ıslahat vasıtası gözü ile bakılmaktadır. Ve onlar, müslüman ümmeti ittifak ettiği takdirde, İslâmiyete istediği şekli verebilir iddiasındadırlar. Bu noktada büyük fikir ihtilâfları vardır.

Goldziher de, tarihi seyrine bakarak, icmâ'ın, gelecekte büyük ehemmiyet kazanabileceğine inanmakta olduğunu belirtse de fıkha tebellür etmiş bir sistem gözü ile bakmakta ve İcmâ'dan hiçbir şey ümid edilemeyeceğini söylemektedir.³⁴

³⁴ Mc. Donald, D. B., "İcmâ", *İslâm Ansiklopedisi* (M. E. B. İstanbul 1968), c. V, s. 927

Mc. Donald'ın söylediklerini incelediğimizde görülür ki, müsteşriklerin bu konudaki görüşleri, yanlış, üstelik “temelsiz iftira” türünden şeylerdir. Bunu biraz açalım, şöyle ki;

Mc. Donald'ın ileri sürdüğü görüşlerin başında: “Ümmetin hata üzere birleşmeyeceği” hadisi ile nisâ/115 ve bakara/143'te zikredilen şekliyle “mü'minlerin yolu” ve “vasat ümmet” tabirlerinden hareketle, müslümanların, nasslardan ayrı olarak “teşrî”de bulunabileceği sonucuna ulaşmaya çalışıyor. Halbuki onun ulaştığı sonuç yanlış bir temele dayanıyor. Bu yanlış temel şudur;

“Müslümanlar kendi heva ve isteklerine dayalı olarak, Kitap ve Sünnet nass'larına rağmen hüküm teşrî edebilirler. “Bunun böyle olmadığı açıktır. Çünkü, İslâm dininin sahibi olan Allâh (c.c.), teşrîî yöntemin nasıl olacağını Kur'ân'da apaçık beyan etmiştir. (Nisâ 4/60)'ta belirttiği üzere, yasamanın temeli, kitap, sünnet ve İslâm bilginlerinin bu iki kaynağa bağlı muteberyorumlarından oluşmaktadır. Şunu demek istiyoruz; (zaten bölümün konusu da budur). İcmâ'ın, gelecekte meydana geleceğini Hz. Peygamber haber vererek, ümmetinin, üzerinde birleştiği şeyin kesin olarak uyulması gereken bir dayanak olduğunu beyan buyurmuştur. Yani; ümmet, bir şer'î konuda ittifak ederken mutlaka bu ittifakın üzerinde gerçekleştiği bir dayanağı olması gerekir ki, bütün icmâ'lar, tahakkuk ederken durum da böyle olmuştur. “icmâ'ın senedi” bölümünde icmâ'ların mutlaka şer'î bir mesnedi olduğunu delilleriyle ve örnekleriyle beyan etmiştik. Buradan da anlaşılıyor ki Mc. Donald'ın istidlali bütünüyle yanlış olup, gerçeği yansıtmamaktadır.

“Önceden bid'at olan şeylerin, icmâ' sayesinde Sünnet'e dönüş-tüğü” iddiası ve “evliyâ'ya ta'zim” örneğine gelince; Burada da konu saptırılmış durumdadır. Hem iddia, hem de iddiaya verilen örnek ilmî dayanaktan yoksundur. Zira, şu kesindir ki, İslâm'da “akideyi belirleme yetkisi ve tekeli” Allâh'a aittir. Dolayısıyla Allâh Teâlâ'nın dışında hiçbir kurum ve kişi akîde ihdas etmeğe yetkili değildir. Zaten Müslümanlar, bir konuda icmâ' ederlerken “akide ihdas” etme gibi bir niyetleri asla olmamıştır. “Allâhın velî kullarına saygılı olma” konusu ise, bu inanç, icmâ' ile oluşmamış, icmâ'dan önce Kitap ve Sünnet', bu konuda yeterince bilgi vermiş, “Allâh'ın veli kullarından” bahsederek onlara hürmet ve muhabbet etmenin gereğine işaret etmiştir.

İcmâ' ile, mühim akîdelerin değiştiği, bunun Kur'ân'daki “ma-sum peygamber” görüşüne aykırı olarak geliştiği, gerek müslüman gerek gayr-ı müslimlerden bazı kimselerin icmâ'ı büyük bir reform vasıtası (!) olarak gördükleri” iddiası da dayanaklardan yoksun büyük bir iftiradır.

Şunu hemen belirtelim ki, İslâm'ın, Hristiyanlıkta olduğu gibi reforma ihtiyacı yoktur. Mc. Donald'ın, "İcmâ'ı bir reform aracı olarak görme isteği, kendisinin şu yanlış benzetmesinden kaynaklanıyor sanıyoruz. Hristiyanların, bu dine ait akide ve ilkeleri zamanın gelişmeleriyle birlikte yeniden düzenleme yetkisinin verildiği "konsiller" ile Müslümanların "İcmâ' heyetini" birbirine benzetmeye, doğrudan ilgisiz iki şey arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır!..

Goldziher'in bu konudaki görüşüne gelince, yukarıdaki cevaplar onun ileri sürdüğü görüş ve düşüncelerine karşı da söylenebilir. Adı geçen şahıs, öteden beri İslâm'a karşı düşmanca fikirler beslemekte, bu düşüncelerini böyle bir vesile ile de ortaya koymaktan çekinmemektedir. O, bu sözleriyle sanki İslâm'da bırakın dünyevî ahkâmı inançla ilgili konularda bile reform yapılabileceğini ve bunun vasıtasının da "İcmâ'" olabileceğini ima etmeye çalışmaktadır.

Bir başka şarkiyatçı olan Joseph Schacht ise, Türkçeye de çevrilmiş olan "*An Introduction to İslamic Law*" (İslâm Hukuku'na giriş) adlı eserinde bu konuya temas ederek, "bilginlerin İcmâ'ı" ile "bütün müslümanların İcmâ'ı" hakkında görüşlerini serderken şunları söylemektedir;

"...Bilginlerin icmâ'ı' ile bütün müslümanların esaslar üzerindeki İcmâ'ı arasında fark vardır. Tabiatıyla bütün müslümanların icmâ'ı, bütün İslâm dünyasını içine alır. Ancak bu, müphem ve geneldir. Halbuki bilginlerin icmâ'ı, coğrafi bakımdan, söz konusu ekol merkezi ile sınırlanmış olup, müşahhas ve ayrıntılıdır; Fakat, aynı zamanda müsamahalıdır, inhisarcı değildir. Ve haliyle öteki merkezlerdeki diğer görüşlerin varlığını da tanır. Bu iki icmâ' şekli de eski hukuk ekollerinde kesin delil sayılır. Oysa bilginlerin icmâ'ı, pratik olarak çok daha büyük bir önemi haizdir ve onların öğretilerinin gerçek esasını teşkil eder. Ancak tabiidir ki, bütün müslümanların İcmâ'ının da aynı şekilde kabul edilmesi aynı derecede açık değildir. Oldukça iyi yerleşmiş olan bu anlayışın bütün olarak dış kaynaklardan etkilendiği (!) görülmektedir³⁵.

J.Schacht'ın bu sözlerini değerlendirmeye geçmeden önce, onun ileri sürdüğü bazı tesbitlere değinmek istiyoruz. Schacht, icmâ'ı iki kısma ayırır, bunların etki alanlarını gösterir, fonksiyonlarına işaret eder. Fakat, sözlerinin sonunda "... Ancak, tabiidir ki, bütün müslümanların

³⁵ Schacht, Joseph, *İslâm Hukukuna Giriş*, ç. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, Ankara 1986, s.41

İcmâ'nın hatasız olarak kabul edilmesi gerekir..." diyerek, konuyu yanlış mecralara götürmek istemektedir. Şöyle ki;

Bu sözden de anlaşıldığı üzere müslümanlar bir konuda ittifak ettiklerinde; bu ittifakın hata olmadığını, "Müslümanların kendilerinin kabullenmiş oldukları bir durum" olduğunu söylemek istiyor. Halbuki İcmâ' edilen hükümde hatanın olmayacağı, müslümanların kendi belirlemeleriyle değil, bizzat Hz. Peygamber'in sözlerine dayanmaktadır. 'İcmâ'da hatanın olmayacağı' anlayışının dış kaynaklı olması iddiasına gelince, bunun yanlış olduğu açıktır. Zira, icmâ'nın "hatasız ittifak" olduğunu söyleyen kitab ve sünnet nasslarıdır. Kanaatimize göre bunların dışında kaynak aramak, konuyu yeteri kadar iyi bilmemek ve değerlendirmekten kaynaklanmaktadır.

Schacht, eserinin bir başka yerinde, İmâm Şâfiî'nin ictihad metodundan bahsederken şunları söyler:

"...Eski ekollerden her birinin yaşayan geleneğini açıklayan "bilginlerin İcmâ'ı" da Şâfiî'ye göre uygun değildir. Hatta O, böyle bir İcmâ'nın varlığını dahi inkar etmiştir. Çünkü, kendisi daima bilginlerin, değişik fikirleri kabul ettiklerini görmüş ve sadece "temel esaslar" üzerinde meydana gelmiş "bütün müslümanların yapmış oldukları İcmâ" fikrine dönüşmüştür." *Müslümanların iyi gördüğü herşey Allâh katında iyidir; Müslümanların kötü gördüğü herşey de Allâh katında kötüdür* tezi, Şâfiî'den kısa bir zaman önce formüle edilmiştir. Şâfiî bunu daha da ileri götürmüş; fakat kendisinin formüle ettiği "Müslüman cemaati hata üzerinde birleşmez" prensibi, ancak H.III.yy.'in ortasına doğru, Peygamber'in hadisi şekline sokulmuştur(!?).."³⁶

Schacht'ın sözlerini incelediğimizde, O'nun, hem müslümanlara, hem de İmâm Şâfiî (r.a.)'ye yönelttiği temelsiz bir takım iddialarda bulunduğunu görmekteyiz.

"*Müslümanların iyi gördüğü herşey Allâh katında (da) iyidir; Müslümanların kendi aralarında kötü gördüğü herşey, Allâh katında (da) kötüdür*" tezini, İmâm Şâfiî'den önce müslümanların kendilerinin formüle ettiklerini, yani böyle bir şeyi, onların ihdas ettiğini söyleyerek büyük iftirada bulunuyor, halbuki yukarıda geçen söz, müslümanların uydurdıkları bir formül değil, kimi hadisçilere göre mevkûf, kimi muhaddisilere göre ise Allâh'ın Rasûlü Hz. Muhammed (as)'ın bir hadisidir.³⁷

³⁶ Schacht, a.g.e., s.57

³⁷ Bu hadisi, A. B. Hanbeli "Kitâbü's-Sünne" sinde. Bezzâr, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Taberânî, Ebû Nuaym, Beyhîqî, İbn Mesud(r.a.)'dan (mevkûf olarak) rivâyet etmişlerdir.

İkinci büyük iftirayı İmâm Şâfiî'ye yapmaktadır. İmâm Şâfiî'nin formüle etmede daha ileri gidip, "Müslüman cemaati hata üzere birleşmez." şeklinde başka bir formül uydurduğunu ve daha sonra bunun; Hz. Peygamber'in hadisi şeklinde dönüştürüldüğünü söyleyerek, içindeki ilmî ciddiyetten uzak düşüncelerini deşifre etmekten kaçınmaktadır. Halbuki Müslümanların "formül" diye uydurduklarını iddia ettiği şey de, Hz. Peygamber (sav)'den rivayet edilen bir hadistir.³⁸

³⁸ Ebû Dâvûd, K. 34; B. 1; Tirmizî, s. 31, b. 7, İbn Mâce, K. Fiten, B. 8; Darimî, K. Mukaddime, B. 7.

İKİNCİ BÖLÜM

İCMÂ'IN KAYNAKLİK DEĞERİ,
NAKLİ, DERECELERİ,
TAHSİS VE NESH KAVRAMLARIYLA İLİŞKİSİ

I. İCMÂ'IN KAYNAKLIK DEĞERİ

İcmâ'ın, hüküm çıkarırken delil olup-olmayacağı meselesini incelerken, önce, İcmâ'ın şer'î bir huccet olduğunu kabul etmeyenler; ve onların görüşlerini nakledeceğiz. Bu görüş sahiplerinin delillerini verirken, huccet olarak kabul edenlerin ileri sürülen delillere verdikleri cevapları da zikretmeye çalışacağız. Daha sonra icmâ'ın kitap ve sünnet'ten sonra şer'î bir kaynak olduğunu kabul edenlerin delillerini belirtip, yorumlarına işaret edeceğiz. En sonunda ise, mezhep imâmlarının bu konudaki görüşlerine yer vereceğiz.

Bu açıklamamızdan da anlaşılacağı üzere icmâ'ın huccet kabul edilip edilmediği konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır;

A. İcmâ'ı, huccet kabul etmeyenler; Bunlar, Haricîler, Şîa'dan bir grup ve Mutezileden de İbrahim Nazzam'dır.

B. İcmâ'ı, şer'î ve kat'î bir huccet olarak kabul edenler. Bunlar da dört mezhep imâmının de içinde bulunduğu âlimlerin çoğunluğudur.¹

Şimdi sıra ile bu görüşleri inceleyebiliriz.

A) İcmâ'ın Şer'î Bir Huccet Olduğunu Kabul Etmeyenler

İcmâ'ı şer'î bir delil olarak kabul etmeyenlerin, Hâricîler, bazı Şîîler ve Mutezîlî Nazzâm olduğunu belirtmiştik. Bu görüş sahipleri konu hakkında iddialarını isbat etmek için Kitap ve Sünnet'ten şu delilleri ileri sürerler;

1-Kitaptan: (Nisâ 4/59)'da şöyle buyrulmaktadır.

(فان تنازعتم في شئ فردوه الى الله والرسول ...)

“Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, o konuyu Allâh'a ve Rasûlüne götürün...”

Bu âyette Allah Teâlâ; ihtilâf konusu olan meselenin Allâh ve Rasûlüne götürülmesini emretmiştir. “Allâh'a götürmek”ten maksat, onun kitabına; “Rasûlüne götürmekten” maksat ise, hayatta iken ken-

¹ Serahsî, *Usûl*, c.I, s. 295; Âmidî, *el-İlâkâm*, c.I, s. 183; Râzî, *el-Mafisûl*, c.II, s.I, s.46; Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.349; *el-Lüma'*, s.87; İsnevî, *Nihâyetü's-Sîl*, s.246, 247; İbn Hâcib, *Mufitasaru'l-Miintefâ*, c.II, s.25, Şevkânî, *Irşâdü'l-Fülu'l*, s.73.

disine, vefâtından sonra ise, Sünnet'inc başvurmaktır. Allâh bu âyette icmâ'dan bahsetmemiştir. Şu halde icmâ', huccet olamaz.²

Buna şöyle cevap verilmektedir. "Kitap ve Sünnet'e başvurmak için nizâ'ın bulunması gerekiyor. Bu demektir ki, nizâ olmadığında icmâ' huccettir."³

2-Sünnet'ten;

Peygamberimiz (s.a.v.), Muaz b. Cebel'i Yemen'e vâli olarak gönderirken, aralarında geçen konuşmada kitab, sünnet ve ictihad'dan başka bir kaynak zikredilmemiştir. Dolayısıyla icmâ', huccet olamaz⁴.

Bu delile cevaben deniliyor ki; "Bu hâdisede icmâ'ın zikredilmemesinin sebebi, Hz. Peygamber zamanında icmâ'ın huccet olmayışıdır"⁵.

B) İcmâ'ın Şer'i Bir Huccet Olduğunu Kabul Edenler :

İcmâ'ın, şer'i bir huccet olduğunu kabul eden cumhûr-u ulema, bu hususta kitap, sünnet ve sahâbe uygulamalarından delil getirmektedirler;

Cumhûrun ileri sürdüğü deliller şöyledir :

1) Kitap'tan deliller;

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır;

و من يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى ويتبع غير سبيل المؤمنين نوله ما تولى و

نصله جهنم و ساءت مصرا

"Kim, kendisine doğru yol belli olduktan sonra, Peygamber'e karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu o yolda bırakırız ve onu cehenneme sokarız. Orası ne kötü gidiş yeridir"⁶.

Cumhûrun dayandığı bu delil, ilk kez İmâm Şâfiî tarafından ileri sürülmüştür. Fahreddin Râzî ünlü tefsiri '*mefâtihu'l-ğayb*' da diyor ki; "Şâfiî'ye, icmâ'ın huccet olduğuna dair Kur'ân'da âyet olup-olmadığı soruldu. O, Kur'ân-ı Kerim'i üçyüz defa okudu. Nihâyet bu âyeti buldu."⁷.

² Âmidî, *el-İhkâm*, c.I, s.185; Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.356; İbn Hâcib, *Müntefâ'ü'l-Vüsûl*, s.54.

³ Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.356; İbn Hâcib, *Muhtasarü'l-Müntefâ*, c.II, s.32, 33

⁴ Râzî, *el-Malîsül*, c.II, k.I, s.68; Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.396

⁵ Râzî, *el-Malîsül*, c.II, k.I, s.87; Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.356; İbn Hâcib, *Muhtasarü'l-Müntefâ*, c.II, s.33

⁶ Nisâ, 4/115

⁷ Râzî, *Fahruddîn, et-Tefsîrü'l-Kebîr*, Kahire 1938, I.Baskı, c.XI, s.43

İmâm Şâfiî'nin bu âyeti delil getirmesiyle ilgili olarak ilginç bir menkıbeden bahsedilir. Beyhakî (v.458/1065)'nin, İmâm Şâfiî'nin eserlerinden tahrir edip oluşturduğu "Ahkâmü'l-Kur'ân" adlı eserinde bu olay şöyle anlatılır;

"Rebi' b. Süleyman (v.270/883) el-Murâdî ve Müzenî (v.264/877) şöyle demişlerdir;

"Birgün biz, İmâm Şâfiî'nin yanındayken bir ihtiyar gelip, İmâm Şâfiî'ye; "Bir sorum var" deyince, İmam Şâfiî, "Sor bakalım" dedi. Sonra yaşlı adamla aralarında şöyle bir konuşma geçti;

-Yaşlı; "Allâh'ın dininde huccet hangi şeydir?", Şâfiî (cevaben); "-Allâh'ın kitabı".

Yaşlı; "Daha başka?", İmâm Şâfiî; "Rasûlullah (s.a.v.)'ın Sünnet'i",

Yaşlı; "(Daha) başka?", Şâfiî; "Ümmetin ittifakı",

Yaşlı; "Ümmetin ittifakını neye (dayanarak) söyledin?" deyince, İmâm Şâfiî bir müddet düşündü.

Yaşlı; "Sana üç gün süre!" dedi. Bunu duyunca İmâm Şâfiî'nin rengi değişti. Sonra (eve) gidip, (üç gün) evinden hiç çıkmadı.

Üçüncü gün (sonunda evden) çıktı. Yaşlı (adam) yavaş yavaş gelip selam verdi ve oturdu. "Hacetim (vardı)" deyince, İmâm Şâfiî; "Evet (anladım)" dedi. (Sonra da) Eûzü besmele çekip, bu âyet (Nisâ, 4/115)'i okudu sonra da:

"Mü'minlerin yolunun hilâfına olan, cehenneme atılır, onların yoluna uymak farzdır" diye ekleyince, ihtiyar; "Doğru söyledin." dedi ve kalkıp gitti."⁸

İmâm Şâfiî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Kur'ân'ı, gece ve gündüz üçer defa okudum, sonunda bu âyeti buldum"⁹.

Bu âyetin delil oluşu şu açıdandır:

"Mü'minlerin yolundan başkasına uymak haramdır. Öyle olunca da mü'minlerin yoluna tabi olmak vaciptir."¹⁰

Ünlü müfessirlerden Kurtubî (v.671/1272), tefsirinde¹¹ bu âyetin, usûlcülerce icmâ'in sıhhatine delil getirildiğini söylerken, İbn Kesîr

⁸ Şâfiî, *Afîkâmu'l-Kur'ân* (Beyheqî'nin tahrirleri), Beyrut 1980. I.Baskı, s.52, 53

⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, s.53

¹⁰ Serahsî, *Usûl*, c.I. s.296; F.Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c.XI. s.43, *el-Mafisûl*, c.II. k.I. s.46; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-Resâil*, c.20. Şâtibî, *el-Muvâfaqât*, c.III. s.368.

¹¹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Afîkâmi'l-Kur'ân*, Kahire 1967. c.V. s.386.

(v.774/1372) de İmâm Şâfiî'nin, icmâ'nın delil oluşuna bu âyetle istidlâl edildiğinin, en güzel istinbatlardan biri olduğunu belirtir¹².

Ancak İmâm Gazzâlî, cumhûr'un bu âyetle istidlâline katılmaz ve şöyle der;

"...(İcmâ' için ileri sürülen) bu gibi âyetlerin hepsi nassların zâhîrîne göredir. Ve icmâ'ın delil oluşuna) açıkça ifade etmez. Hatta zâhîrîn delâleti kadar bile, ona delâlet etmez. Bu âyetlerin en kuvvetlisi (Nisâ, 4/115) âyetidir. Güya bu nass, mü'minlerin yoluna, yani icmâ'a uymak gerektiğini emretmektedir. İmâm Şâfiî de bu görüştedir... Bize göre ise; bu âyet-i kerime, bu konuda maksada elvermez. Belki bunun zâhîrînden murad, "Kim Peygamber'le savaşır, Peygamber'e itaat ve yardım etmez, onun düşmanlarına karşı koyma hususunda mü'minlerin yolundan ayrılırsa, biz onu, yöneldiği şeye döndürürüz" demektir.¹³

b) İkinci âyet, Bakara Sûresi, 143. âyettir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor;

(... وكذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء على الناس ...) "İşte böylece sizi, insanlar üzerine şahidler olasınız diye orta (dengeli) ümmet kıldık".

Bu âyetin delâleti hususunda Cessâs şunları söyler;

"Bu âyetle, ümmetin İcmâ' ettikleri şeyin sıhhatine iki işaret vardır.

(Birincisi); Onları adaletli ve seçkin kimseler olarak vasıflandırmasıdır ki, bu onların tasdikini ve onların üzerinde birleştikleri sözlerin (görüşlerin) doğruluğunu, dalâlet üzerinde birleşmeyeceklerini gösterir.

(İkincisi); Âyetteki "insanlara karşı şahit olasınız" cümlesinden kasdın, "onlara karşı bir huccet ve delil olasınız diye..." demek olduğudur. Bu da ümmet içinde ne zaman gerçekleşirse, artık icmâ'nın Allâh (c.c)'ın bir hucceti olduğuna, bundan böyle hiç kimsenin onu terketmeyeceğine, veya onun dışına çıkamayacağına delâlet eder"¹⁴.

Serahsî ise, bu âyeti şöyle değerlendirir; "(وسطاً) demek, 'âdil olmak' demektir. Ümmet için "adalet" vasfında, 'onların üzerinde birleştikleri şeyin doğruluğuna' işaret vardır. Ayrıca Allah Teâlâ, onları insanlar için "şahidler" kılmıştır. Şâhid, "sözü mutlak olarak kabul edilen kimsedir" (O halde) onların "icmâ' etmeleri" insanlar için bir huccettir ve bu (icmâ'), kesin bilgi ifade eder"¹⁵.

¹² İbn Kesîr, Ebû'l-Fîdâ İsmail, *Tefsîrül-Kur'ânü'l-Azîm*, Riyad ts. c.I, s.556

¹³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.175

¹⁴ Cessâs, *Afkâmü'l-Kur'ânı*, c.I, s.88, 89

¹⁵ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.297

c) Yüce Allâh, (Âl-i İmrân 110.) âyetle şöyle buyuruyor;

لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ أَخْرِجَتْ كُتُبَ حَيْرِ أُمَّةٍ

“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten nehyedersiniz...”

Fahreddîn Râzî, bu âyetle ilgili olarak şunları söyler;

“...Bu âyet, delâlet ediyor ki, onlar her ma'rufu emrederler, her münkerden de sakındırırlar. Eğer onlar hata üzere birleşmiş olsalardı, münker üzere ittifak etmiş olacaktı... Bu durumda onlar, münkeri emredip, ma'ruftan nehyetmiş olurlardı ki, bu âyetin delâletine ters-tir”¹⁶.

Serahsî ise, bu meyanda şunları söyler;

“Âyetteki (حَمْر) kelimesi, “en hayırlı (=ehyar)” demektir. Yani, (حَمْر) kelimesi, hayırda en üst noktaya delâlet eder ki, bu da onların, üzerinde ittifak ettikleri şeydir (İcmâ'). Ayrıca, bu “hayırlı ümmet” olma vasfı, “iyiliği emreder, kötülükten nehyederler” cümlesiyle açıklanmıştır. İşte bundan dolayı Allâh (c.c.) onları “En hayırlı ümmet” yapmıştır. Mutlak ma'ruf; Allâh (c.c.) katında hak olan şeydir.”¹⁷

d. Ebûbekir Râzî el-Cessâs, bu konuda dördüncü bir âyet-i kerîmeyi delil olarak zikreder. Bu âyet-i kerimede yüce Allâh (c.c.), şöyle buyurmaktadır:

(... وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ...)

“...Bana yönelen (mü'min)lerin yoluna uy!...” (Lokman, 31/15)

Cessâs bu âyetle şöyle istidlal ediyor.

“...Allâh Teâlâ'nın bize, (Nisâ, 4/115)'de olduğu gibi, “mü'minlerin yoluna” ittiba etmemizi emretmesi, icmâ'ın sıhhatine delâlet eder.”¹⁸

Cumhûrun delil olarak ileri sürdüğü bu âyetleri incelediğimizde görürüz ki, bu âyetlerin icmâ'ın huccet oluşuna açıkça olmasa da dolaylı olarak işaret ettikleri söylenebilir.

2. Sünnet'ten deliller;

İcmâ'ın, hukûkî bir kaynak olduğunu kabul eden usûlcüler, bu konuda birçok hadis-i şerîfi de delil olarak zikretmektedirler. Bu hadis-i şer'îlerin icmâ'a işaret etmeleri hususu, yukarıda zikredilen âyetlerin

¹⁶ Râzî, *el-Mahtûl*, c.II, k.I. s. 100, 101

¹⁷ Serahsî, *Usûl*, c.I. s.296.

¹⁸ Cessâs, *Afîkâmü'l-Kur'an*, c.III. s.352.

delâletlerinden daha kuvvetli görünmektedir. Şimdi bu hadislerden bazılarını zikredebiliriz.

a)

عن أبي مالك الأشعري قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ان الله أجاركم من ثلاث خلال: أن لا يدعو عليكم نبيكم فتهلكو جميعا و أن لا يظهر أهل الباطل علي الحق وأن لا تجتمعوا علي ضلالة

Ebû Mâlik el-Eş'arî(r.a.)'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullâh (sav) şöyle buyurdular;

“Azîz ve Celîl olan Allâh, sizi şu üç kötülükten korudu:

1) Peygamberinizin sizin aleyhinizde dua ederek hepinizin birden helak olmasından, 2) Ehl-i Batılın, ehl-i Hakka üstün gelmesinden, 3) Müslümanların “sapıklık” üzerine ittifak etmesinden.¹⁹

b)

عن أبي ذر رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من فارق الجماعة شرا فقد خلع ربة الاسلام من عنقه

Ebû Zerr (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdular;

“Kim (İslâm) cemaatinden bir karış uzaklaşırsa, (kendini dine bağlayan) İslâm bağını boynundan çıkartıp atmış olur.”²⁰

c)

عن أنس بن مالك يقول : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ان أمي لا تجتمع على ضلالة فاذا رأيتم اختلافا فعليكم بالسواد الأعظم

Enes b. Mâlik (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir;

“Ben Rasûlullâh'ın şöyle dediğini işittim;

“Benim ümmetim hiçbir dalâlet üzere ittifak etmez. Bu itibarla siz (ümmetim arasında bir ihtilâf görürseniz, size düşen, İslâm toplumundan (sevâd-ı a'zam) ayrılmamaktır”²¹.

d)

¹⁹ Ebû Dâvûd, a.g.e., K. 34, B.1; Tirmizî, a.g.e., K31, B. 7; İbn Mâce, a.g.e., K.Fiten, B.8; Dârimî, a.g.e., K. Mukaddime, B. 7.

²⁰ Buhârî, a.g.e., K.Fiten, B.2; K.Ahkâm, B.4; Müslim, a.g.e., K.İmâret, Hd. No: 53; Ebû Dâvud, a.g.e., K. Sünne', B.27, 30; Tirmizî, a.g.e., K.Emsâl, B.3; K.Edeb, B.78; Dârimî, a.g.e., K.Siyer, B.75; Müsned, 1/275, 297, 310; 4/130, 202; 5/180, 344

²¹ İbn Mâce, a.g.e., K.Fiten, B.8; Dârimî, a.g.e., K. Mukaddime, B.7; Müsned, 4/278, 357, 383

عن عرفة بن شريح الأشجعي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : فأن يد الله علي الجماعة فان الشيطان مع من فارق الجماعة يركض ..

Arfece b. Süreyh el-Eşceî (r.a.)'den rivâyete göre o, dedi ki; "Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu;

"...Allâh (cc)'ın (yardım) eli cemaat üzerinedir. Şeytan, İslâm cemaatinden ayrılanla beraber koşar..."²²

e)

عن زيد بن ثابت قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ثلاث لا يغفل قلب امرء مسلم اخلاص العمل لله والصح لأئمة المسلمين و لزوم جماعتهم ...

Zeyd b. Sâbit (r.a.)'den yapılan rivâyete göre O şöyle dedi: "Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu;

"Bir müslümanın kalbi (şu) üç meziyete sahib olduğu sürece, hıyanet, kin ve husûmet beslemez,

Bunlar, 1) Ameli, Allâh'a tahsis etmek, 2) Müslüman idarecilere nasihat etmek, 3) Müslümanların cemaatine sarılıp, bağlanmak."²³

f)

عن معاوية رضي الله عنه : قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : ولن تزال هذه الأمة قائما علي أمر الله لا يضرهم من خالفهم حتي يأتي أمر الله

Hız. Muâviye (r.a.)'dan rivâyete göre, o şöyle demiştir:

"Ben Rasûlullah'ın şöyle dediğini işittim;

"Bu ümmet, Allâh'ın emrini yerine getirmeye devam ettiği sürece, kıyamete kadar, kendilerine muhalif olanlar, onlara zarar veremez"²⁴.

g)

عن ابن مسعود رضي الله عنه : قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ما رآه

المسلمون حسنا فهو عند الله حسن و ما رآه المسلمون قبيحا فهو عند الله قبيح)

(Abdullah) İbni Mes'ûd (r.a.)'dan rivâyete göre, O dedi ki; "Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur;

²² Tirmizî, a.g.e., K.Fiten, B.7; Nesâî, a.g.e., K.Tahrîm, 6

²³ Tirmizî, a.g.e., K.İlim, B.7; İbn Mâce, a.g.e., K. Mukaddime, B.18; K. Menâsik, B.76; Dârimî, a.g.e., K. Mukaddime, B.24; Müsned, 3/225; 4/80; 5/183

²⁴ Buhârî, a.g.e., K.İlim, B. 13; Ebû Dâvud, a.g.e., K.Fiten, B.1; Tirmizî, a.g.e., K.Fiten, B.51; İbn Mâce, a.g.e., K.Mukaddime, B.1

"Müslümanların (kendi aralarında) güzel gördükleri şey, Allâh (c.c.) katında da güzeldir. (Kendi aralarında) çirkin olarak gördükleri şey, Allâh (c.c.) katında da çirkindir."²⁵

h)

عن عمر بن الخطاب: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أراد بحبوة الجنة

فاليوم الجماعة)

H. Ömer (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre O şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdular;

"Her kim cennetin tam ortasını istiyorsa, (İslâm) cemaat (in) e sarılsın..."²⁶

İcmâ'ın huccet olduğuna delil olarak ileri sürülen bu hadislerden iki önemli sonuç çıkmaktadır;

a) Ümmet-i Muhammed (kesinlikle) hata üzere birleşmez, yani ümmetin üzerinde ittifak ettiği şey mutlak doğrudur, gerçektir.

b) Müslümanın, ümmetin ittifak ettiği şeye uyup, İslâm cemaatından ayrılmaması gerekir.

Usûlcüler bu ve benzeri hadisleri, icmâ'ın sıhhatine delil olarak ileri sürmektedirler. Rivâyet edilen hadislerin tümü, haber-i vâhid türünden olmasına karşın, bu mevzuda birçok hadisin bulunması bu hadislerdeki manayı kuvvetlendirmektedir. Nitekim, zikredilen hadisler hakkında ünlü Mâlikî bilgini Ebû'l-Velid el-Bâcî, şöyle demektedir;

"(Bu zikredilen) hadislerin lafızları farklı da olsa, (içerik ve ana tema itibarıyla) *manevî mütevâtir* mertebesinde. Rasûlullah (s.a.v.)'ın, ümmeti hakkında bu manayı ifade eden sözü olduğu kesindir. Zira, Hz. Peygamber, bu sözleriyle, ümmetinin durumunun yüceliğini kastetmiş, bu hallerini övmüş, ümmetinden hata ve dalâleti nefyetmiş ve onlara uymanın lüzumunu ifade etmiştir. Bizim, bu hadislerdeki ravilerin tek tek sadık olmadıklarını bilemeyişimiz, bizi icmâ' hakkında, kesin bilgi sahibi olmaktan çıkarmaz. Gerçekten Rasûlullah (s.a.v.) bu manada bir söz söylemiştir!"²⁷

(el-Bâcî'nin de belirttiği gibi) Cumhûr-u fukahâ da icmâ'ın huccet oluşuna, âyetlerden daha çok, bu manadaki hadislerin işaret

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü's-Sinne*'sinde, Abdullah İbni Mes'ûd (r.a.)'dan rivâyet etti. (Aynca) Bezzâr, (*Ebû Dâvud*) *Tayâlisî, Taberânî, Ebû Nuaym, Beyheqî* de Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'dan rivâyet ettiler. (Aynca bk. Aclûnî, K.Hafâ. c.II, s.188)

²⁶ Tirmizî, a.g.e., K.Fiten. B.7; Müsned. I/26

²⁷ Bâcî, *İlâkâmü'l-Füsûl*, s.380

ettiğini ve bu hadislerin *manevi mütevâtir* seviyesinde olduğunu belirtmişlerdir²⁸.

3. Sahâbî Uygulamaları :

Cumhûrun ileri sürdüğü deliller arasında Sahâbe sözleri ve uygulamaları da bulunmaktadır. Gerçekten de Sahâbîler, kendi dönemlerinde icmâ'î delil olarak kullandıklarını müşahade etmekteyiz. Gerek Hz. Ebûbekir (r.a.) ve gerekse Hz. Ömer (r.a.) zamanında birçok icmâ'ın gerçekleştiğini görmekteyiz.

Meselâ Hz. Ebûbekir (r.a.)'ın, zekat vermeyi reddeden kimselerle savaşağını söylemesi üzerine Sahâbîler onun görüşünde ittifak etmişler, dolayısıyla icmâ'a dayalı olarak Hz. Ebûbekir'in bu görüşü uygulanmıştır. Hz. Ömer (r.a.) devrinde ise, Sevâd ehline, arâzîlerini haraç karşılığı geri verilmesi hususunda icmâ' meydana gelmiştir.

Sahâbîlerin, icmâ'î delil olarak kullandıklarını ve onu şer'î bir kaynak olarak değerlendirdiklerini şu iki misalde de görmekteyiz:

a) Hz. Ömer (r.a.), Kâdî Şürah (v.78/697)'e yazdığı mektubunda şöyle demektedir.

"Eğer Allâh'ın kitabında bir şey bulursan, onunla hükmet, başkasına iltifat etme. Sana Allâh'ın kitabında olmayan bir mesele gelirse, (o konuda) Rasûlü'nün sünnet'iyle hükmet. Şâyet, sana ne Allâh'ın kitabında ne de Rasûlü'nün sünnet'inde bulunan bir mesele gelirse, insanların İcmâ' ettikleri şeyle hükmet. Eğer sana ne Allâh'ın kitabında ne Rasûlü'nün sünnet'inde bulunan ve hakkında hiç kimsenin de konuşmadığı bir mesele gelirse, eğer reyinle ictihad etmeyi istiyorsan onu yap, eğer ictihaddan geri durmayı istiyorsan geri dur. Geri durmanda senin için hayır görüyorum..."²⁹

b) Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) ise şöyle demiştir;

"...Kime bir dava arzedilirse, Allâh'ın kitabında olan şeyle hükmetsin. Eğer Allâh'ın kitabında olmayan bir mesele gelirse, Rasûlullah (s.a.v.)'ın o konudaki hükmüyle hükmetsin. Şâyet ne Allâh'ın kitabında ne de Rasûlullah'ın (Sünnet'inde) bulunan bir mesele gelirse, (o konudaki) salihlerin hükmüyle hükmetsin. (Bu konumdaki kimse) bana, "korkuyorum" demesin. Ben görüyorum ki haram bellidir, helal

²⁸ Mes. Bkz. Serahsî, *Usûl*, c.I, s.299; Şîrâzî, *et-Tefsîr*, s.355, 356; Râzî, *el-Mafîsûl*, c.II, k.I, s.114; Âmidî, *el-İfâkâm*, c.I, s.198-200; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-Nâzir*, s.68; İbn Hâcib, *Münteha'l-Vüsûl*, s.54; Muftasaru'l-Münteha, c.II, s.32; Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîlî*, c.II, s.48; Ensârî, *Fevâtîlu'r-Rahamût*, c.II, s.215, 216; İsnevî, *Nihâyetü's-Sûl*, c.III, s.261; Hudârî, *Usûlü'l-Fikih*, s.315

²⁹ İbn Abdilberr, *Ebü Ömer Yûsuf, Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlîlî*, Kahire 1982, s.360; İbnü'l-Kayyim, *l'İlânu'l-Muvakkîn*, c.I, s.61, 62; Kattân, *Mennâ*, *et-Teşriü ve'l-Fikhu fi'l-İslâm*, Beyrut 1989, s.127

bellidir. Bu ikisinin arasında (bazı) şüpheli şeyler bulunmaktadır. (O halde) sen, seni şüphelendiren şeyi bırak, şüphelendirmeyene bak!”³⁰.

Bu iki örnekte de görüldüğü gibi Sahâbîler, icmâ’i kitab ve sünnet’ten sonra üçüncü sırada şer’î kaynak kabul etmişler, kazâ (yargı) yetkisine sahip kimselere de hüküm ve yargıda bulunurlarken, kitap, sünnet’, icmâ’ ve şahsî rey (ictihad) sıralamasına riâyet etmelerini emir ve tavsiye buyurmuşlardır.

C) Mezhep İmâmlarının İcmâ’i Delil Alışı,

Dört mezhep imâmının İcmâ’i, Kitap ve Sünnet’ten sonra üçüncü derecede şer’î bir huccet olarak kabul ettiklerini görüyoruz. Bu İmâmlar arasında ictihadda takib ettiği yolu bizzat kaleme alan ve eseri bize kadar ulaşmış olan, yalnızca İmâm Şâfi’dir. Diğer imâmların ictihad usûlleri, talebeleri tarafından rivâyet edilerek, daha sonraki devirlerde kitaplara geçmiştir. Bu yüzden İmâm Şâfi’nin dışındaki imâmların ictihad metodlarını, icmâ’i, huccet aldıklarına dair görüşlerini, kendilerinden yapılan rivâyetlerden veya talebelerinin, mezhebini takib eden bilginlerin değerlendirme ve tahrirlerinden nakletmeye çalışacağız.

1) İMAMEBÛ HANİFE’NİN İCMÂ’İ DELİL ALIŞI

İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe (r.a.) den yapılan bir rivâyete göre O, kendi ictihad metodunu şöyle açıklar:

“(Hüküm çıkarırken Ben); Önce, Allâh’ın Kitabı’ndakini alırsam kabul ederim. Orada (bir çözüm) bulamazsam, Allâh’ın Rasûlü’nün Sünnet’indekini alırsam kabul ederim. Şâyet ne Allâh’ın kitabında ne de Rasûlünün Sünnet’inde bir şey bulamazsam, ashâbın görüşünü alırım. Onlardan istediğimin görüşünü alırsam, istediğimi bırakırım, ancak onların görüşlerinin dışına da çıkmam. İş, İbrahim (v.96/714), Şa’bî (v.104/714), İbn Sîrîn (v.110/728), Hasan el-Basrî (v.110/728), Atâ (v.115/713) ve (Saîd) b. el-Müseyyib (v.94/712)... gibi zevata gelince, onların ictihad ettiği gibi ben de ictihad ederim!...”³¹

³⁰ İbn Abdilberr, a.g.e., s.361; İbnü’l-Kayyım, a.g.e., c.I, s.63; Kattân, a.g.e., s.128

³¹ İbn Abdil-Berr, Ebû Ömer Yûsuf, *el-İntiqâ fî Fedâilî’s-Selâseti’l-Eimmeti’l-Fukalîd*, Beyrut, s.143; Saymerî, Kâdî Hüseyin b. Ali, *Alîbârü Ebî Hanîfe ve Aslıbâilü*, Beyrut 1976; II. Baskı, s.10; Mekki, Muvaffak b. Ahmed, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981, s. 80; İbnü’l-Kayyım, *İ’lâm*, c. I, s.123; Askalânî, İbn Hacer, *Telzîbü’t-Telzîb*, Beyrut 1327, c.X, s.451; Zehebî, Ahmed b. Osman, *Menâkıbü İmâm Ebî Hanîfe*, Beyrut, 1988, s.34; Kerderî, Hâfizüddîn b. Muhammed, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981, s.163; Heysemî, İbn Hacer, *el-Hayrâtü’l-Hısân fî Menâkıbü’l-İmâmî’l-A’zam Ebî Hanîfe- en Nu’mân*, Beyrut 1983, s.41; Musa, M. Yûsuf, *Ebû Hanîfe ve’l-Kayemî’l-İlsâniyyeti fî*

Hasan b. Ziyâd el-Lü'lü'nin rivâyetine göre İmâm-ı A'zam şöyle demiştir;

"Hiç kimsenin Allâh'ın kitabına, Rasûlünün Sünnet'ine ve ashabın icmâ'ına rağmen görüş beyan etme hakkı yoktur..."³²

Bir başka bir rivâyette ise şöyle demiştir;

"...Biz, bir meseleyi diğer bir mesele ile kıyâslarız. (Bu kıyâsı), Kitab'a ve Sünnet'e veyahut da ümmetin ittifakı(icmâ') ına dayandırırız..."³³

İmâm Züfer (v.158/775)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

"...İmâm Ebû Hanîfe hakkında muhaliflerin söylediklerine iltifat etmeyin. O ancak, kitab, sünnet veya sahâbî sözlerine dayanarak söz söyler, (bundan sonra) onlar üzerine kıyâs ederdi."³⁴

Sehl b. Müzâhim, İmâm Ebû Hanîfe hakkında şöyle demektedir;

"Ebû Hanîfe'nin metodu; sika (olan) ravilerin rivâyetini almak, çirkinden kaçmak, halkın muâmelâtına bakmak, (onların) istikâmet üzere yürüdükleri ve işlerinde salâh üzere birleştikleri şeyleri kabul etmektir..."³⁵

Bütün bu rivâyetlerde de görüldüğü üzere İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, icmâ'ı, kitab ve sünnet'ten sonra üçüncü temel kaynak olarak kabul etmiştir. En son rivâyette ise onun halkın üzerinde birleştikleri söz ve muâmeleleri kabul ettiği görülmektedir. Bu da bize göstermektedir ki, O, kendi beldesindeki insanların ittifak edip, birleştikleri şeye tâbî olurdu. Nass bulunmayan konularda insanların muâmelâtı üzere yürürdü. Bu, onun, müctehidlerin icmâ'ını öncelikle kabul ettiğini gösterir. Kendi belde Fukahâsına şiddetle tâbî olanın bütün ulemanın birleştiği şeye daha öncelikle tabi olması gerekir. Nitekim yukarıdaki rivâyetlerde de görüldüğü üzere O, ashabın ve diğerlerinin icmâ'ını hukûkî bir kaynak olarak kabul etmiştir.

İmâm-ı A'zam'dan yapılan rivâyetlerin yanında onun talebelerinden İmâm Muhammed b. Hasen (v.189) de Ebû Hanîfe medresesinin tercümânı olarak şunları söyler:

"İlim dört nevidir;

a) Allâh'ın kitabında olan ile ona benzeyen (mütevâtir)

Mezhebîhî, Kahire 1957, s. 66. 67; Abdülhâlik, Abdülğânî, Hucceyyetü's-Sünne, Beyrut 1986, s.351, 352

³² Kerderî, Menâkıb, s.163; Heysemî, el-Hayrâtü'l-Hisân, s.41

³³ Mekki, Menâkıb, s.74

³⁴ Kerderî, Menâkıb, s.164; Mekki, Menâkıb, s.75

³⁵ Mekki, Menâkıb, s.75; Kerderî, Menâkıb, s.163

b) Rasûlullah'tan nakledilen Sünnet ile ona benzeyen (meşhûr)

c) Rasûlullah'ın ashabından gelenle ona benzeyen (Sahâbe ve diğer asırlardaki icmâ')

d) Müslümanların kendi aralarında müstahsen gördükleri şeyler ile ona benzeyen (icmâ' ve nâsın ilmi) dir"³⁶

Bu sözde şu beyan vardır ki; Sahâbenin üzerinde icmâ' ettiği şey, kitap ve sünnet'le sabit olan şey (mütevâtir) menzilesindedir. İnkâr eden tekfir olunur³⁷.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; İmâm-ı A'zam ve Onun talebeleri (İmâm Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed, İmâm Züfer v.b.) icmâ'ı şer'î bir huccet olarak kabul etmektedirler. Nitekim yapılan bütün rivâyetler de bunu göstermektedir.

2) İMÂM MÂLİK'İN İCMÂ' DELİL ALIŞI

İmâm Mâlik, ünlü eseri "el-Muvattâ" da meseleleri incelerken önce, hakkında icthad ettiği fikhî mevzularla ilgili hadisleri zikreder, sonra Medîne ehlinin ittifak ettiği uygulamalar, sonra fakîhlerin ve muttakî tâbiîlerin rey'lerini zikreder, daha sonra Medîne'de meşhur olan rey'leri zikreder, eğer bu konuda bunlardan başka elinde bir şey yoksa, icthad eder³⁸. İmâm Mâlik'in Muvatta'daki metodu böyle. Ancak Muvatta'nın bazı yerlerinde hadislerle başlarken,

"الأمر المجتمع عليه عندنا" "Bizim katımızda icmâ' edilen şey" ve "الأمر عندنا" "Bize göre olan şey" gibi tâbirler kullanmaktadır³⁹. İmâm Mâlik, bu tabirleri kullanırken neyi kastetmektedir? Bu bilindiğinde onun icmâ'ı huccet alıp-almadığı açıklığa kavuşacaktır. Bu tabirleri kullandığına dair iki misal vermek istiyoruz:

a) İmâm Mâlik, "av" bahsinin bir yerinde şöyle demektedir; "Bizim katımızdaki icmâ'a göre, bir müslüman, mecûsînin eğitimli köpeğini (ava) gönderse, o köpek te avı yakalayıp öldürse, bu avın yenmesi helal olup bunda bir beis yoktur"⁴⁰.

³⁶ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.318; İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyânî'l-İlm*, s.315

³⁷ Serahsî, *a.g.e.*, c.I, s.318

³⁸ Kattân, *et-Tesrîu ve'l-fikhu fî'l-İslâm*, s.289, 290

³⁹ Mes. Bkz.Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'l-Muvatta'*, Kahire 1961, I. Baskı, c.II, s.196, 229, 331, c.III, s.421, 427, 428, 430, 432, 437, 438, 442, 448; c.IV, s.8, 190, 193, 194, 221

⁴⁰ Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, c.III, s.403

Muvatta şârihi Zürkânî (v.1122), burada kullanılan, "Bizim in-dimizdeki icmâ'a göre" tabirinden, "Medîne halkının (icmâ'ı)"nın kas-tedildiğini söylemektedir⁴¹.

b) Tilâvet secdesinden bahsederken ise, "Bize göre, kur'ân'daki farz olan secde âyetleri on bir tane olup, "mufasssal"⁴² sûrelerde bu âyet-lerden hiçbirisi bulunmamaktadır."⁴³ demektedir.

İmâm Mâlik'in bu tabirlerden neyi kastettiğini açıklığa kavuştu-racak bir başka rivâyete göre;

"İsmail b. Ebî Üveys (v.226/840) şöyle demiştir:

"İmâm Mâlik yalnız başına iken ona, Muvatta'ındaki (الأمر المجتمع) (عليه) ve (الأمر عندنا) sözlerinden neyi kastettiğini sordum. O bana bunları tefsir ederek şöyle dedi:

"الأمر المجتمع عليه عندنا" sözünden kastettiğim; "hakkında ne eski ne de yeni bir ihtilâf bulunmayan şeydir." (الأمر المجتمع عليه) sözünden kastettiğim ise; hakkında bazı ihtilâflar bulunsan bile "kendisinden razı olunup, uyulan ilim ehlinin icmâ' ettiği şeydir." الأمر عندنا "den kastım ise, kendisinden razı olunan ve kendisine uyulan kimselerin bir kısmından işittiğim ilimdir."⁴⁵

İmâm Mâlik'ten yapılan bu rivâyetlerde onun, Muvatta'ındaki söz ettiği icmâ'ların Medîne ehlinin icmâ'ı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak genel icmâ'ı yani, usûl'deki bütün müctehidlerin icmâ'ını delil sayıp saymadığı açık değildir.

Bu konuda Mâlikî usûlcülerinin görüşlerine gelince, Kâdî İyâz (v.544/1159), İmâm Mâlik'in usûlünü :

"Kitab, sünnet', medîne ehlinin ameli ve kıyâs"; şeklinde sayarken, icmâ'ı ve diğer delilleri saymaz"⁴⁶. Fakat Şihâbüddîn el-Karâfî (v.1069/1658) İmâm Mâlik'in usûlünü sayarken icmâ'ı da zikreder ve onun usûlünü şöylece sıralar:

⁴¹ Zürkânî, a.g.e., c.III, s.403

⁴² Mufasssal: Kur'ân-ı Kerim'in (son tarafında) yer alan kısa ve besmeleli fasılalar çok olan sûreler-dir ki, et-tivâl, el-Avsat, el-Kısâr diye üç bölüme ayrılır. (Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, Ankara 1983, s.58)

⁴³ Zürkânî, a.g.e., c.II, s.196

⁴⁵ Bâcî, İfâkâmü'l-Füsûl, s.418.

⁴⁶ Ebû Zehrâ, Mâlikî, s.235 (Kâdî İyâz'ın Tertîbü'l-Medârik'inden naklen. s.78)

1) Kitab, 2) Sünnet' 3) İcmâ', 4) Medîne ehlinin ameli, 5) Kıyâs, 6) Sahâbî Görüşleri, 7) Mesâlih-i Mürsele, 8) Örf ve Âdet, 9) Sedd-i Zerâî, 10) İstishâb, 11) İstihsân⁴⁷.

Karâfî'nin bu sıralamasından da anlaşılmaktadır ki, İmâm Mâlik, Medîne ehlinin ameli ve icmâ'ının yanı sıra (usûldeki genel icmâ') da şer'î kaynaklardan biri olarak kabul etmektedir⁴⁸.

Ünlü Mâlikî usûlcüsü Şâtibî (v.790/1388) ise "el-Muvâfakât" adlı eserinde şer'î delilleri, kitab, sünnet', icmâ', rey şeklinde sayar ve şöyle der;

"...İcmâ', kesin bir huccet olup, (yapı itibariyle) tartışmaları kesici bir (nitelik) taşır..."⁴⁹.

Kendisine bağlı usûlcülerin belirttiklerine göre İmam Mâlik, Medîne ehlinin icmâ'ından ayrı olarak 'genel/usûlî İcmâ'ı da huccet olarak kabul etmektedir.

3) İMÂM ŞÂFÎ'NİN İCMÂ'İ DELİL OLARAK ALIŞI :

İmâm Şâfî, icmâ'ı İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak kabul etmektedir. Ona göre icmâ', derece itibariyle kitap ve sünnet'ten sonra, fakat kıyâstan önce gelen bir delildir. Dört mezheb imâmından, icmâ'a dair görüşleri en net ve açık bir biçimde gelen sadece İmâm Şâfî'dir. Onun, kaleme aldığı bütün eserlerinde icmâ'ı huccet olarak kabul ettiğini ve fiilen de kullandığını görmekteyiz. Fıkıh tarihinin ilk usûl kitabı olarak kabul edilen "*er-Risâle*"sinde müstakil bir bölümde icmâ'dan bahsetmektedir.

İmâm Şâfî, icmâ'ın huccet oluşuna dair iki delil getirir;

Birincisi; Kitap'tan, en-Nisâ, 4/115 âyetidir. Bu âyetin, İcmâ'ın huccet oluşuna dair ilk söz edenin İmâm Şâfî olduğunu daha önce konunun girişinde söylemiştik.

İkinci olarak, sünnet'ten delil getirmektedir. *er-Risâle*'de şu hadisi naklediyor;

"Bize, Süfyan, Abdullah b. Ebi Lebîd'den, O da Süleyman b. Vesâr'dan, O da babasından haber verdiğine göre, Hz. Ömer(r.a.), Câbiye (denilen bir bölge)de insanlara hitab ederek şöyle dedi:

"Rasûlullah (s.a.v.), benim burada size hitap ettiğim gibi, O da bize hitap etti ve şöyle dedi;

⁴⁷ Ebû Zehrâ, *Mâlik*, s. 237 (Karâfî'nin '*Tenkîlu'l-Füsûl*' adlı eserinden naklen)

⁴⁸ Ebû Zehrâ, *Mâlik*, s.301

⁴⁹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, c.I, s.37

“Ashabıma saygı gösterin, sonra onlardan sonra gelenlere (tâbi-în), sonra da onların ardından gelenlere (tebe-i tâbiîn) saygı gösterin. (Bütün bunlardan) sonra yalan ortaya çıkar. O derece ki, bir adam yemin eder, fakat yemini makbûle geçmez, şahitlik yapar, şahitliği kabul edilmez. Dikkat edin! Kim cennetin tam ortasını isterse, cemaate sarılsın. Çünkü şeytan, yan çizen tek kişi ile beraberdir. İki kişiden daha uzaktır. Bir adam, bir kadınla gizli bir yerde baş başa kalırsa, üçüncüleri şeytan olur. Kimi, yaptığı iyilikler(i) sevindirir, kötülükler(i) de üzzer, O kimse, (gerçek) mü'mindir”⁵⁰.

İmâm Şâfiî, ictihad ederken izlediği yöntemi kendisi şöyle açıklar;

“Bir konuda hüküm verirken önce:

a) İhtilâfsız kabul olunan Kitab ve Sünnet'le hüküm verilir. Bunun için deriz ki, biz hem zâhirde hem de bâtında doğru hükmettik. (sonra):

b) Haber-i vâhid yoluyla rivâyet edilen Sünnet'le hüküm verilir. Bundan dolayı deriz ki, zâhirde doğru hükmettik. Çünkü, hadisi rivâyet eden kimse yanılabilir.

c) (Daha sonra) “İcmâ” ile hükmederiz.

d) Sonra da “kıyâs” ile hükmederiz. Zira kıyâs, delil olarak İcmâ'dan daha zayıftır. Kıyâs ancak zarûreten yapılır. Çünkü, hadisin varolduğu yerde kıyâs câiz olmaz...”⁵¹

İmâm Şâfiî'nin, bu sözünden anlaşıldığına göre onun ictihad metodu ve ictihadda kullandığı delilleri kısaca şu şekildedir;

a) Kitap ve Mütevâtir Sünnet',

b) Haber-i Vâhid Sünnet',

c) İcmâ',

d) Kıyâs.

İmâm Şâfiî'nin, icmâ'ı, kitap ve sünnet'ten sonra üçüncü derecede şer'î bir huccet saydığını gördük. Nitekim o, icmâ'ı fiilen de delil olarak kullanmıştır. Bunun örneklerini hemen hemen bütün eserlerinde sıkça görmek mümkündür. O'nun “*er-Risâle*”sinden seçtiğimiz örnekleri zikrelelim;

a) Eserin, 'nesh' bölümünün bir yerinde şöyle diyor;

⁵⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, s.204, md. No: 1315

⁵¹ Şâfiî, *er-Risâle*, s.262, md. No: 1815-1817

“...Ehl-i İlmi (müctehidler) konu üzerinde, bu şekilde icmâ' eder bulduk.”⁵²

b) Yine aynı bölümde, şöyle demektedir;

“...Genel olarak, meğâzîcilerin hadisine ve insanların icmâ'ına itimad ettik”⁵³.

c) Kadâ, yani; yargı konusunu işlerken şöyle demektedir;

“...Sonra, şahitlik, haber verme ve hüküm (yargı) arasındaki farka, müslümanların İcmâ'ı bir delildir”⁵⁴.

d) er-Risâle'nin *istihsân* bölümünde, yaralanma diyeti konusunu işlerken ise şöyle demektedir; “... Sonra, yaralanma cinâyetinden dolayı, diyetin 1/3'üne ya da daha fazlasına ulaşan miktarın âkilece ödemesi (gerektiği) hükmünde (müctehidler) icmâ' eder bulduk”⁵⁵.

İmâm Şâfiî, *er-Risâle*'sinin dışındaki diğer eserlerinde de icmâ'ı delil olarak kullanmaktadır. O'nun eserlerinden biri olan “*Cimâu'l-İlm*”de sık sık icmâ'dan bahsedip, kendisinin bunu huccet kabul ederek muhataplarıyla münâzaralarda bulunduğunu görmekteyiz.⁵⁶

Meselâ O, muhatabıyla tartışırken ictihadın kimler tarafından yapılabileceğinden bahisle şöyle diyor: “İctihadı, kitab, sünnet', icmâ' ve haber-i lâzım'dan ictihada delâlet eden şeyleri bilen bir kimse yapabilir...”⁵⁷

Şâfiî'nin bu sözünden anlaşılıyor ki, O ictihad yapmak için icmâ'ı bilmeyi şart koşuyor. Bu da onun, icmâ'ı şer'î bir huccet saydığını gösterir. Eserinin bir başka yerindeki şu sözü, onun icmâ'ı huccet aldığının en açık örneği sayılabilir. O, şöyle diyor;

“İcmâ', kendisinde hata bulunması imkânsız olmasından dolayı, her konuda huccettir”⁵⁸.

İmâm Şâfiî, “*İhtilâfü'l-Hadis*” adlı eserinde de icmâ'ı huccet olarak kullanır. Meselâ, İmâm Şâfiî diyor ki;

“İlim iki çeşittir. İttibâ ve istinbât. İttibâ yönüyle ilim, önce kitaba ittiba, olmazsa sünnet'e ittibâ, o da olmazsa, selefimizin muhalifini bilmediğimiz umumî görüşüne, yani icmâ'a ittibâ'dır. Bütün bunlar

⁵² Şâfiî, *er-Risâle*, s.69, md.No: 399

⁵³ Şâfiî, *er-Risâle*, s.69, md.No: 401

⁵⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, s.182, md. No: 1157

⁵⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, s.230, md. No: 1539

⁵⁶ Mes. Bkz. *Cimâu'l-İlm*, s.23, 25, 29, 32-39, 42, 43, 48-54, 62-65, 68, 69, 72, 91

⁵⁷ Şâfiî, *Cimâu'l-İlm*, s.29

⁵⁸ Şâfiî, a.g.e., s.38

olmazsa kitab'a kıyâsla istinbât etmek, o da olmazsa, sünnet'e kıyâsla, o da olmazsa icmâ'a kıyâsla istinbât etmektir..."⁵⁹

İmâm Şâfiî'nin eserlerinden verdiğimiz bütün bu misallerden çıkan sonuç şudur ki; O, icmâ'ı, kitap ve sünnet'ten sonra üçüncü şer'î huccet olarak kabul etmiş, bunu uygulamalarıyla da ispat etmiştir.

4) AHMED B. HANBEL'İN İCMÂ'İ DELİL ALIŞI :

Ahmed b. Hanbel, icmâ'ı huccet olarak kabul edip, onu fiilen de delil olarak kullanmış mıdır? Bu soruya kesin olarak "evet" demek oldukça güç olmasına rağmen yine de biz, onun icmâ'ı huccet olarak kabul ettiğini ve bunu ichtihadlarında bizzat kullandığını söyleyebiliriz.

"İcmâ'ın imkânı" bölümünde, İmâm Ahmed'in görüşlerine değinirken, onun icmâ'ın imkânını, ona muttâlî olmanın güçlüğünden dolayı uzak gördüğünü belirtmiştik. O, kendinden yapılan meşhur rivâyette "Kim İcmâ' iddia ederse o yalancıdır. Belki insanlar ihtilâf etmişlerdir de O, İcmâ' edene ulaşmamıştır. Dolayısıyla bu durumda olan kimse, "Bu konuda insanların ihtilâfını bilmiyoruz." desin"⁶⁰, diyerek gelişigüzel ileri sürülen icmâ' iddialarını yalanlıyordu. Ahmed b. Hanbel'in, icmâ'ı huccet olarak kabul edip etmediği hususu, onun "İcmâ'ın imkânı"na dair görüşleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden biz onun, icmâ'ın imkânı'na dair görüşlerine temas etmek durumundayız. Usûlcüler, O'nun, icmâ' iddialarını inkar edişinin çeşitli sebepleri olabileceğini beyan etmişlerdir. Bunları şöylece özetlemek mümkündür. O, icmâ' iddialarını;

- a) O'na muttâlî olmanın güçlüğünden dolayı reddetmiştir.
- b) Verâ sahibi olmasından dolayı reddetmiştir.
- c) O, Sahâbîler asrından başka asırlardaki icmâ' iddialarını reddetmiştir.
- d) O, sözlü icmâ'ı değil; sükûtî icmâ'ı reddetmiştir.
- e) Yahut da O, bu meşhur sözünü, selefın ihtilâfını bilmeyen muhatabına karşı söylemiştir.⁶¹

O'nun, icmâ'ın varlığını inkar edişine sebep olarak bütün bu ihtimaller dikkate alınabilir. Ancak İbnü'l-Kayyım, bunun başka bir sebebinden sözeder. İmâm Şâfiî ve İmâm Ahmed'in, icmâ' iddialarını

⁵⁹ Şâfiî, *İhtilâfü'l-Hadis*, s.128

⁶⁰ İbnü'l-Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in*, c.I, s.30; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s.115

⁶¹ İbnü'l-Kayyım, a.g.e., c.I, s.30; İbn Bedrân, a.g.e., s.114, 115; Kattân, *et-Tesrîu ve'l-Fıkhu fi'l-İslâm*, s.322, 23; Cündî, Abdülhalîm, *Ahmed b. Hanbel İmâmü Ehli's-Sünne*, Kahire 1970, s.268, 269

reddetmelerinin sebebinin, bazı insanların sandığı gibi, onun icma'ın varlığını inkar ettiklerinden dolayı değil; “*muhalifi bilinmeyen*” meselelerin, cehaletten dolayı icmâ' gibi değerlendirilerek, nasslara takdim edilebileceğinden çekindikleri için bu iddiaları dikkate almadıklarını, en azından konu hakkında oldukça ihtiyatlı davrandıklarını söyler⁶².

Bütün bu zikredilen şeylerden çıkan sonuca göre İmâm Ahmed, icmâ' konusunda ihtiyatlı davranır, uluorta İcmâ' iddialarını dikkate almaz, bu hususta oldukça dikkatli, çekingen, ve titiz bir tavır takınır.

Onun usûlünde icmâ'ın yeri nedir? Bu konuya gelince, İbnü'l-Kayyim onun mezhebinin beş temeli olduğunu söyler. Bunlar;

- 1- Nass'lar (Kitab-Sünnet),
- 2- Sahâbî Fetvâları (Özellikle ittifakları),
- 3- Sahâbîler ihtilâf ettiklerinde, onların görüşlerinden birini tercih,
- 4- Mürsel ve Zayıf hadislerle amel,
- 5- (Zarûret halinde) Kıyâs⁶³.

Bu sıralamadan da anlaşıldığı kadarıyla Ahmed b. Hanbel, icmâ'ı, ismini ihtiyatından dolayı zikretmese de delil olarak almaktadır. Onun, icmâ'ı bizzat huccet sayıp, onu şer'î bir delil olarak değerlendirdiğine dair usûl eserlerini incelediğimizde bazı bilgilere ve örneklere rastlamaktayız.

Ahmed b Hanbel'in icmâ'ı fiilen kullandığına dair Hafız Beyheqî (v.458) İmâm Ahmed b. Hanbel'in;

(فَأَذا قَرَأَ الْقُرْآنَ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَانصِتُوا لِعَلَّكُمْ تَرْحَمُونَ)

“*Kur'ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ki merhamet olunasınız.*”⁶⁴ âyeti hakkında şöyle dediğini tahrir eder; “Bu âyetin namaz hakkında olduğuna dair usûlcüler icmâ' etmişlerdir.”⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, bu sözünde de görüldüğü gibi, bu konuda icmâ'ın bulunduğu nu nakletmekte ve ona göre amel etmektedir.

Muhammed Ebû Zehrâ, “İbn Hanbel” adlı biyografik eserinde Ahmed b. Hanbel'in icmâ'a dair görüşlerini inceler ve Ahmed b.

⁶² İbnü'l-Kayyim, a.g.e., c.I, s.30

⁶³ İbnü'l-Kayyim, a.g.e., c.I, s.29-32; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 113-122;

⁶⁴ *el-Araf*, 7/204.

⁶⁵ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, *el-Muğnî*, Beyrut 1985, c.I, s.331; Tahtâvî, Muhammed b. İsmâîl, *Hâşiyetü'lâ Merâqî'l-Felâhî Şerhü Nûrî'l-İzâfî*, Bulak 1318, III.Baskı, s.152

Hanbel'in, icmâ'ı iki mertebede değerlendirdiği sonucuna varır. Bu mertebeler özetle şunlardır:

a) Yüksek icmâ'dır ki, bu Ashâb-ı Kirâm'ın icmâ'ıdır.

b) Bir görüş bilinir ve yayılır, ona da muhalif olan hiç bir kimse olmazsa, bu durumda icmâ' oluşur ki, bu icmâ' ikinci mertebede huccet olan bir icmâ'dır.¹

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME :

Bu bölümde dört mezhep imâmının, icmâ'ı şer'î bir huccet olarak kabul edip-etmediklerini incelemeye çalıştık. Çıkan sonuca göre, icmâ'ın şer'î bir huccet olduğunu söyleyen ve bunu fîlî olarak gösteren ve bu konuda en açık ve net görüşe sahip olan İmâm Şâfiî'dir. Bu durumu, İmâm Şâfiî'nin, görüşlerini yansıtan eserler bırakması, bu eserlerinde konuyu düzenli ve sistematik şekilde incelemesi sonucuna bağlayabiliriz. Konuyu incelerken de gördük ki, İmâm Şâfiî'nin dışındaki üç İmâmın bu konudaki görüşleri, kendilerinden yapılan rivâyet ve değerlendirmelere dayanmaktadır. Bu demek değildir ki, diğer üç imâm, icmâ'ı huccet saymamıştır. Nitekim onların da icmâ'ı huccet saydıklarını kendilerinden yapılan rivâyetleri vererek göstermeye çalıştık.

II. İCMÂ'IN NAKLİ

İcmâ' gerçekleştikten sonra nakledilmek durumundadır. Zira icmâ' gerçekleştiği asırdan sonrakiler için geçerliliği olan naklî bir delildir. Değilse, icmâ' ehli bilinçli olarak bir araya gelip "gelin şu konuda icmâ' edelim" demezler. Bir devirdeki görüşler incelenir, bu görüşler arasında ittifak var ise, bu ittifak oluşur oluşmaz, hem icmâ' edenleri hem de diğerlerini bağlayıcı bir delil hüviyetine kavuşur. İcmâ' edildikten sonra bu icmâ' ile amel ederken naklin keyfiyeti önemlidir. Bu yüzden icmâ'ın nakli nasıl gerçekleşir? Kaç türdür? sorularına cevap aramak gereklidir. İcmâ'ın nakli hususunda belli şartlar var mıdır? Yoksa her nakledilen icmâ' iddiası gerçek İcmâ' şeklinde değerlendirilebilir mi? Bu soruların da cevaplandırılması gerekir.

İcmâ'ın nakli şu yönden de önemlidir: Fıkıh tarihini incelediğimizde, her mezhep sâiki kendi görüşlerinin doğruluğunu güçlendirmek için çeşitli icmâ' iddialarında bulunmuşlardır. Bu nakledilen icmâ' iddialarını araştırdığımızda çoğu zaman durumun böyle olmadığı anlaşılır.

¹ Ebû Zehrâ, *İbn Hanbel*, s. 311

Meselâ, Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından İmâm Ebû Yûsuf, Evzâî'nin "Siyer" adlı kitabına reddiye babında:

"...Evzâî'nin; "Geçmişteki müslümanların İmâmları bunun üzerinde ittifak etmiştir" sözü, tıpkı Hicâzluların iddiasına veya doğru dürüst abdest alamayan, teşehhüde oturamayan ve fıkıhın usûlünü bilmeyen Şam'lı hocalarının bazısının görüşüne benzemektedir..."¹ İmâm Ebû Yûsuf'un bu düşüncesi, icmâ'ın naklinden dolayıdır. Aynı tavrı, İmâm Şâfiî de hemen hemen bütün eserlerinde gösterir, muhatabının naklettiği icmâ' iddialarını kolay kolay kabul etmez. Bilhassa Medîne ehlin-den yapılan icmâ' nakillerini şiddetle reddeder.

Verilen iki örnekle de görüldüğü gibi, bir çok fakîh, birbirlerinin ileri sürdüğü icmâ'ları tanımamışlardır. "Hilâf" kitapları bu konudaki çekişmelerle doludur, diyebiliriz. İşte bu yüzden icmâ'ın nakli önemlidir.

Bu konuda söylenenlere gelince; Usûlcüler, icmâ'ın naklinde üç mertebeli bir nakilden bahsederler, Bunlar:

A) Tevâtüren nakil; Kesin ilim ve amel icab eder.

B) Şöhret yollu nakil; Kesinliğe yakın (galib-i zann) ilim ifade eder.

C) Haber-i Vâhid yollu nakil; İlim yönünden zann ifade etmesine rağmen, amel icab eder.² Bu şekildeki nakil derecelendirmesi Hanefîlere aittir. Şâfiîler ise bu mertebeleri ikiye ayırırlar:

a) Tevâtüren nakledilen icmâ',

b) Âhâd yolla nakledilen icmâ'.³

Hanefîlerle Şâfiîler arasındaki bu değişik sıralama, onların haberler konusundaki sınıflamalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Şâfiîler, haberleri, tevâtüren ve âhâd diye ikiye ayırıp, Hanefîlerin "şöhret" dedikleri haber türünü, âhâd haberlerin içinde mütâlaa etmektedirler.

Biz yapılan bu iki sınıflamadan, Şâfiîlerin yaptığı sınıflamaya göre konuyu inceleyeceğiz.

¹ Ebû Zehrâ, *Usûlül-Fıkıh*, s.201 (*er-Reddû alâ Siyeri'l-Evzâî*, Kahire 1357, s.21'den naklen)

² Serahsî, *Usûl*, c.I, s. 302; İbn Melek, *Şerhi'l-Menâr*, s. 259.

³ Mes Bkz. İsnevî, *Nihâyetü's-Sûl*, c.III, s. 320.

A) İcmâ'in "tevâtüren" nakli:

Tevâtüren nakledilen icmâ'in huccet olduğunda Usûlcüler arasında görüş birliği vardır. Acaba Tevâtüren nakledilen icmâ' ne zaman gerçekleşmiştir? Bu soruya Ebû Zehrâ şöyle cevap veriyor:

"Fakîhler, Sahâbîlerin icmâ'ından başka diğer icmâ'lar üzerinde ittifak etmemişlerdir. Sahâbîlerin şer'î hükümler üzerindeki icmâ'ları tevâtüren sabit olmuştur. Bundan dolayıdır ki, onların icmâ'larına hiç kimse muhalefet etmemiştir..."⁴

Tevâtüren nakledilen icmâ', Sahâbîlerin icmâ'ıdır diyebiliriz. Zira bu devirden sonraki asırlarda gerçekleşmiş olan icmâ'ların tartışma konusu olduğunu daha önce belirtmiştik.

B) İcmâ'in "Âhâd şekille" nakli:

Tevâtüren nakledilen icmâ'in huccet olduğunda ittifak bulunduğunu görüyoruz. Acaba tevâtüren nakledilmeyen, yani icmâ'ı nakledenlerin sayısı tevâtür derecesine ulaşmayan icmâ'ların, huccet oluşunda ittifak var mıdır? Bu hususta usûlcüler ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta belli başlı iki farklı görüş bulunmaktadır:

1) "*Haber-i Âhâd tarikiyle nakledilen icmâ' huccettir.*"

Bu yolla İcmâ' sabit olur diyenler; Şâfiîlerden Mâverdî (v.771/1058), Cüveynî, Fahrüddin Râzî, Âmidî, İbnü's- Sübkî (v.771/1369), Mâlikîlerden Bâcî ve İbn Hâcib ile Hanbelîlerin tamamı ve Hanefîlerin çoğunluğunun da içinde bulunduğu cumhûr-u ulemâ...

2) "*Haber-i Âhâd tarikiyle sabit olan icmâ'; huccet değildir.*" Bu görüşte olanlar ise, Hanefîlerden bir grup ile Şâfiîlerden İmâm Gazzâlî'dir.⁵

Biz bu görüşlerden, önce haber-i âhâd tarikiyle nakledilen icmâ'ı huccet saymayanların delillerini görelim. Daha sonra da, Cumhûrun, bu delillere verdiği cevapları ve kendilerinin öne sürdükleri karşı delilleri zikrederim;

Haber-i vâhid tarikiyle nakledilen icmâ'ın huccet olmadığını söyleyenlerin başında İmâm Gazzâlî'nin geldiğini belirtmiştik. O, Cumhûrın aksine bir görüşe kail olarak şöyle der.

⁴ Ebû Zehrâ, *Usûl'l- Fıkıh*, s. 211, 212.

⁵ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.302; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s. 215; Râzî, *el-Mafisûl*, c.I, k. II, s. 214; Bâcî, *İfıkânü'l Füsûl*, s. 436; İbnü's-Sübkî, *el-İbâhâc*, c.II, s. 443; İbn Hâcib, *Müntelâ'ü'l Vüsûl*, s. 64; Muhtasarı'l Müntelâ, c. II, s. 44; İsnevî, *Nihâyetü's-Sûl*, s. 318, 319; İbn Melek, *Şerhi'l-Menâr*, s. 259; Ensarî, *Fevâidü'r-Rahamût*, c.II, s. 242; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fiuhûl*, s. 89; İbn Bedrân, *el-Medhal*, s. 284.

"...Bazı fakîhlerin aksine, haber-i vâhidle nakledilen icmâ', sabit olmaz. Bundaki sır şudur; İcmâ' kat'î delildir. Kitab ve mütevâtir Sünnet'le hükmedildiği gibi, onunla da hükmedilir. Haber-i vâhid kesinlik değil; zann ifade eder. Zann ifade eden şeyle kat'î delil olan İcmâ' nasıl sabit olur?"⁶

İmâm Gazzâlî'nin öne sürdüğü delil ve yorum bu şekilde... Yeri gelmişken şunu belirtmekte yarar var; Muhammed Ebû Zehrâ, usûl adlı kitabında, haber-i vahid tarikiyle nakledilen icmâ'ı huccet saymayan kimselerin başında F. Râzî'nin geldiğini söylemektedir.⁷ Halbuki F. Râzî, bunu câiz görmektedir.⁸ Ebû Zehrâ merhumun, F. Râzî ile İmâm Gazzâlî'yi birbirine karıştırdığı kanaatindeyiz. Bu yanlışlığın isimleri birbirine karıştırmaktan kaynaklandığını sanıyoruz.

Cumhûr-u Fukahâ sünnet ve kıyâstan olmak üzere iki delile dayanmaktadırlar.

a) Sünnet'ten; (نحن نحكم بالظاهر والله يتولى السرائر)

Rasûlullah (sav) bir hadiste şöyle buyurmuştur.

"Biz zahire göre hükmeder, sırları Allâh'a havale ederiz."⁹

Hadisteki "الظاهر" kelimesi, "istiğrak lâm"ı ile zikredildi. Bu kelimenin kapsamına, zâhiren zannî olmasından dolayı, haber-i vâhid tarikiyle sabit olan icmâ' (da) girmektedir¹⁰.

b) Kıyâstan;

"Haber-i vâhidle nakledilen icmâ', zann ifade etmesine rağmen, Rasûlullah (s.a.v.)'dan rivâyet edilen haber-i vâhid nasıl huccet ise, O da bu gibi da huccettir"¹¹.

Râzî bu konuya ilişkin şunları söyler;

"Ahâd yolla nakledilen icmâ' huccettir. Çünkü, icmâ' huccet (getirme) türlerinden biridir. Sünnet'tekine kıyâsen, ma'lumuyla delil getirmek câiz olduğu gibi zannî olanıyla da delil getirmek câizdir..."¹²

Serahsî, haber-i âhad tarikiyle nakledilen icmâ'ın sabit olamadığı gibi huccet de sayılamayacağını söyleyenlere karşı, icmâ'ın da Sünnet'te

⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s. 215.

⁷ Ebû Zehrâ, *Usûlü'l-Fıkâh*, s. 212.

⁸ Râzî, *el-Mafisûl*, c.I, k.II, s. 214.

⁹ Kaynaklarda bu lafızda bir hadise rastlayamadık. Ancak aynı manayı ifade eden başka hadisler için bkz. Müslim, k. 30., hd. No: 3-7; Nesâî, k. 49; B. 13; İbn Mâce, k. 13, b. 5.

¹⁰ Âmidî, *el-İfâkâm*, c.II, s.254; İbn Hâcib, *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.64

¹¹ Âmidî, *el-İfâkâm*, c.II, s.254

¹² Râzî, *el-Mafisûl*, c.I, k.II, s.214

olduğu gibi, mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhid tarikleriyle nakledilebileceğini söyledikten sonra şu cevabı verir;

“Haber-i vâhidle İcmâ'nın naklini kabul etmiyenler şöyle derler; ‘İcmâ', kesin ilim ifade eder, haber-i vâhid (ise) zann ifade eder’. Bu apaçık bir hatadır. Rasûlullah (s.a.v.)’in sözü, ilim ifade eder. Haber-i âhad tarikiyle nakledilen Sünnet’in, ilim değil de amel icab ettiği gibi, İcmâ'nın da amel icab etmek üzere haber-i âhad tarikiyle nakledilmek suretiyle sabit olması câizdir”¹³.

İbn Hâcib ise şunları söyler; “Haber-i vâhidle nakledilen icmâ'a tutunmak câizdir. Ancak, Gazzâlî ve bazı Hanefîler bunu kabul etmezler. Bize (Mâlikîlere) gelince, zannî haber tarikiyle yapılan (icma) nakil, kesin amel icab eder. Fakat, kesin haber tarikiyle yapılan (icma) nakli daha evlâdır...”¹⁴

Cumhûrun görüşlerini yansıtan bu görüşlere göre, İcmâ'nın nakli, Sünnet'in nakline kıyaslanarak câiz görülmüştür. Âhad tarikile nakledilen icmâ'nın huccet olmayacağını söyleyenler de bir nevi kıyâs metodu kullanıyorlar. Şöyle ki,

“Kesin huccet, kesin olarak nakledilir, zannî huccet ise, ancak zannî yolla sabit olur.” görüşünden hareketle, huccetin kesinliği onun naklindeki kesinlikle kıyaslanıyor. Böylece, “zannî tarikle, kesin olan huccet nasıl sabit olur?” sonucuna varılıyor. Halbuki cumhûr, yaptığı kıyâsta, icmâ'nın fonksiyonunu göz önüne alıyor, yani icmâ' uygulanmak için vardır, onun nakli onun uygulanabilirliğinden daha az önemlidir, demek istiyorlar. Sünnet'teki haberlerin niteliğine benzetilerek, onların (yani mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhid) türlerinde önemli olanın, onların ilim ifade etme kuvvetleri değil, bunların hepsinin kesin amel ifade ettiklerini, böylece icmâ'nın asıl fonksiyonu olan “uygulanır olma” özelliğinin sağlandığını söylemektedirler.

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz; Cumhûr, icmâ'nın naklinin pratik faydasından hareket ederek her türünü câiz görüyor, diğerleri ise, icmâ'nın pratik faydasından öte, onun naklindeki kuvvete önem veriyorlar.

III. İCMÂ'IN DERECELERİ

Bu bölümde icmâ'nın derecelerinden bahsedeceğiz. Şüphesiz her icmâ', kuvvet ve derece itibarıyla birbirinden farklıdır. Usûlcüler, bu

¹³ Serahsî, *Usûl*, c.I, s.302

¹⁴ İbn Hâcib, *Müntehâ'l-Vüsûl*, s.64

derecelendirmeleri yaparken çeşitli yönlerden konuyu ele alarak değerlendirmişlerdir. Biz bunlardan bazılarını mümkün olduğu kadar örnekler vererek açıklayacağız.

A) İcmâ'nın, üzerinde gerçekleştiği konuya, yani icmâ'nın senedine göre derecelendirilmesidir ki, buna şöyle bir örnek verebiliriz:

1) *Kat'î İcmâ'*:

İcmâ'nın üzerinde gerçekleştiği şey, yani icmâ'nın senedinin herkesçe bilinmesi zarûrî olan itikad ve farzlardan oluşmasıdır. Bu tür icmâ', kesinlik ifade eder. Bu tür icmâ'a örnek olarak Allâh'a ve Peygamberlerine iman etmek ve İslâm'ın beş şartından olan namaz, oruç, zekat, hacca verebiliriz.

2) *Zannî İcmâ'*:

Bu tür icmâ'nın, sadece usûlcüler tarafından bilinen bir senedi vardır. Bu duruma avam vâkıf olamaz. Bu tür icmâ'a, alış-verişin helal, icâre (kira) akdinin sahih olmasını örnek verebiliriz.

Bu iki tür icmâ'dan birinci türü yani, senedi kat'î bir delil olan icmâ'ı inkar etmek küfrü gerektirir. İkinci tür icmâ' ise, senedi zannî olduğundan inkarı küfrü gerektirmez.¹

B) İkinci tür icmâ' sınıflandırılması, icmâ'nın gerçekleştiği asra göre yapılmaktadır. Burada esas alınan hareket noktası icmâ'nın gerçekleştiği asırdır. Bu tür sınıflandırmaya şu örneği verebiliriz:

1) Sahâbîlerin kavî icmâ'larıdır ki, bu tür icmâ', kuvvet yönünden Kur'ân âyetleri ve mütevâtir hadisler seviyesindedir. Böyle bir İcmâ'm inkarı, küfrü mücibtir.

2) Sahâbîlerin sükûtî yolla icmâ' etmeleri; Bu tür icmâ' kuvvet yönünden kavî icmâ'dan düşük seviyededir. Bu sebeple bu tür icmâ'nın inkarı, küfrü gerektirmez.

3) Üçüncü seviyedeki icmâ' ise, Sahâbîlerin üzerinde ihtilâf ettikleri rivâyet edilmeyen bir konuda, sonraki devirlerde gerçekleşen icmâ'dır.

4) Dördüncü derecedeki icmâ' ise, Sahâbîlerin, üzerinde ihtilâf ettikleri rivâyet edilen bir konuda, sonraki devirlerin birinde gerçekleşen icmâ'dır. Bu türe "muhtelefün fih (olan) icmâ'" adı verilmektedir. Bu şekildeki icmâ'nın sonraki asırlarda değiştirilmesi câizdir.

¹ Âmidî, *el-lîkâim*. c.I, s.255

5) En son mertebedeki icmâ' ise, gerçekleşip, sabit olduktan sonra İcmâ' edenlerden birinin görüşünden döndüğü icmâ'dır. Bu tür icmâ' da "muhtelefun fih" bir icmâ'dır.

C) Başka bir derecelendirme de icmâ'ın nakil ve meydana geliş keyfiyetine göre yapılmaktadır. Bu sınıflama da şöyledir:

1) *Kat'î İcmâ'*:

Bu mertebedeki icmâ', bütün şartlarını taşıyan, hakkında hiçbir ihtilâfın bulunmadığı ve tevâtüren nakledilen icmâ'dır. Bu şekildeki icmâ', kesin huccettir. Bütün müslümanlar ona uymak durumundadır. Meselâ, beş vakit namazın farz olduğu hususundaki icmâ' gibi.

2) *Zannî İcmâ'*:

Bu tür icmâ', zann ifade eder ve çeşitli şekillerde meydana gelebilir.

a) Hakkında önceden ihtilâf edilmeyen icmâ'.

b) Asrın bir bölümünde yapılan icmâ'.

c) Tâbîîlerin, Sahâbîlerin, üzerinde ihtilâf ettikleri görüşlerin birinde yaptıkları icmâ'.

d) Kavî değil de sükûtî yolla gerçekleşen icmâ',

e) Bütün şartlarını taşımasına rağmen ahâd yolla nakledilen icmâ'².

Yukarıda geçen bütün bu şekiller zann ifade ederler, yani; önceki İcmâ' mertebesinden düşük bir durumdadır.

Yapılan bu derecelendirmelerden bizce en uygunu birincisidir. Şöyle ki: Kat'î olan icmâ'ın senedi, herkesçe bilindiği için kesinlik arzeder. Ayrıca, bu tür icmâ'ların senedi, büyük çoğunlukla nass'lara dayanır. Meselâ, orucun farz olması gibi.

Zannî İcmâ' ise, senedi nass bile olsa, sadece usûlcüler tarafından bilinebilir. Halkın bu türden bir icmâ'ı bilmemesi normaldir. Çünkü onlar bu tür icmâ'ın senedini de, kuvvet derecesini de bilmezler. Nitekim İmâm Şâfiî de icmâ'ların herkesin bildiği farzlarda meydana geldiğini savunmaktadır (Bu konuya icmâ'ın imkânı bölümünde temas etmiştik).

Diğer sınıflamalara bir göz attığımızda onları tesbit, oldukça güçtür. Hem gerçekleştiği asra göre yapılan derecelendirme hem de nakil ve keyfiyete göre yapılan derecelendirmeleri birbirinden ayırmak da oldukça zordur. Meselâ, bir konuda bir icmâ' meydana gelmişse, bunun

² İbn Kudâme, *Ravdatü'n-Nâzir*, s.78

hangi asırda nasıl ve ne şekilde oluştuğunu tesbit etmek, sadece bu ilimde derinleşen kimselere mahsustur. Halkın bunları bilmesi ve ona göre amel etmesi de çok yönlü bir eğitimle sağlanabilir. Bu ve benzeri sebeplerle birinci sınıflandırmayı hem şümûllü, hem de daha isabetli buluyoruz.

IV. İCMÂ' VE TAHSÎS

İcmâ' delili, tahsîs konusuyla, muhassıs(tahsîs edici)lik yönünden ilişkilidir. Yani icmâ', âmm olan bir hükmü tahsîs edebilir mi? Kitap ve Sünnet gibi (tahsîs edici) bir özelliğe sahip midir? Biz burada icmâ' ile tahsîs konusunu, bu yönüyle inceleyeceğiz."tahsîs" nedir? Bu konuda bilgi verecek, sonra Usûlcülerin bu konudaki görüş ve değerlendirmelerine değinecek, daha sonra da icmâ'ın tahsîs edip-etmediğini inceleyeceğiz.

A) USÛLDE TAHSÎS :

Usûl-ü fıkıhta, âmm olan lafızlar ve onların tahsîsi önemli yer işgal eder. Biz de icmâ'ın tahsîs edici olup-olmadığını incelerken bu durumu incelemek zorundayız. Bu konuya girmeden önce usûlde tahsîsin tarifine ve yerine kısaca temas etmek istiyoruz.

Fahreddîn Râzî, tahsîsi şöyle tanımlar; "Kendilerine hitab edilen kimselerden bir kısmının, (bu hitabın) kapsamından çıkarılmasıdır."¹

Yine Şâfîîlerden Ebû İshâq Şîrâzî, tahsîsi, kısaca:

"Topluluktan bir kısmının, bir hükümle (bir topluluktan) ayrılmasıdır."² şeklinde tarif etmektedir. Ancak bu tanım kısa olmasına rağmen kapsamlı değildir.

En kapsamlı tarifi Ömer Nasûhî Bilmen yapıyor. Şöyle ki;

"Âmm olan bir sözü (kapsadığı) fertlerden bazısına hasretmektir ki bu beyan, tağyir kabilindendir. Meselâ; "Namaz, her müslümana farzdır, balığ olmayan müslümanlara farz değildir. "Bu farziyyet, yalnız balığ olan müslümanlara hasredilmiş olur."³

Demek ki tahsîs, âmm olan bir hükmün, bir söz ile, kapsadığı fertlerden bir kısmına hâs kılınması demektir.

Tahsîs hakkında bu şekilde kısa bilgi verdikten sonra icmâ' ile tahsîs ilişkisine geçebiliriz.

¹ Râzî, *el-Mafisûl*, c.I, k. III, s. 7.

² Şîrâzî, *el-Liima*, s. 30.

³ Bilmen, a.g.e., c.I, s. 25.

B) İCMÂ' VE TAHSİS:

Âmm olan hükmü tahsîs eden şeye muhassıs denilir. icmâ', muhassıs olabilir mi? Usûl-ı fıkıh kitaplarının hemen hemen hepsinde bu konuya temas ediliyor. İcmâ' ile tahsîsin câiz ve vâki olduğu örnekleriyle birlikte sunuluyor. Hatta bazı kaynaklar bu hususta ittifaktan bile söz ediyorlar.

Meselâ Âmidî şöyle der: "Ben, icmâ' ile Kitap ve Sünnet'in tahsîs (edilebileceği) hususunda bir ihtilâfın olduğunu bilmiyorum..."⁴ Bu konuda ihtilâfın bulunmadığını Şevkânî de belirtir. "Bu konuda ittifa-
kın olduğu" yargısına katılmak mümkündür. Zira, tesbit edebildiğimiz bütün kaynaklar da icmâ' ile tahsîsin câiz ve vâki olduğunu belirtmek-
tedir.⁶ Buradan şu sonuç çıkmaktadır; "İcmâ' ile tahsîs câizdir ve bizzat vukû bulmuştur."

Usûlcüler, icmâ' ile tahsîsin câiz olduğuna dair bazı örnekler vermişlerdir. Meselâ;

1) Kur'ân-Kerim'de Nûr Sûresi 4. âyette şöyle buyrulur:

"*Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin...*"

Bu âyet, "kadın köle gibi erkek köleye de kazf (iftira) haddinin yarısının vurulması gerektiği" icmâ'ıyla tahsîs edilmiştir.⁷

2) Yine Kur'ân- Kerim'deki mirâs âyeti⁸, "Köle varis olamaz." hadisi üzerinde yapılan İcmâ ile tahsîs edilmiştir.⁹

3) İbn Hazm, Kitap ve Sünnet'le tahsîsin câiz olduğu gibi icmâ' ile tahsîsin de câiz olduğunu söyler ve şu örneği verir; "Kendilerine kitap verilenlerden Allâh'a ve ahiret gününe inanmayan, Allâh ve Rasûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini (kendine) din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar sava-
sın!" (Tevbe, 9/29) âyetindeki cizye vermesi gereken kimselerin, (İslâm

⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s. 304.

⁵ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuûl*, s. 160.

⁶ Mes. Bkz. Şîrâzî, *el-Liima*, s. 36; Râzî, *el-Mafisûl*, c.I, k.III, s. 124; Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s. 304; İbn Kudâme, *Ravzâtü'n-Nâzir*, s. 127; İbn Hâcib, *Münteha'l-Vüsul*, s. 132; *Mufitasaru'l-Müntehâ*, c. II, s. 150; Ensârî, *Fevâtilü'r-Rahamût*, c. I, s. 352; Bâcî, *İhkâmü'l-Füsul*, s. 160; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuûl*, s. 160; İbn Bedrân, *Medfai*, c. 249.

⁷ Şîrâzî, *el-Liima*, s. 36; Râzî, *el-Mafisûl*, c.I, k. III, s. 124; Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s. 304; İbn Hâcib, *Münteha'l-Vüsul*, s. 131, 132.

⁸ Nisâ, 4/11.

⁹ Râzî, *el-Mafisûl*, c.I, k. III, s.124.

devletine) bir veya iki fülûs (para) verirlerse, kanlarının dökülmesinin câiz olmadığı ümmetin icmâ'ıyla tahsîs edilmiştir.¹⁰

4) Şâfîilerden Sayrâfî de şöyle bir misal vermektedir. Kur'ân'ı Kerim'de Cuma Sûresi'ndeki: "Ey İman edenler! Cumâ günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allâh'ı anmaya koşun!..." (Cumâ, 62/9) âyeti, "kadın ve köleye Cuma namazı (farz) olmadığına" dair icmâ' ile tahsîs edilmiştir.¹¹

5) Ebû Zehrâ, "Usûlül-Fıkıh" adlı eserinde ise şu örneği verir; "Gücü yeten kimselerin Ka'be'yi haccetmeleri Allâh'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..."¹² âyeti, "gücü yetmeyen kimseleri içine almadığı" icmâ'ıyla tahsîs edilmiştir.¹³

Usûlcüler, icmâ' ile tahsîsin câiz olduğunu söylerken, tahsîsin icmâ'nın bizzat kendisiyle değil; onun (dayandığı) delil ile olduğunu belirtirler.¹⁴

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: İcmâ' ile tahsîs câizdir ve bizzat vukû bulmuştur. Ancak icmâ'nın, Kitap ve Sünnet nass'larıyla tahsîsi imkânsızdır. Zira icmâ', Kitap ve Sünnet'in, yani vahyin sona ermesinden sonra meydana gelen bir delildir.

V. İCMÂ' VE NESH

Nesh konusu, İslâm Hukuku Usûlü, yani usûl-ı fıkıh ilmi içinde önemli bir yer işgal eder. İslâm Hukuku'nda nesh, bizzat vukû bulmuş bir hadisedir. Yani önceden teşrî' olunmuş bazı hükümler, daha sonra bir sebebe dayalı olarak şâri' tarafından kaldırılmıştır. Bu yüzden İslâm Hukuku'nda söz söyleyebilmek için nesh konularının ayrıntılı olarak bilinmesi gerekir. Bilindiği gibi şer'î deliller; nasslar (Kitap-Sünnet') ve nasslara dayalı deliller (İcmâ'-kıyâs v.b.)den oluşmaktadır. İcmâ' da şer'î delillerden biri olduğuna göre, o da nesh konusuyla yakından ilişkilidir. İcmâ'nın nesh konusuyla ilişkisinden söz ederken, gerçekleşen bir İcmâ'nın daha sonra bozulup bozulmayacağı hususu bizi daha çok ilgilendirmektedir. Biz bu konuyu incelerken en önce kısaca usûldeki nesh konularına değinip, daha sonra, icmâ'- nesh ilişkisini ve maslahata dayalı icmâ'nın bozulup-bozulamayacağını inceleyeceğiz.

¹⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c.I, s. 400.

¹¹ Şevkânî, *İrşâdül-Fühûl*, s.161; İbn Bedrân, *a.g.e.*, s. 249.

¹² Al-i İmran, 3/97.

¹³ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 164.

¹⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s. 304; İbn Hâcib, *Mel-Müntefâh*, c.II, s. 150; Şevkânî, *İrşâdül-Fühûl*, s. 161.

A) USÛLDE NESH:

Lügatte nesh; gidermek, ortadan kaldırmak, gibi anlamlara gelmektedir.¹ İstilâhî olarak ise birçok tarifleri yapılmıştır. İmâm Gazzâlî'nin tarifi şöyle; "Nesh; önceki bir hitapla sabit olan bir hükmün kaldırıldığına delâlet eden (sonraki) bir hitaptır."² Âmidî'nin yaptığı tarif de şöyledir: "nesh, önceki şer'î hitapla sabit olan bir hükmün, devamına mani (olan) şer'î hitaptan ibarettir."³ En kısa tanımlardan birini Ebû Zehrâ yapmaktadır; O şöyle diyor; "nesh; Şâri'in, son bir emirle önceki hükmü kaldırmasıdır."⁴

Yapılan tariflerden de anlaşılacağı üzere, nesh; önceden sabit olan bir hükmün –şâri' tarafından- sonradan kaldırılmasıdır. Bu durumda, önceki hüküm neshedildiği için "mensûh" sonraki hüküm ise neshettiği için "nâsih" adını alır.

B) İCMÂ' – NESH İLİŞKİSİ

İcmâ' ile neshin ilişkisi şu yöndedir. İcmâ' şer'î bir huccet olduğuna göre nâsih ya da mensûh konumunda olabilir mi? Yani İcmâ', kendinden önce sabit olan hükmü ortadan kaldırabilir mi? Nesh konularını incelerken görürüz ki, Cumhûr'a göre, kitapla kitabın, kitabla Sünnet'in, mütevâtir Sünnet'le Kitabın, Sünnet'le Sünnet'in neshi câizdir. Acaba İcmâ' ile nesh câiz midir, değil midir? Bu konuda iki önemli görüş vardır. Bunlar;

1)"İcmâ', nâsih de mensûh da olamaz".

Hanbelîlerin ve Mâlikîlerin tamamı ile Hanefîler, Şâfiîler ve Zâhirîlerin çoğunluğunun içinde bulunduğu cumhûr, bu görüştedir.

2) Hanefîlerden İsâ b. Ebân (v.221/835), Fahrü'l-İslâm Pezdevî (v.493/1099), Şâfiîlerden Hatîb el-Bağdadî (v.463/1070), bazı Mu'tezilîler ve bazı Zâhirîlere göre, İcmâ' nâsih olur.⁵

Bu görüş sahiplerinden önce, icmâ' ile neshi câiz görenlerin görüşlerini inceleyelim. Daha sonra da cumhûrun cevaplarına, değerlendirmeye ve yorumlarına yer vermek istiyoruz.

¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I. s. 107; Âmidî, *el-İfâkâm*, c. II, s. 96.

² Gazzâlî, *a.g.e.*, c.I. s. 107, F. Râzî, *el-Mahsûl*, c.I, k. III, s. 423.

³ Âmidî, *el-İfâkâm*, c.II, s. 101.

⁴ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 185.

⁵ Serahsî, *Usûl*, c.II, s.66. 67; Şîrâzî, *el-Lüma*, s.57; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.126; Râzî, *el-Mahsûl*, c.I, k.III, s.531; Âmidî, *el-İfâkâm*, c.II, s.146-147; İbn Hâcib, *Müntelâ'î-Vüsûl*, s.162; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.III, s.396; Bâcî, *İfâkümü'l-Füsûl*, s.361; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-Nâzir*, s.45; Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîl*, c.I, s.34; Ensârî, *Fevâtihü'r-Rahîmût*, c.I, s.81; Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-Usûl*, s.202; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr*, c.III, s.70; Hâdimî, *Mecâmiu'l-Hakâik*, İstanbul 1308, s.324; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s.193; Hudârî, *Usûlü'l-Fikih*, s.292; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.211

1) İcmâ' ile neshi câiz görenlerin görüşleri ve dayandıkları deliller; İcmâ' ile neshin câiz olduğunu söyleyenler iki delile dayanıyorlar. Bunlar;

a) Sahâbe uygulaması;

Hız. Ebûbekir (r.a.) zamanında zekat gelirlerinden, müellefe-i kulûb'a verilen pay, icmâ' ile ortadan kalkmıştır⁶.

b) İcmâ', nasslar gibi kesin ilim ifade eder. Kitab ve mütevâtir sünnet gibi onunla nesh câizdir⁷.

İcmâ' ile neshin cevâzına kâil olanlardan birisinin de Fahrü'l-İslâm Pezdevî olduğunu söylemiştik. Ona göre icmâ'ın İcmâ' ile neshi câizdir. Şöyle ki; "İcmâ'ın kendi mislindeki (kuvvetindeki) bir icmâ' ile neshi câizdir. Yine kat'î İcmâ' ile kat'î icmâ'ın neshi câiz, zannî icmâ' ile kat'î icmâ'ın neshi câiz değildir. Zannî olan icmâ'ın ise, hem kat'î hem de zannî icmâ' ile neshi câizdir.

(Meselâ); Sahâbîler, bir hüküm üzerinde icmâ' edip, bir müddet sonra onun hilafına icmâ' etseler, ikinci icmâ', birinci icmâ'ın misli olduğundan onu nesheder. Şâyet, Tâbiîn, Sahâbîlerin icmâ'ına aykırı olarak bir hükümde icmâ' ederlerse, bu câiz değildir. Çünkü, (Tâbiînin icmâ'ı) Sahâbîlerin icmâ'ından aşağı derecede bulunduğundan birinci icmâ'ı neshedemez. Ancak, Tâbiîn bir hükümde icmâ' edip, sonra kendileri yahut onlardan sonrakiler bu icmâ'ın hilafına bir icmâ'da bulunsalar bu câizdir. Zira ikinci icmâ', birinci icmâ'ın misli olduğundan ikinci icmâ' nâsih durumundadır.⁸

Pezdevî'nin bu sözlerinden anlaşılan, icmâ' ancak kendi misliyle neshedilebilir. Usûlcüler onun bu sözlerinden maksadının, maslahata dayalı olarak gerçekleşen icmâ'ın bu maslahatın ortadan kalkmasıyla, yine icmâ' edenlerce ortadan kaldırılması olduğunu söylemektedirler.⁹

Şimdi de yeri gelmişken maslahata dayalı İcmâ'ın, bozulup-bozulmayacağına değinelim. Maslahatı, kısaca "kamu yararı" şeklinde tanımlamak mümkündür. Şâri', maslahatı belirleme yetkisini "ulu'l-emre" bilhassa "İmâm'a (Devlet başkanına)" vermiştir¹⁰. Ümmetin müctehidleri bir maslahat üzerinde ittifak edebilirler. Bu üzerinde ittifak edilen maslahat değişince, yapılan icmâ' bozulabilir mi? Buna "evet"

⁶ Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c.III, s.896

⁷ Serahsî, *Usûl*, c.II, s.66; Âmidî, *el-İhkâm*, c.II, s.146

⁸ Abdülaziz Buhârî, a.g.e., c.III, s.982; Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîl*, c.II, s.51

⁹ İbn Emîrî'l-Hâc. *et-Takrîr*, c.III, s.70; Teftâzânî, a.g.e., c.II, s.34

¹⁰ Bûtî. *Davâbitü'l-Maslahat*, s.62

diyen Usûlcülerin başında Pezdevî gelmektedir. Bu görüşe sahib olanlar şöyle demektedirler;

“Senedi sahih bir maslahata dayanan icmâ'ın hükmüne gelince, bu tür icmâ' senedi Kitap, Sünnetve kıyâsa dayalı icmâ'lar gibi ebediyyen delil olmaz. Maslahat sürdüğü müddetçe, huccet olmağa devam eder. Maslahat kalkınca ona muhalefet etmek câizdir”¹¹.

Bu yüzden müctehidlerin birçok meselede daha önce üzerinde icmâ' edilmiş hükme aykırı (fakat maslahatı) gerçekleştiren hükümler verdiklerini görüyoruz. Meselâ;

a) Sahâbe “tes'îr”den (نعيم) yani, fiyatlara narh koymaktan sakınmışlar, herkesi dilediği fiyatla alıp-satmakta serbest bırakmışlardı. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in tes'îre razı olmadığını ve bunu – *insanları hoşnud olmadıkları fiyatlarla mallarını satmaya zorlama düşüncesini ihtiva ettiğinden ötürü*– bir haksızlık olarak nitelediğini görmüşlerdi. Nitekim bir adam gelip Hz. Peygamber (s.a.v.)'e; “Ya Rasûlallâh bizim için mallara narh koy!” deyince,

O; “Hayır, siz Allâh'a dua edin” cevabını vermiş, bir başkası da aynı talepte bulununca; “fiyatları asıl yükselten ve düşüren Allâh'tır, ben herhangi bir kimsenin, üzerimde haksızlık iddiası olmaksızın Allâh'a kavuşmak isterim” buyurmuştu¹².

Fakat, Medîne'nin yedi meşhur fakîhinden Saîd b. el-Müseyyib, Urve b. Zübeyr (v.97/712) ve Yahya b. Saîd (v.143/760) gibi Fukahâ tes'îrin câiz olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü onlar, maslahat düşüncesinin bunu gerektirdiğini, insanların zararının bu yolla önleneceği kanaatine varmışlardı¹³.

b) Yine dört mezhep İmâmı, Sahâbiler zamanında “yakınların ve karı-kocanın birbirleri için şehadetlerinin kabulü” üzere icmâ' edilmesine rağmen, insanların hukukunu ve maslahatını muhafaza etmek için onların birbirleri lehine şehadetlerini câiz görmüyorlardı¹⁴.

c) Bir dönemdeki müslümanlar, kafirlerle bir maslahattan dolayı barış antlaşması yapsalar, daha sonraki müslümanlar bu maslahatın

¹¹ Mansûr, *Teyşir*, s.75, 76; Bûtî, *Davâbitü'l-Maslahat*, s.61; Şa'ban, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (ç. İ. Kafi Dönmez), Ankara 1990, s.107

¹² Bazı lafız farklılıkları ile Bkz. Ebû Dâvud a.g.e., K.Büyü', b.51; Tirmizî, a.g.e., K.Büyü', B.73; İbn Mâce, a.g.e., K.Ticaret, B.27

¹³ Şa'ban, a.g.e., s.108; Mansûr, *Teyşir*, s.77

¹⁴ Mansûr, a.g.e., s.77; Şa'ban, a.g.e., s.108

ortadan kalkmasıyla birlikte önceki barış antlaşmasının bozulmasına karar verebilirler¹⁵.

d) İmâm Mâlik (r.a.), Sahâbîlerin “Hâşimîlere zekat verilmeyeceği” üzerine İcmâ’ etmelerine rağmen, beytü'l-mâlin düzeninin bozulmasından dolayı, müslümanların mallarını korumak için, Hâşimîlere (de) zekattan (pay) verilmesinin câiz olduğuna dair fetvâ vermiştir¹⁶.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi maslahata dayalı icmâ', sonradan başka bir icmâ' ile bozulabilir. Ona aykırı fetvâ verilebilir. Ama bu, maslahatın kesin olarak kalktığından bilinmesinden sonra meydana gelebilir. Buna cevâz verilirken, şuna da dikkat etmek lazımdır sanırız. İcmâ'ın neshedilebilmesi için onun senedinin araştırılması gerekir, değilse, bütün İcmâ'ları için alabilecek bir reddetme durumu doğabilir. İcmâ'ın maslahata dayalı olup-olmadığını ise “müctehidler” inceleyip, sonuca bağlayabilirler.

2) İcmâ' ile neshin câiz olmadığını, yani onun ne nâsih ne de mensûh durumunda olamayacağını söyleyen cumhûrun bu konudaki görüşleri;

Cumhûr-u Fukahâ, icmâ' ile neshin cevâzına kâil olanların delillerini cevaplandırmışlardır. Meselâ, Molla Hüsrev (v. 885/1480) bu meyanda şunları söyler; “Hz. Ebûbekir (r.a.) zamanında, müellefe-i kulûb'un (zekattan aldıkları) payının düşmesine gelince, bu İcmâ' ile değil, sebebin düşmesiyle meydana gelmiştir”¹⁷.

İcmâ'ın, nasslar gibi kesin delil olduğu dolayısıyla onunla neshin câiz olduğunu söyleyenlere cevaben Ebû'l-Velid el-Bâcî, şöyle der;

“İcmâ' ile neshin meydana gelmesi sahih değildir . Çünkü icmâ', bir delile dayanır. Eğer ümmet, Kitap ve Sünnet'le sabit olan bir hükmün izâlesi üzere icmâ' ederlerse, bu icmâ', kendisiyle neshin meydana geldiği delilin sabit oluşuna delâlet eder. Zira, icmâ' ile nesh câiz değildir. Çünkü icmâ' müstakil bir delil değildir. Kitap ve Sünnet'ten hükmün kendisiyle sabit olduğu bir delilden sadır olur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtı ve vahyin kesilmesinden sonra, Kitap ve Sünnet'in hükmünün kaldırılması câiz değildir. (Ayrıca) icmâ' ile nesh câiz olmadığı gibi, icmâ'ın da neshedilmesi sahih değildir”¹⁸.

¹⁵ Bütî, *Davâbitu'l-Masâliha*, s.61

¹⁶ Mansûr. a.g.e., s.77

¹⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.202

¹⁸ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl*, s.361

Cumhûra göre, icmâ', nâsih veya mensûh durumunda olmamakla birlikte neshin vukûuna delâlet edebilir. Bu hususta Ebû İshâq eş-Şîrâzî şunları söyler;

"İcmâ' ile nesh câiz değildir. Çünkü icmâ', Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra meydana gelir. Şeriatin, kesinleştikten sonra neshi câiz değildir. Zira ümmet, hata üzere ittifak etmez. Eğer, biz onları şer'iate bulunan bir hükmün hilafına icmâ' ettiklerini görürsek, bu (icmâ'), o hükmün mensûh olduğuna delâlet eder"¹⁹.

İmâm Gazzâlî de icmâ'ın nâsih ve mensûh olamayacağını ancak, neshin vukûuna delâlet edebileceğini belirtir²⁰.

İcmâ'ın, neshe delâlet edebileceği kesinlik kazanmış durumdadır. Ancak İcmâ'ın nâsih ve mensûh olabileceği bazı usûlcülerce kabul edilmesine karşın, Cumhûr bunu kabul etmemektedir. Cumhûr-u Fukahâ icmâ'ın diğer deliller (Kitap, Sünnet ve Kıyâs) karşısındaki bütün nesh ihtimallerini ayrı ayrı ele alıp reddetmişlerdir. Cumhûrun görüşlerini paylaşanlardan biri de F. Râzî'dir. Râzî, "el-Mahsûl" adlı eserinde icmâ'ın, diğer deliller karşısındaki hem nâsih hem de mensûh olma ihtimallerini reddederek, konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.

Râzî'nin bu konuda söylediklerini kendinden dinleyelim. O şöyle demektedir;

"İcmâ', Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra ortaya çıkan bir delildir. Rasûlullah (s.a.v.) hayatta olduğu müddetçe, ona rağmen icmâ' gerçekleşemez. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.v.), mü'minlerin efendisidir. O'nun herhangi bir konuda görüşü varken, diğer görüşlere itibar edilmez. Bu yüzden icmâ', Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra delil olur.

C) İCMÂ'IN MENSÛH OLMASI

Şâyet icmâ' bir şeyle neshedilirse, bu nesheden şey, ya kitab ya Sünnet ya icmâ' yahut kıyâs olur ki bu ihtimallerin hepsi batıldır²¹.

1) İCMÂ'IN KİTAP VE SÜNNET'LE NESHİ :

Bu durumda iki şey söylenir:

¹⁹ Şîrâzî, *el-Lüma'*, s.60, 61

²⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.I, s.126

²¹ Râzî, *el-Mahsûl*, c.I, k.III, s.531

a) Bu icmâ' gerçekleştiğinde Kitap ve Sünnet (nassları) mevcut olur,

b) Veya olmaz.

a) Eğer ümmet, Kitap ve Sünnet'in varlığına rağmen, onlara aykırı bir hükümde ittifak etmişlerse, bu durumda ümmet, toptan hata üzere ittifak etmiş, haktan sapmış olur ki, bu câiz değildir.

b) Eğer bu icmâ', Kitap ve Sünnet'ten bir şey olmadan gerçekleşmişse, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra Kitap ve Sünnet'in meydana gelmesi imkânsız olduğu için, bu icmâ'dan sonra Kitap ve Sünnet (nasslarının) oluşması mümkün değildir.

2) İCMÂ'IN İCMÂ' İLE NESHİ :

Birinci icmâ'ı nesheden icmâ' :

a) Ya bir delile dayanmaz,

b) veya dayanır.

a) Eğer bir delile dayanmıyorsa, bu icmâ' hata üzere gerçekleşmiş olur ki, bu câiz değildir²².

b) Eğer ikinci icmâ' bir delile dayanıyorsa, bu delil, birinci İcmâ' gerçekleşirken,

ba) Ya var idi. Bu durumda iki icmâ'dan biri mutlaka hata üzeredir.

bb) Veya bu delil, ondan sonra oluştu. Bu durumda ise, Kitap ve Sünnet'in sonradan oluşması sözkonusudur; Bu da imkânsızdır. Zira vahyin kesilmesinden sonra nass yoktur²³.

3) İCMÂ'IN KİYÂSLA NESHİ :

Kıyâsın sahih olmasının şartı, icmâ'ın bulunmamasıdır. Eğer icmâ' bulunursa, kıyâs sahih olmaz. Bu yüzden icmâ'ın kıyâsla neshi câiz değildir²⁴.

D) İCMÂ'IN NÂSİH OLMASI

F.Râzî, İcmâ'ın mensûh olamayacağını bütün ihtimalleriyle reddettikten sonra devamla İcmâ'ın nâsîh olma varsayımlarını tek tek ele alıp değerlendirir.

²² Râzî, *el-Mafîsîl*, c.I, k.III, s.532

²³ Râzî, *a.g.e.*, c.I, k.III, s.533

²⁴ Râzî, *a.g.e.*, c.I, k.III, s.534

“İcmâ'in nâsih olma durumuna gelince, Hanefîlerden İsa b. Ebân, icmâ'in nâsih olmasını câiz görür. Ama, doğru olan câiz olmamasıdır. İcmâ'in neshettiği şey ya nass (Kitap ve Sünnet') ya icmâ' ya da kıyâs olur”²⁵.

1) İCMÂ'IN NASSI NESHİ :

Bu durumda icmâ', nass(lar)ın hilafına gerçekleşmiş olur ki, bu hatadır, halbuki icmâ'da hata olmaz.

2) İCMÂ'IN İCMÂ' NESHİ :

Bu batıldır. Çünkü ikinci icmâ' oluştuğunda bu birinci İcmâ'in;

a) Ya hata olmasını gerektirir,

b) Veya doğru olmasını gerektirir.

a) Bu durumda birinci icmâ' batıldır. Zira icmâ' hata üzere gerçekleşmez. Eğer bu varsayım câiz olsa, mensûh, nâsihten önce olmazdı.

b) Eğer birinci icmâ' doğru olursa, bu icmâ'in ifade ettiği hüküm,

aa) Ya mutlak olur,

ab) Veya mukayyed olur.

aa) Mutlak ise, muvakkat (geçici) bir hüküm ifade etmesi imkânsızdır.

ab) Muvakkat ise, vakit bitince, hüküm nihâyet bulur ki, ikinci icmâ'in onu neshetmesi imkânsızdır.²⁶

3) İCMÂ'IN KİYÂSI NESHİ:

Kıyâsın, icmâ' ile neshi batıldır. Çünkü, bu varsayım, kıyâs hüküm ifade edip, sonra bu kıyâsa aykırı olarak icmâ' meydana geldiğinde taşavvur olunur ki, bu kıyâsın hükmü, icmâ'dan sonra meydana geldiği için yok olması lazımdır. Bu ise muhaldir. Zira kıyâsın sıhhatinin şartı, icmâ'in bulunmamasıdır. İcmâ' varken, kıyâsın sıhhatinin şartı gitmiştir. Şart gittiğinden dolayı hüküm de ortadan kalkmıştır. Bu da nesh olmaz.”²⁷

²⁵ Râzî, a.g.e., c.I, k.III, s.534

²⁶ Râzî, el-Mahsûl, cl. k. III, s. 535.

²⁷ Râzî, a.g.e., c.I, k. III, s. 535-536.

F. Râzî'nin bu istidlallerinde de görüldüğü gibi O, Cumhûrun görüşlerini destekleyerek, icmâ'ın nâsih ve mensûh durumda olamayacağına isbat etmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, maslahata dayalı icmâ'ın, -bu maslahatın kalkmasıyla- yine birinci icmâ'ı gerçekleştiren icmâ' ehli tarafından kaldırılması mümkündür. Ancak senedi nasslara dayalı icmâ'ın bozulması câiz değildir. Zira nasslar, ancak onu koyan tarafından kaldırılabilir. Bu da icmâ' edenler açısından imkânsızdır.

SONUÇ

Dört mezhep imâmının icmâ'ı, hukukun kaynağı olarak ele alırlarını incelediğimiz bu tezimizde, bazı sonuçlara ulaşılmış bulunmaktadır. Bu ulaşılan sonuçları maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1) İcmâ', İslâm Hukuku'nun kaynaklarından biri olup, Kitap ve Sünnet'ten sonra üçüncü mertebede yer almaktadır.

2) İcmâ' konusunda tartışma yapılan alanlardan en önemlisi, icmâ'ın imkânı meselesidir. Bu konudaki tartışmalar, iki boyutta cereyan etmektedir. Bunlardan birincisi, icmâ'ın gerçekleşmesinin aklen mümkün olup-olmadığı, ikincisi ise, icmâ'ın aklen mümkün olsa bile fiilen gerçekleşip-gerçekleşmediğidir.

Bu iki bakış açısından birincisini Mu'tezile'ye mensub bazı zevat ele almış, kendi mezheplerinin ortak tavrını sergileyerek, icmâ'ın meydana gelmesini aklen imkânsız görmüşlerdir. İkinci durumun ise İmâm Şâfiî ve İmâm Ahmed b. Hanbel'in de içinde bulunduğu bir kısım alim tarafından ele alındığını, fakat bu iki İmâmın, icmâ'ın mümkün olduğunu, ancak bunun isbatının güç, ona müttalî olmanın ise çok zor bir durum olduğunu söylediklerini görüyoruz.

Her iki İmâmı da konuyu çok sıkı inceleyerek, her icmâ' iddiasını ihtiyatla karşılayarak, hemen kabul etme yoluna gitmediklerini müşahade ediyoruz. Bütün bu endişe ve ihtiyata rağmen her iki İmâm da, icmâ'ı aklen ve fiilen mümkün görmekte, onu şer'î bir delil olarak değerlendirmektedirler.

3) İcmâ'ın, günümüzde yeniden etkin fonksiyonunu icrâ edebilmesi, onu meydana getirecek şartların sağlanmasıyla mümkün olabilir.

4) İcmâ' için ileri sürülen şartlardan sadece ikisi icmâ'ın tarifinden çıkarılabilir. Bunlar, "İcmâ'ın bütün müctehidlerin ittifakıyla gerçekleşebilmesi" ve "İcmâ' ehlinin adâletidir." İleri sürülen diğer şartlar icmâ'ın imkânını zorlaştırmaktadır.

5) İcmâ'ın çeşitlerinden kavli İcmâ'ın, hem İcmâ' hem de huccet olduğunda ittfak bulunmakla beraber, Sükûtî icmâ'ın huccet oluşunda ittfak bulunmamaktadır. Sükûtî yolla gerçekleşen icmâ'ın gerçek icmâ' olmamasına rağmen zannî bir huccet olduğu görüşünün en doğru değerlendirme olduğu kanaatindeyiz.

6) İcmâ', Kitap ve Sünnet gibi müstakil bir delil olmayıp bu iki delile dayalı olarak değer kazanmaktadır. Yani icmâ'ın, Kitap, Sünnet veya bu iki delile bağlı diğer meşrû kaynaklardan bir senedi (dayanağı) bulunmak zorundadır. İcmâ'ın senedinin Kitap ve Sünnet olabileceğinde ittfak olmakla birlikte, diğer kaynakların sened olup-olamayacağı

tartışma konusudur. Ancak bu kaynaklar da icmâ' için sened olabilir. Nitekim bize göre Sahâbîlerin davranışları da bu doğrultudadır.

7) Müsteşriklerin, icmâ' konusunda ileri sürdükleri görüşler, yaptıkları değerlendirmeler, önyargılı, yanlış ve mesnetsiz bir durum arz etmektedir.

8) İçlerinde Hâricîler, bazı Şîîler ve bazı Mutezilîlerin bulunduğu birtakım gruplar icmâ'ın şer'î bir huccet olduğunu kabul etmemişlerdir. Ancak, dört mezhep İmâmının da içinde bulunduğu Cumhûr, icmâ'ın Kitap ve Sünnet'ten sonra üçüncü derecede şer'î bir kaynak olduğunu kabul etmişlerdir.

9) Dört mezhep imâmından, icmâ' konusunda –bilhassa huccet oluşu hakkında- en çok söz eden İmâm Şâfiî'dir. Bunu onun yazılı eser bırakmasına bağlayabiliriz.

10) İcmâ' gerçekleşikten sonra nakledilmek durumundadır. Zira icmâ', sonrakiler için uyulması zorunlu bir kaynaktır. İcmâ'ın, tevâtüren nakledilmesi onun kuvvetini artırırken tevâtüre ulaşmayan bir şekilde nakledilmesinin ise, onun gücünü zayıflatmaktadır. İcmâ'ın, âhad yolla nakledilmesi onun gücünü zayıflatacağı görüşü, bir mezhep aliminin ileri sürdüğü icmâ' iddialarını diğer mezheplere mensup usûlcülerin kabul etmemeleri durumu da desteklemektedir. Nitekim fıkıh kitaplarında ileri sürülen icmâ'ları incelediğimizde, birçok konuda durumun hiç de böyle olmadığını görmekteyiz.

11) İcmâ', Kitap ve Sünnet nasslarının umûmî hükümlerini tahsîs edebilir. Fakat bu durumda icmâ'ın kendisi tahsîs edici olmayıp, onun dayandığı delil tahsîs etmektedir. Bu iki durum, içiçe olduğundan tahsîs olayı, icmâ'ın senedine değil de, bu sened üzerinde gerçekleşen icmâ'a izâfe edilmiştir.

12) İcmâ' konusunda en çok söz edilen konulardan birisi de, icmâ'ın nesh edilip-edilemeyeceğidir. Usûlcülerin büyük çoğunluğuna göre icmâ; nâsih de mensûh da olamaz. Ancak nesh olayına delâlet edebilir. Bazı usûlcülere göre ise, icmâ', sadece kendi derecesinde bir icmâ' ile neshedilebilir.

13) Maslahata dayalı icmâ' ise, bu maslahatın kalkmasıyla bozulabilir. Ancak bunun iyi tesbit edilmesi gerekir.

BİBLİYOGRAFYA

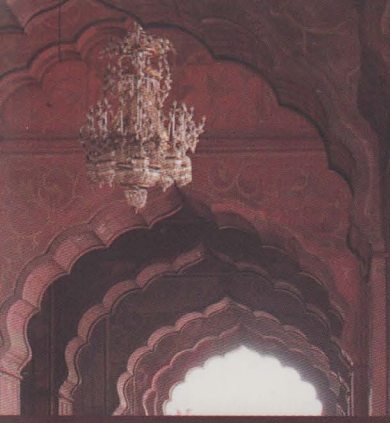
- ABDÜLHÂLİK, Abdülğanî, *Hucciyetü's-Sünne*, I. Baskı, Beyrut 1989
- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, I. Baskı, c. I-II, Beyrut 1321
- ALÎ HAYDAR EFENDÎ, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul 1330
- ÂMÎDÎ, Seyfüddin, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. I-II, I. Baskı, Beyrut 1985
- ASKALÂNÎ, İbn Hacer, *Tehzîb't-Tehzîb*, c.I-XII, Beyrut 1327
- AŞÛR, Tâhir b. Muhammed, *İslâm Hukuk Felsefesi*, (çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan), I. Baskı, İstanbul 1988
- BÂCÎ, Ebû'l-Velîd, Süleyman, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmî'l-Usûl*, II. Baskı, Beyrut 1989
- BENNÂNÎ, Abdurrahman, *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Şerhi Cemi'l-Cevâmî' li Tacüddin es-Sübkî*, c.I-II, Diyarbakır ts.
- BİLGE, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara 1988
- BİLMEN, Ömer Nasûhî, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, c.I-XIII, İstanbul 1985
- BUHÂRÎ, Abdülazîz, *Keşfü'l-Esrâr li Usûli'l-Pezdevî*, c.I-IV, İstanbul 1307
- BURHÂNÎ, Muhammed Hişâm, *Seddü'z-Zerâyi' fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, 1. Baskı, Beyrut, 1985.
- BÛTÎ, Saîd Ramazan, *Davâbitü'l-Maslaha fî Şer'iati'l-İslâmiyye*, Dîmeşk 1966.
- CÂHİZ, Amr. b. Mahr, *el-Osmâniyye*, Kahire 1955.
- CESSÂS, Ebûbekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. I-III, Dîmeşk ts.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1983
- CEVÂD, Muhammed, *İlmü Usûli'l-Fıkh fî Sevbihî'l-Cedîd*, I. Baskı, Beyrut 1985
- CÜNDÎ, Abdülhalîm, *Ahmed b. Hanbel -İmâmü Ehli's-Sünne-*, Kahire 1970
- CÛRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rifât*, İstanbul 1300
- CÜVEYNÎ, Abdülmelik, *el-Bürhân fî Usûli'l-Fıkh*, II. Baskı, c. I-II, Kahire 1980
- DEVMÎ, Ahmed Abdülcevâd, *Ahmed b. Hanbel beyne Mihneti'd-Dîn ve Mihneti'd-Dünya*, Beyrut ts.
- EBÛ ABDULLAH, Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî, *Miftâhu'l-Vüsûl fî İlmî'l-Usûl*, Mısır, ts.

- EBÛ ZEHRA, Muhammed, *Mâlik*, Kahire ts.
 -----İbn Hanbel, Kahire ts.
 -----el-İmâm es-Sâdık, Dîmeşk ts.
 -----Mevsûâtü'l-Fıkhü'l-İslâmî [M. Ebû Zehra'nın gözetiminde
 bir heyet tarafından oluşturulmuş], Kahire 1969
 -----Tarîhü'l-Mezâhibi'l-Fıkhıyye, Kahire ts.
 -----Ebû Hanîfe, Kahire ts.
 -----Usûlu'l-Fıkh, İstanbul ts.
 -----el-İmâm Zeyd, Kahire ts.
 ENDENÖSÎ, Ahmed Nahrâvî, *el-İmânu's-Sâfî*, Kahire 1988
 ENSÂRÎ, Nizâmüddîn, *Fevâtilu'r-Rahamât Şerhu Müsellemi's-Sübût*, c. I-II,
 I. Baskı, Beyrut 1324
 EMİN, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, c. I-III, VII. Baskı, Kahire 1933
 ES'AD, Mahmud, *Telhîs-i Usûli'l-Fıkh*, İzmir 1313
 GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid, *el-Mustasfâ Min İlmi'l-Usûl*, c. I-II, II. Baskı, Bey-
 rut 1324
 GÖZÜBÖYÜK, A. Şeref, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*,
 Ankara 1986
 HÂDİMÎ, Ebû Saîd, *Mecâmiu'l-Haqâiq*, İstanbul 1307.
 HALLÂF, Abdülvehhab, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, VII. Baskı, İstanbul 1984
 -----Mesâdirü't-Teşrîu'l-İslâmî fî mâ lâ Nassa fihî, II. Baskı,
 Kuveyt 1970
 HAMMÂDE, Abbâs, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire 1968
 HAMZA, Mahmut, *el-Ferâidü'l-Behiyye fî'l-Kavâidi ve Fevâidi'l-Fıkhıyye*, I.
 Baskı, Beyrut 1986
 HASEBALLÂH, Ali, *Usûlü't-Teşrî'i'l-İslâmî*, Kahire 1971
 HASSÂN, Hüseyin Hâmid, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire 1970
 HEYSEMÎ, İbn Hacer, *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî
 Hanîfe en-Nu'man*, Beyrut 1983
 HUDÂRÎ BEK, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire 1962
 ISFEHÂNÎ, Râğıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Kahire 1961
 İBN ÂBİDİN, Muhammed Emin, *Mecmûâtü'r-Resâil*, İstanbul 1325
 İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf, *el-İntiqâ fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-
 Fukahâ*, Beyrut ts.
 -----Câmiu Beyânî'l-İlim ve Fadlih, II. Baskı, Kahire 1982
 İBN BEDRÂN, Abdülkâdir, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b.
 Hanbel*, III. Baskı, Beyrut 1985

- İBN EMİRİ'L-HÂC, Muhammed b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-Tahbîr*, c. I-II, Bulak 1317
- İBN HÂCİB, Ebûbekr, *Müntehâ'l-Vüsûl ve'l Emel fî İlme'yi'l-Usûl ve'l-Cedel*, I. Baskı, Beyrut 1985
- Muhtasarü'l-Müntehâ*, c.I-II, II. Baskı, Beyrut 1983
- İBN HAZM, Ebû Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. I-II, I. Baskı, Beyrut 1985
- el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, c.I-XIII, Kahire 1967
- Merâtibü'l-İcmâ'*, Beyrut ts.
- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâluddîn, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, Kahire 1351
- İBNÜ'L-KAYYİM, el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvaqqîn an Rabbi'l-Alemin*, c. I-IV, Beyrut 1973
- İBN KESİR, Ebûl-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ânü'l-Azîm*, c.I-III, Riyad ts.
- İBN KUDÂME, Muvaffaquddîn, *el-Muğnî*, Beyrut 1985
- Ravdatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır*, IV. Baskı, Kahire 1391
- İBN MANZÛR, Ebülfadl, *Lisânü'l-Arab*, c.I-XV, Beyrut ts.
- İBN MELEK, Abdüllatif İzzüddîn, *Şerhü'l-Menâr*, İstanbul 1314
- İBNÜ'L-MÜNZİR, Muhammed b. İbrahim, *Kütübü'l-İcmâ'*, I. Baskı, Beyrut 1986
- İBN RÜŞD, Ebü'l-Velîd, Muhammed b. Ahmed, *el-Mukaddemât*, Beyrut ts.
- İBN TEYMİYYE, Takiyyüddîn Ahmed, *Mecmuatü'r-Resâil*, Kahire 1323
- İBNÜ'S-SÜBKÎ, Tacüddîn- Takiyyüddin Abdü'l-Kâfi, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc li'l-Beyzâvî*, c.I-II, Kahire 1981
- İSNEVÎ, Cemâlüddin, *et-Temhîd fî Tahrîci'l-Furû' ale'l-Usûl*, Beyrut 1984
- Nihâyetü's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Vusûl li'l-Beyzâvî*, Kahire ts.
- KARÂFÎ, Şihâbüddîn Ebûlabbâs, *el-Fürûq*, c.I-IV, Beyrut ts.
- KARAMAN, Hayrettin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, İstanbul 1984
- KATTÂN, Mennâ', *et-Teşrî ve'l-Fıkh fî'l-İslâm*, 10. Baskı, Beyrut 1989
- KERDERÎ, Hâfızuddin, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, II. Baskı, Beyrut 1981
- KEVSERÎ, Muhammed Zahid, *Hane'fî Fıkhu'nın Esasları*, (thk. Abdulfettah Ebû Ödude, çev. Abdülkadir Şener- Cemal Sofuoğlu), Ankara 1982
- KOÇKUZU, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikad ve Teşrî'i Değeri*, Ankara 1988
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmü'l-Kur'ân*, c.I-X, Kahire 1967

- MANSÛR, Muhammed, *Teysîru Usûli'l-Fıkh*, I. Baskı, Kahire ts.
- MEDKÛR, Muhammed Sellâm, *Medhalü'l-Fıkhü'l-İslâmî*, Kahire 1964
- MEKKÎ, Muvaffak b. Ahmed, *Menâqibu Ebî Hanîfe*, II. Baskı, Beyrut 1981
- MOLLA HÛSREV, Muhammed b. Ferâmuz, *Mir'âtü'l Usûl Şerhu Mirkâtî'l-Vusûl*, İstanbul 1321
- MÛSÂ, Muhammed Yûsuf, Ebû Hanîfe ve'l-Kıyemî'l-İnsâniyye fî Mezhebih, Kahire 1957
- RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtârü's-Sihah*, İstanbul 1980
- RÂZÎ, Fahrüddîn, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, c.I-III, Riyad 1980
- Mefâtihu'l-Ğayb*, I. Baskı, Kahire 1938
- SÂLÎH, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1965
- SAYMERÎ, Hüseyin b. Ali, *Ah bâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*, II. Baskı, Beyrut 1976
- SCHACHT, Joseph, *İslâm Hukukuna Giriş*, (ç. Abdülkadir Şener- Mehmet Dağ), Ankara 1986
- SERAHSÎ, Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, c.I-XXX, Kahire 1324
- el-Usûl*, c.I-II, İstanbul 1984
- ŞA'BAN, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, I. Baskı, Ankara 1990
- ŞÂFÎ, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (thk. Muhammed Seyyid Kılânî), I. Baskı, Kahire 1966
- el-Ümm*, c.I-VII, Beyrut ts
- Cimâu'l-İlm*, I. Baskı, Beyrut 1984
- İhtilâfû'l-Hadis*, I. Baskı, Beyrut 1985
- Ahkâmü'l-Kur'ân*, (el-Beyheqî'nin tahrirleriyle), I. Baskı, Beyrut 1980
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshâq İbrahim, *el-İ'ûsâm*, c.I-II, Beyrut ts.
- el-Muvâfekat fî Usûli's-Şer'ia*, c.I-IV, Kahire ts.
- ŞENER, Abdülkâdir, *İslâm Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsân, İstislah*, Ankara 1981
- ŞENER, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, İzmir 1987
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hakk min İlmi'l-Usûl*, Kahire 1937
- ŞÎRÂZÎ, Ebû İshâq, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, I. Baskı, Beyrut 1985
- et-Tebssira fî Usûli'l-Fıkh*, I. Baskı, Dimeşk 1983
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn, *Şerhu't-Telvih ale't-Tavzih*, c.I-II, Beyrut ts.
- TAHTAVÎ, Muhammed b. İsmail, *Hâşiye alâ Merâki'l-Felâh Şerhi Nûri'l-İzâh*, III. Baskı, Bulak 1318

- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istulâhâtî'l-Fünûn*, c.I-II, İstanbul 1984
- YÖRÜK, Abdülhak Kemal, *Hukukun Umûmî Prensipleri*, İstanbul 1949
- ZEHEBÎ, Ahmed b Osman, *Menâqibü Ebî Hanîfe*, III. Baskı, Beyrut 1981
- ZERKÂ, Mustafa Ahmed, *el-İstislâh ve'l-Mesâlihü'l-Mürsele fî's-Şer'iatî'l-İslâmiyye ve Usûli Fıkhihâ*, I. Baskı, Dımeşk 1988
- el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihî'l-Cedîd*, c.I-II, IX. Baskı, Dımeşk 1965
- ZEYDÂN, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Bağdad, 1977 (*İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak), II. Baskı, İstanbul 1985
- ZÜRKÂNÎ, Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'l-Muvatta'*, c.I-IV, Kahire 1961
- WENSINCK, A. J., *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî* (Concordance), c.I-VII, Leiden 1936-1969

Klasik Usûl Düşüncesinde
İcmâ Doktrini

Ali Pekcan

 yediveren

